

PAMÁTKY STŘEDNÍCH ČECH

2 /
2024

ročník 38

PAMÁTKY STŘEDNÍCH ČECH

THE MONUMENTS OF CENTRAL BOHEMIA

2 / 2024
ročník 38

www.pamatkysc.cz

časopis Národního památkového ústavu
územního odborného pracoviště středních Čech v Praze

Recenzované periodikum

Časopis je indexován v databázi EBSCO (od roku 2021)

STUDIE / STUDIES

- Nové poznatky o stavební historii
Starého zámku v Hořovicích** 1–25
New Findings about the Building History
of the Hořovice Old Castle
Alfréd Schubert, Jan Veselý
- Měšťané v kostele, kostel ve městě** 26–44
**Kostel sv. Bartoloměje v Rakovníku a jeho historický
vývoj v kontextu městského života od středověku
do poloviny 19. století**
Burghers in the Church, a Church in the Town
Church of St Bartholomew in Rakovník and
Its Historical Development in the Context of the Town
Life from the Middle Ages to the Mid-19th Century
Alena Nachtmannová

MATERIÁLIE / INFORMATION

- Zdroj kamene pro portály městských bran
v Berouně** 45–54
Source of Stone for the Portals of Town Gates
in Beroun
Filip Facincani, Jan Zavřel, Vladimír Žáček
- Nově zjištěná tvrziště na Kolínsku** 55–60
Newly Identified Fortified Manors
in the Kolín Region
Jan Kypta, Jiří Marounek
- Ševčinský důl v Příbrami – Březových Horách** 61–74
**Příspěvek k 10. výročí od prohlášení
za národní kulturní památku**
The Ševčín Mine in Příbram – Březové Hory
Contribution to the 10th Anniversary
of the Designation as the National Cultural Monument
Josef Velfl, Jan Pešta

ZPRÁVY / REPORTS

- Huť Barbora v Jincích** 75–86
Barbora Ironworks in Jince
Otakar Hrdlička
- Kostelní Lhota – vítěz Evropské ceny
obnovy vesnice 2024** 87
Kostelní Lhota – Winner of the European Village
Renewal Award 2024
Vojtěch Láska

DISKUSE / DISCUSSION

- Staré cesty v krajině – teorie, a co praxe?** 88–100
Old Paths in the Landscape – theory,
and what about practice?
Vojtěch Láska

KRONIKA / CHRONICLE

- Ohlédnutí za restaurátorskými pracemi
akad. sochaře Davida Janoucha
ve středních Čechách** 101–106
A Review of the Restoration Work by the Academic
Sculptor David Janouch in Central Bohemia
Ladislav Janouch
- Dva jubilanti z nejpřínosnějších** 107–108
Two Most Beneficial Jubilarians
Vít Jesenský
- Památky středních Čech
v odborném tisku (rok 2023)** 109–116
The Monuments of Central Bohemia
in the Professional Press (in 2023)
Dita Roubíčková (ed.)

Titulní strana: Rakovník, kostel sv. Bartoloměje, kazatelna, detail, symbol sv. Matouše, 1504 (foto archiv NPÚ ÚOP SČ, K. Hladíková 2008).

Title page: Rakovník, Church of St Bartholomew, pulpit, detail, St Matthew's symbol, 1504 (NPÚ ÚOP SČ, photo archive, K. Hladíková 2008).

NOVÉ POZNATKY O STAVEBNÍ HISTORII STARÉHO ZÁMKU V HOŘOVICÍCH

Alfréd Schubert
Jan Veselý

Článek je věnován dějinám a stavebnímu vývoji mnohokrát přestavěného Starého zámku v Hořovicích, který byl původně středověkou tvrzí. Prezentovány jsou výsledky archivní rešerše a stavebněhistorického průzkumu doplněného dendrochronologickou analýzou vybraných dřevěných prvků. Fortifikační stavba prošla mnoha proměnami a má dnes podobu jednopatrového trojkřídleho zámku. Hlavním smyslem článku je upozornění na doposud nerozpoznanou existenci značné části původního zdiva čtyřhranné věže. Kromě jiného je popsána i místnost, která pravděpodobně sloužila jako kaple. Součástí příspěvku je také informace o málo známých tzv. pivovarských sklepech a 90 m dlouhé štolě ražené ve skále hornickým způsobem.

Klíčová slova: Hořovice – tvrz – zámek – věž – kaple – sklepy – štola

New Findings about the Building History of the Hořovice Old Castle

The study deals with the history and building development of the multiply rebuilt Old Castle in Hořovice, originally a medieval fortress. Archival and building history research results are presented and complemented with a dendrochronological analysis of several wooden elements. The fortified structure has undergone many transformations – today, it is a single-storeyed three-wing castle. The study primarily seeks to inform about the previously unrecognised existence of the substantial part of the original masonry of the prismatic tower. In addition, a room that was most likely used as a chapel is newly described. The paper also reports on the little-known “Brewery Cellars” and a 90-metre-long tunnel dug in the rock in the mining manner.

Keywords: Hořovice – fortress – castle – tower – chapel – cellars – tunnel

<https://doi.org/10.56112/psc.2024.2.01>

Dobře známou architektonickou památkou města Hořovic je výstavný barokní zámek, který se začal budovat koncem 17. století. Skromněji působí nedaleko stojící jednopatrový objekt známý pod názvem Starý zámek. Nemalá část této vícekrát přestavěné budovy je pozůstatkem tvrze, jejíž středověkou podobu neznáme. Smyslem příspěvku je informovat o nových poznatcích získaných v uplynulých dvanácti letech. Předmětem průzkumů nebyly budovy bývalého dvora, ani ohradní zdi, příkop a další části areálu.

Nástin dějin Starého zámku

Hořovický Starý zámek je stavbou, která prošla v průběhu staletí zásadními proměnami. Nejen ve starších zprávách, ale i dnes jsou pro její označení používány tři termíny, věcně ne zcela vymezené a někdy zaměňované: tvrz, hrad a zámek. Do první kapitoly článku jsme zařadili údaje, které umožňují učinit si základní představu o dějinách původně fortifikační stavby. Podkladem pro nás byla zejména obsáhlejší archivní rešerše zpracovaná v roce 2024 Alenou Nachtmanovou.¹⁾ O postupu budování Starého zámku a jeho stavebních úpravách před rokem 1852 se bohužel nedochovaly téměř žádné zprávy, neboť fond velkostatku Hořovice byl při prodeji panství v polovině 19. století prakticky kompletně skartován. Proměnami vlastnických vztahů ve starším období se ve svém díle podrobně zabývá August Sedláček.²⁾

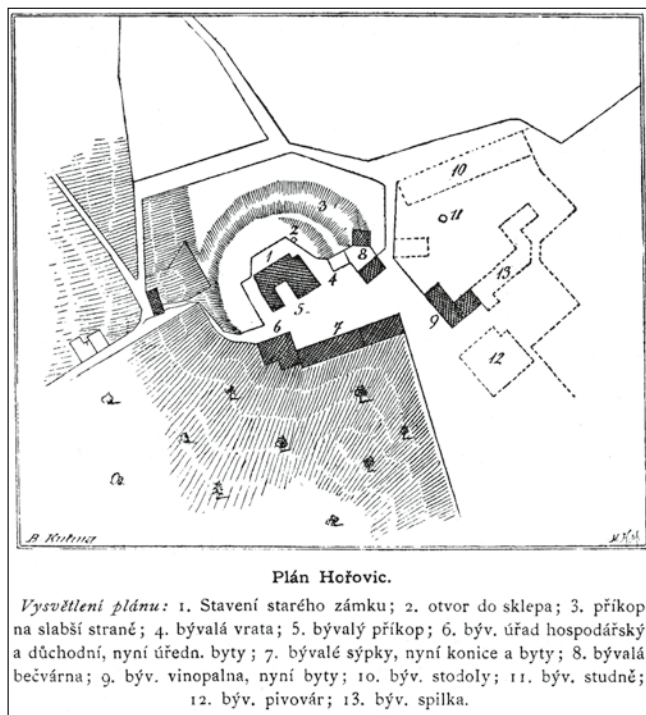
Hořovice jsou poprvé zmíněny v listině krále Václava I. z roku 1233, ve které jsou jako svědci uvedeni Neustup a Gebhart z Hořovic.³⁾ V letech 1303–1322 vysadil Plichta ze Žerotína město Hořovice.⁴⁾ V Popravčí knize pánův z Rožmberka se k roku 1423 mluví o Hořovicích jako o tvrzi.⁵⁾ V roce 1430 byla tvrz Hořovice „fortalicium Horzowitz“ po devítidenním obléhání vydána husitům.⁶⁾ Ve smlouvě pořízené nejpozději

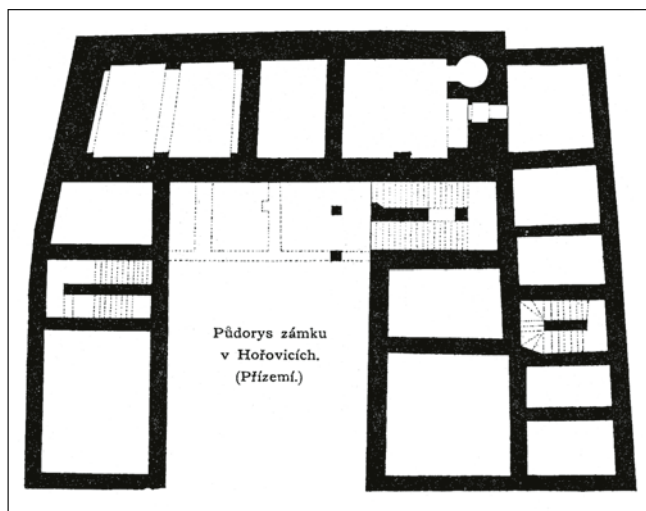
Obr. 1: Hořovice (okres Beroun), Starý zámek, pohled od jihovýchodu (reprofoto, pohlednice 1920).

Obr. 2: Hořovice, Starý zámek, pohled od jihu (foto A. Schubert, 2023).

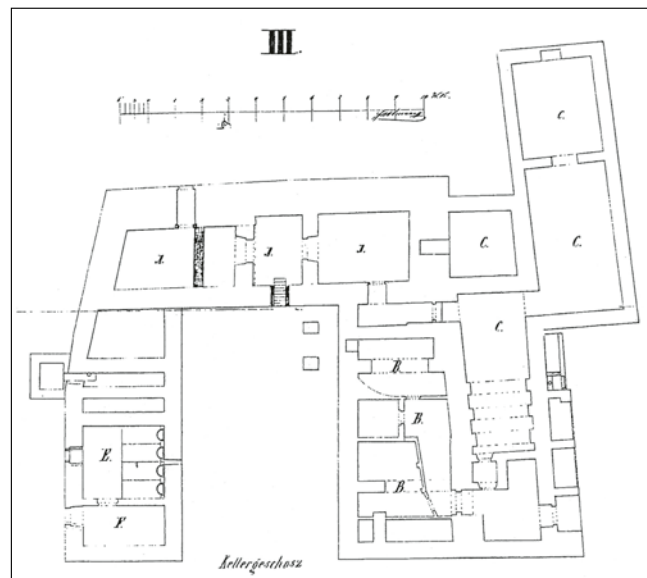
Obr. 3: Hořovice, Starý zámek, plán Hořovic (převzato z A. Sedláček, 1889/1995, s. 182).

Obr. 4: Hořovice, Starý zámek, půdorys zámku v Hořovicích, přízemí (převzato z A. Sedláček, 1889/1995, s. 183).

v roce 1525 při rozdělení hořovického panství mezi dvě dcery Litvína z Klinštejna je stanoveno rozdělení zámku na dva díly.⁷⁾ Popis obou dílů i částí určených ke společnému užívání je dosti obsáhlý a je zřejmé, že objekt, jmenovaný už jako zámek, nebyl malý a byl dobře zařízený pro pobyt majitelů z řad šlechty. O jeho významu a dobrém stavu svědčí skutečnost, že v druhé polovině 16. století založil hejtman Podbrdského kraje, císařský rada a dvorský sudí Václav z Řičan ve svém hořovickém sídle významnou knihovnu.⁸⁾

V období třicetileté války byl Starý zámek poškozen švédským vojskem; v roce 1648 je v novém městském urbáři uveden jako pustý a spálený.⁹⁾ V letech 1652–1685 byl majitelem zámku Bernard Ignác z Martinic, nejvyšší purkrabí Českého království a nositel řádu Zlatého rouna, který vzhledem ke svému postavení žil převážně v Praze, případně ve Vídni. V roce 1690

Obr. 5: Hořovice, Starý zámek, plán suterénu Starého zámku z doby před rokem 1844 (převzato z T. Durdík, 2007, s. 193).

postoupila jeho dcera panství svému manželovi Janu Františkovi hraběti z Vrbna. Předpokládá se, že v této době byl založen nedaleko situovaný větší výstavný Nový zámek (doklady o tom se bohužel nedochovaly).

V odhadu alodiálních panství z roku 1709 je toto již rozlehlé nové panské sídlo odhadnuto na 1000 kop gr. Stručně je popsán i mnohem skromnější Starý zámek „... v kterém nyní hejtman zůstává a dáleji světnice klenutá, sklep suchý a dva sklepy podzemní s lednicí, nahoře pokoj 1, kuchyně, mazhauz a sklep klenutý, podle toho jiný sklep podzemní se nachází, jest od kamene vystavený a šacuje se za 140 kop“.¹⁰⁾ Vrbnové pokračovali v budování Nového zámku a vlastnili hořovické panství až do poloviny 19. století. V roce 1852 se stal jeho novým majitelem hesensko-kasselský kurfiřt Fridrich Vilém I. kníže z Hanau. Starý zámek byl v pozdějších obdobích využíván správou panství, také však daňovým úřadem a okresním soudem. Byly v něm také zřízeny a různě upravovány byty vyšších úředníků.

Po zřízení vojenského újezdu v Brdech prodal majitel panství roku 1928 Starý zámek ředitelství vojenských lesních podniků se sídlem v Jincích. Správa vojenských lesů využívala objekt i v poválečných letech. V roce 2012 jej zakoupilo i s přilehlými původně hospodářskými budovami město Hořovice.

Dnešní stav a využití zámku, možnosti průzkumu

Popis jednotlivých částí Starého zámku vychází z běžně užívaného označení jednotlivých dílů. Ve skutečnosti je severní křídlo stavby svou vnější fasádou obráceno spíše k severozápadu. V celkovém pohledu má podobu prostého jednopatrového trojkřídlého zámku. Půdorysné plány nám na první pohled napoví, že v suterénu a přízemí severního křídla a v suterénu východního křídla zůstaly zachovány silné stěny středověké stavby. Lépe než slova představí současný stav vnější i vnitřní podoby budovy přiložené fotografie a plány.

Na počátku průzkumu v roce 2012 užíval ještě budovu státní podnik Vojenské lesy a statky. V přízemí byly kanceláře, v jeho východní části jeden byt. Několik bytů bylo i v patře. V suterénu byly pečlivě uzamčené skladovací komory. V rámci operativního průzkumu, objednaného městem ve výše uvedeném roce, nebylo snadné získat ani časově omezený přístup do některých

prostor. Výsledkem provedeného průzkumu proto nemohlo být podrobnější rozpoznání celé stavební historie zcela zbořeného a vícekrát přestavěného objektu.

Nový majitel město Hořovice připravuje společenské využití celé budovy Starého zámku. V patře severního křídla je obrazárna a galerie, v části patra východního křídla se nachází

Muzeum Hořovicka. Novou funkci budou mít i místnosti opuštěného bytu v patře východního křídla. Klenuté prostory v severním křídle přízemí mají sloužit jako reprezentativní víceúčelové místnosti. Byt v přízemí východního křídla je doposud obydlen. Málo využívané suterénní prostory se mají stát součástí muzea.

Obr. 6: Hořovice, Starý zámek, pohled od východu. Patrný je drobný zlom korunní římsy v pravé části fasády, kde dochované zdivo starší věže s malým oknem místnosti č. 1.05 pohledově splývá s barokním zdivem východního křídla. (foto M. Fliedrová, 2024).

Obr. 7: Hořovice, Starý zámek, pohled od severu. Patrný je ústupek mezi severním a východním křídlem, odpovídající odsazení věže od severovýchodního nároží starší obvodové hradby, (všechny snímky J. Veselý, není-li uvedeno jinak, stav 2024).

Obr. 8: Hořovice, Starý zámek, pohled od severozápadu, stav 2024.

Obr. 9: Hořovice, Starý zámek, půdorys suterénu s barevným vyhodnocením stavebního vývoje. Šrafovaně konstrukce nejistého stáří (zaměření a kresba J. Veselý 2024, s využitím plánů z roku 1931).

Je dobře známo, že způsob současného využití historické stavby výrazně ovlivňuje možnosti důkladného zkoumání jejího staršího stavu. Vzhledem k tomu, že fasádní omítka celé budovy je v dobrém stavu a bez poškozených míst, nebylo při stavebně historickém průzkumu v roce 2024 možné nahlédnout pod její povrch a hledat doklady postupu výstavby objektu. I v interiéru byly možnosti sondáže dosti omezené. Kvalita průzkumu a jeho dokumentace závisí zejména u větších staveb také na existenci a dostupnosti dobrého zaměření. V případě hořovického Starého zámku byly k dispozici pouze převážně nepřesné půdorysy a řezy.¹¹⁾ Kontrole, měření na místě a opravě výkresů bylo věnováno mnoho úsilí, i když ne všechny nepřesnosti se podařilo odstranit.

Nové poznatky o podobě středověké stavby

V průběhu staletí bylo opevněné sídlo podstatně změněno mnoha přestavbami, dostavbami a stavebními úpravami. Již zmíněný A. Sedláček dospěl k názoru, že trojdílné severní křídlo s výrazně silnějšími obvodovými i příčnými zdmi je „prvotním palácem ze 14. věku“. V odstavci věnovaném suterénu uvádí, že „sklepům pod severní částí hradu říká se posud pod věží,

poněvadž tu stála velká čtyřhranná věž, chráníc hrad a opatrujíc tuto slabší stranu“. Zmiňuje však také věž v místě severovýchodního křídla, která byla „teprve asi ke konci 15. století postavená a proto novou věží jmenovaná“. ¹²⁾ V knize je publikován schematický půdorys přízemí.¹³⁾

Ve velmi stručném stavebněhistorickém průzkumu městského jádra, zpracovaném v SÚRP MO v roce 1972, jsou Starému zámku věnovány pouze necelé tři strany.¹⁴⁾ Je zřejmé, že ať už z časových nebo jiných důvodů nebyl proveden podrobnější průzkum celé jeho budovy. Jako pozůstatek původního hradu je jen povšečně jmenován „hlavní trakt severního křídla“, za středověký je označen „sklep pod vnitřním traktem východního křídla“. Sotva lze souhlasit s uvedeným názorem, že vnitřní trakt tohoto křídla je jen nepatrně mladší.

Stejně malý rozsah má i architektonický rozbor Starého zámku v předběžném stavebněhistorickém průzkumu zpracovaném projekcí podniku Středočeského KNV Obnova památek zřejmě po roce 1980.¹⁵⁾ I v tomto případě byla nejspíš provedena pouze zběžná obhlídka objektu, užívaného správou vojenských lesů, a nepodařilo se vstoupit do všech prostor. Autorka Věra Kuthanová předpokládá, že hranolová, podle starých zpráv „nová“ věž stávala v severním křídle v prostoru se

Obr. 10: Hořovice, Starý zámek, půdorys přízemí s barevným vyhodnocením stavebního vývoje (zaměření a kresba J. Veselý 2024, s využitím plánů z roku 1931).

zčásti zachovaným šnekovým schodištěm. Stejně jako níže jmenovaný Tomáš Durdík přisuzuje středověký původ nejen suterénu a přízemí trojdílného severního křídla, ale také suterénu západního traktu východního křídla. T. Durdík zařadil Starý zámek v Hořovicích do jím vytvořené kategorie hradů přechodného typu.¹⁶⁾ Podrobněji se zabývá zemním valem, který byl zachován na severovýchodní straně hradního areálu až do roku 1980, kdy byl až na velmi malou část likvidován před výstavbou garáží. Existenci věže pokládá za otevřenou otázku. V knize je publikován již zmíněný schematický půdorys přízemí převzatý z díla A. Sedláčka. Navíc také podrobnější, zdaleka ne však přesný plán suterénu zámku s nápisem *Kellergeschosz*, pocházející podle T. Durdíka z doby před rokem 1844.¹⁷⁾

Určité menší části budovy Starého zámku nebyla věnována zvláštní pozornost, a to i přesto, že je od sousedních prostor v nejednom směru odlišná a má ve všech podlažích čtvercový půdorys. Na severovýchodním nároží budovy navazuje na východní křídlo a pohledově splývá s jeho východní fasádou. Okna místnosti č. 1.05 v přízemí této části jsou podstatně menší než ostatní okna v přízemí všech tří křídel budovy. Podlaha leží o 1,17 m výš než podlaha sousedních místností přízemí; výškový rozdíl vyrovnávají schody v průchodu jižní zdi. Pokud

zkusíme pozorněji sledovat hlavní římsu východní fasády, všimneme si, že není zcela přímá, ale na pravé straně je zalomená. Na schematickém půdorysu přízemí, publikovaném A. Sedláčkem, se zmíněná čtvercová součást stavby výrazně odlišuje od trojdílného severního křídla svými podstatně slabšími stěnami. Vzbuzuje proto dojem, že je součástí barokní dostavby zámku. Podobně jsou zdi zakresleny i na mnohem podrobnějším plánu suterénu publikovaném T. Durdíkem. Tloušťka stěn suterénu věže je zde ve srovnání s masivními stěnami severního křídla sotva poloviční. Nelze pochybovat o tom, že právě proto byla tato část budovy vždy opomíjena. Výrazná chyba v plánu ovlivňovala názor badatelů od 19. století až do současnosti. Otázka, kde stála tradicí předpokládaná čtyřhranná věž, zůstávala nezodpovězena. Až v roce 2012 bylo při operativním průzkumu po zdvižení ocelového poklopu ve výše uvedené místnosti shledáno, že tloušťka obvodových zdí v úrovni pod podlahou přízemí je ve skutečnosti zhruba dvoumetrová. Nebylo možné pochybovat o tom, že jde o dlouho nerozpoznané zdivo tradicí předpokládané hranaté věže. Její spodní prostor bez okenních i dveřních otvorů je přístupný pouze otvorem v podlaze přízemí. Jde o dosti velký pozůstatek věže, který při zběžném pohledu splývá s budovou zámku.

Obr. 11: Hořovice, Starý zámek, podélný řez severním křídlem s barevným vyhodnocením stavebního vývoje (zaměření a kresba J. Veselý, 2024).

Sklepení věže o vnitřním půdorysu cca 3×3 m, zapuštěné min. 3,5 m pod úroveň terénu, je zaklenuto půlkruhovou kamennou valenou klenbou s vrcholnicí ve směru východ-západ. V klenbě je tesaný kamenný rám pro čtvercový poklop. Tloušťka kamenných obvodových zdí bez okenních otvorů dosahuje min. 1,8 m. Líce zdiva jsou pečlivě vyzděny z různě vysokých kamenů na pevnou maltu s většími zrny vápna. Spodní prostor věže není dole uzavřen podlahou ani udusaným násypem. Ještě 20 cm pod povrchem nepříliš zpevněné zeminy nalezneme úlomky malty a cihel, v koutech hromady kamenů. Využití hasičského žebříku bylo časově omezeno, nebylo možné hledat výkopem nejnižší úroveň obvodového zdiva. U severovýchodního koutu je zcela dole východní stěna věže v celé své tloušťce cca 2 m narušena průrazem ústícím do násypu za zdí. V něm jsou obsaženy kameny, hlína, cihly a též úlomek prejzové krytiny. Nejspíš šlo o pokus proniknout do tzv. pivovarských sklepů, které jsou ovšem podstatně niž. Za zmínku stojí, že také ve sklepech je nedokončená, ve skále ražená chodba směrem k interiéru věže (m. č. 2.06).

Rovněž západní stěna prostoru je v úrovni 2 m nad současnou podlahou porušena průrazem, který je však větší a stavebně upravený. Cca 1,5 až 1,7 m vysoký a 1,6 m široký otvor prochází celou tloušťkou zdi mezi věží a východní místností suterénu severního křídla. Má stěny vyzděné převážně z kamene s příměsí zlomků cihel a je sklenutý půlkruhovou valenou klenbou. Ve spodní části je klenba kamenná, ve vrcholovém pásu je zdivo čistě cihelné. Podlaha otvoru je sklonitá, upadající k východu o 11 cm a je dlážděna valouny. Od místnosti č. 1.06

jej dělí zazdívka silná v dolní části ze smíšeného zdiva 75 cm v horní čistě cihelné části 30 cm. Zdivo věže je v okolí průrazu velmi hrubě vylámáno a nikdy nebylo začištěno. V horní části průrazu vypadá situace tak, jako by zde zdivo věže mělo tloušťku pouhých 50 cm a přiléhalo ke staršímu lícovanému zdivu severního křídla, respektive obvodové hradby. Na průraz navazuje severním směrem v úrovni jeho podlahy ve zdivu západní stěny věže vodorovná drážka vysoká cca 30 cm – na jednu řadu kamenů. Obdobná je i v protilehlé východní stěně, což dává tušit, že zde bylo zamýšleno vložení vodorovné konstrukce, pravděpodobně podesty pro schody zpřístupňující nejspodnější část interiéru věže. Z charakteru zásahů se ale zdá, že záměr nebyl nikdy zcela dokončen. O účelu spojení sklepa severního křídla se spodní částí věže bychom mohli jen spekulovat.

Nahoře pod vrcholem klenby je na východní straně cca 52 cm vysoký pás východní stěny vyzděn ze smíšeného zdiva s vysokým podílem cihel. Zdá se, jako by zde původně probíhal patrový ústupek, který byl ale při vyzdívání klenby zrušen. Na západní straně se pak pod vrcholem klenby nachází menší průraz směrem do chodbičky mezi místnostmi č. 1.05 a 1.21. Jeho pravá (severní) špaleta vypadá jako pravidelně vyzděná, jižní je ale ve zdivu vylámána. Nahoře je otvor završen cihelným záklenkem navazujícím na kamennou klenbu ve věži, na západě je uzavřen cihelnou příčkou (obr. 13). Ani zde si účelem otvoru nejsme jisti.

Augustem Sedláčkem tlumočená starší představa místních občanů o „nové věži v místě severovýchodního křídla“ nemůže

Obr. 12: Hořovice, Starý zámek, sklepení ve věži, pohled odspodu. Uprostřed průraz západní stěnou z původní úrovně suterénu severního křídla, nahoře průraz z přízemí severního křídla, zcela nahoře hasičský žebřík procházející otvorem v podlaze zvyšeného přízemí věže, stav 2023.

být dostatečným podkladem pro tvrzení, že je oproti jádru stavby poněkud mladší. Dodatečnému přizdění věže však odpovídá její pravoúhlé prisazení k hradbě, která dnes tvoří východní stěnu severního křídla, i výše zmíněná skladba zdíva v dolním průrazu západní stěny (obr. 9, 11, 12 a 14).

Starý zámek patří mezi fortifikační stavby, které byly v průběhu staletí někdy jen zčásti, jindy však zcela zásadně přestavěny a upraveny. Je třeba vzít v úvahu skutečnost, že budování středověkých tvrzí a hradů mnohdy probíhala postupně. U některých z nich byla např. nejprve vybudována obvodová hradba, oddělující vybraný pozemek od okolního terénu, a k ní byly postupně přistavovány jednotlivé zděné objekty. Je pravděpodobné, že na hořovické tvrzi byla takovou hradbou cca 2,2 m tlustá a ne zcela přímá severní zeď suterénu severního křídla, také jeho východní a západní zeď, i velmi tlustá střední a jižní zeď západního traktu suterénu východního křídla. Při pozorném pohledu na fasádu západní obvodové stěny zámku si lze povšimnout velmi mírného stočení její střední části. Zalomení této stěny je patrné také v interiéru v patře východního křídla v místnosti č. 2.18. Ne zcela přímý směr západní obvodové stěny zámku naznačuje, že může být založena na spodní části původní hradby a opisuje její mírné zakřivení.

Pozdně středověká je ve svém původním rozvrhu trojdílná dispozice hlavního traktu severního křídla. Její uspořádání je v suterénu i v přízemí shodné, s užším středním dílem a většími díly krajními, přičemž v největším západním dílu se v přízemí nachází tzv. rytířský sál.

Obr. 13: Hořovice, Starý zámek, sklepení ve věži. Průraz západní stěnou z přízemí severního křídla uzavřený cihelnou příčkou (foto A. Schubert, 2023).

Obr. 14: Hořovice, Starý zámek, sklepení ve věži. Průraz západní stěnou z původní úrovně suterénu severního křídla uzavřený cihelnou zazdívkou z roku 1869, stav 2023.

Prostory suterénu byly původně přístupné z nádvoří jediným portálem ústícím do střední místnosti (č. -1.03), odkud se vstupovalo do krajních dílů. Zatímco krajní byly zaklenuty prostými valenými klenbami, střední díl je zaklenut křížovou klenbou na koutových pilířích, jejíž vrchol se navíc nachází o 1 m výše. To bylo zjevně vynuceno umístěním vstupu v jižní stěně. Při výškovém rozdílu mezi nádvořím a podlahou suterénu přes

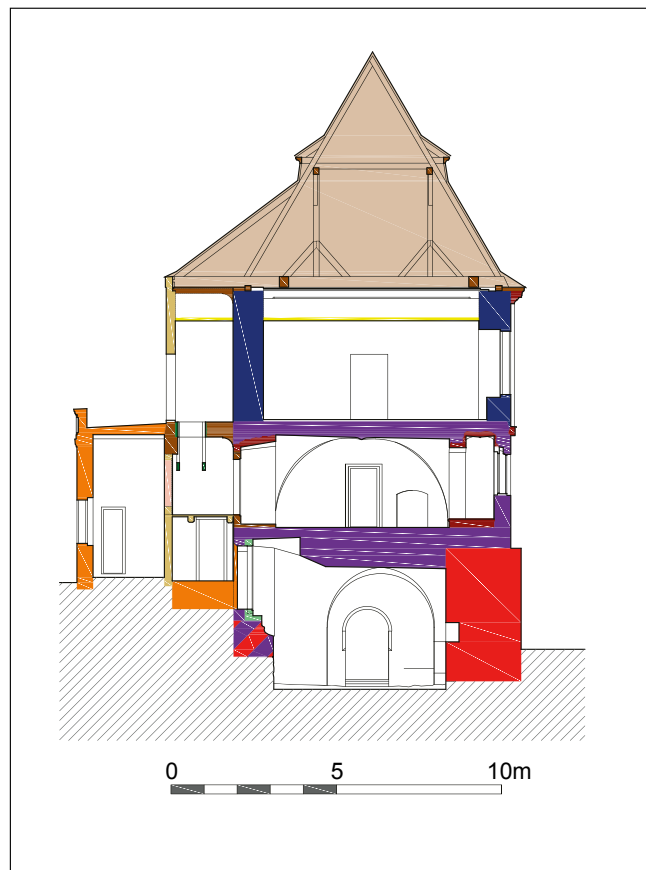
Obr. 15: Hořovice, Starý zámek, střední místnost (č. -1.03) v suterénu severního křídla. Pohled na jižní stěnu a pozdně gotickou křížovou klenbu. V levé části nika vstupního portálu, druhotně zúžená cihelnou vyzdívkou s dřevěnou zárubní. V pravé části je patrný zaslepený okenní otvor, kterému se přizpůsobuje kápe klenby. Dole základová spára v úrovni 90 cm nad stávající podlahou, stav 2024.

3 m musela ke vstupnímu portálu s prahem sníženým vůči nádvoří o 1 m vést krátká přístupová šíje. Další schody pak na portál musely navazovat uvnitř vlastní sklepní místnosti. Tomu je přizpůsoben i tvar jižní kápe klenby. Její vrcholnice směrem k otvoru poměrně strmě stoupá. K větrání a přisvětlení místnosti sloužilo dnes zazděné okénko, nacházející se v západním sousedství vstupu. I na něj tvar kápe klenby reaguje (obr. 15 a 16).

Do obou krajních dílů vedly symetricky umístěné totožné půlkruhově sklenuté kamenné portály. Jejich ostění má okosení s pravoúhlými výběhy v úrovni 60 cm nad patou stojek. Portál vedoucí do východního dílu (dnes místnosti č. 1.04 až 1.06) je zazděný (obr. 17).

Podlaha v místnosti byla druhotně snížena o cca 40 cm, takže je dnes na jižní i severní straně odhalené podloží a základová spára zdíva. Portály v důsledku snížení postrádají prahové díly ostění.

Západní místnost suterénu severního křídla (č. -1.01) s dlažbou z nepravidelného oblého kamene má kamennou valenou klenbu s otisky širokých bednicích prken. Spáry mezi těmito prkny byly překryty tenkými loučkami. Řada z nich zůstala po odstranění bednění v maltě klenby. Dendrochronologický rozbor zjistil, že loučky byly vyrobeny z jedlí kácených po roce 1490.¹⁸⁾ Z nálezkové situace u západní stěny místnosti je

Obr. 16: Hořovice, Starý zámek, příčný řez s barevným vyhodnocením stavebního vývoje (zaměření a kresba J. Veselý, 2024).

Obr. 17: Hořovice, Starý zámek, střední místnost v suterénu severního křídla. Zazděný portálek ve východní příčné stěně, stav 2024.

Obr. 18: Hořovice, Starý zámek, západní místnost (č. -1.01) v suterénu severního křídla. Uprostřed je dobře patrná základová spára starší západní hradby založené přímo na terénu v úrovni 1,20 m nad dnešní podlahou suterénu, stav 2024.

Obr. 19: Hořovice, Starý zámek, západní místnost v suterénu (č. -1.01) severního křídla, detail západní stěny se zbytky odbourané pozdně gotické přízdívky přiložené k vnitřnímu líci starší hradby při snižování úrovně podlahy a budování dochované valené klenby, stav 2024.

patrné, že současná klenba je založena na přízdívce, přiložené zevnitř ke starší hradební zdi, jejíž základová spára se nachází v úrovni 1,2 m nad stávající podlahou (obr. 18). Založena byla na rozpadající se hornině, v podstatě na úrovni okolního terénu. Dnešní klenuté místnosti tedy vznikly druhotným zahloubením pod původní úroveň a odhalené základy byly v tomto prostoru

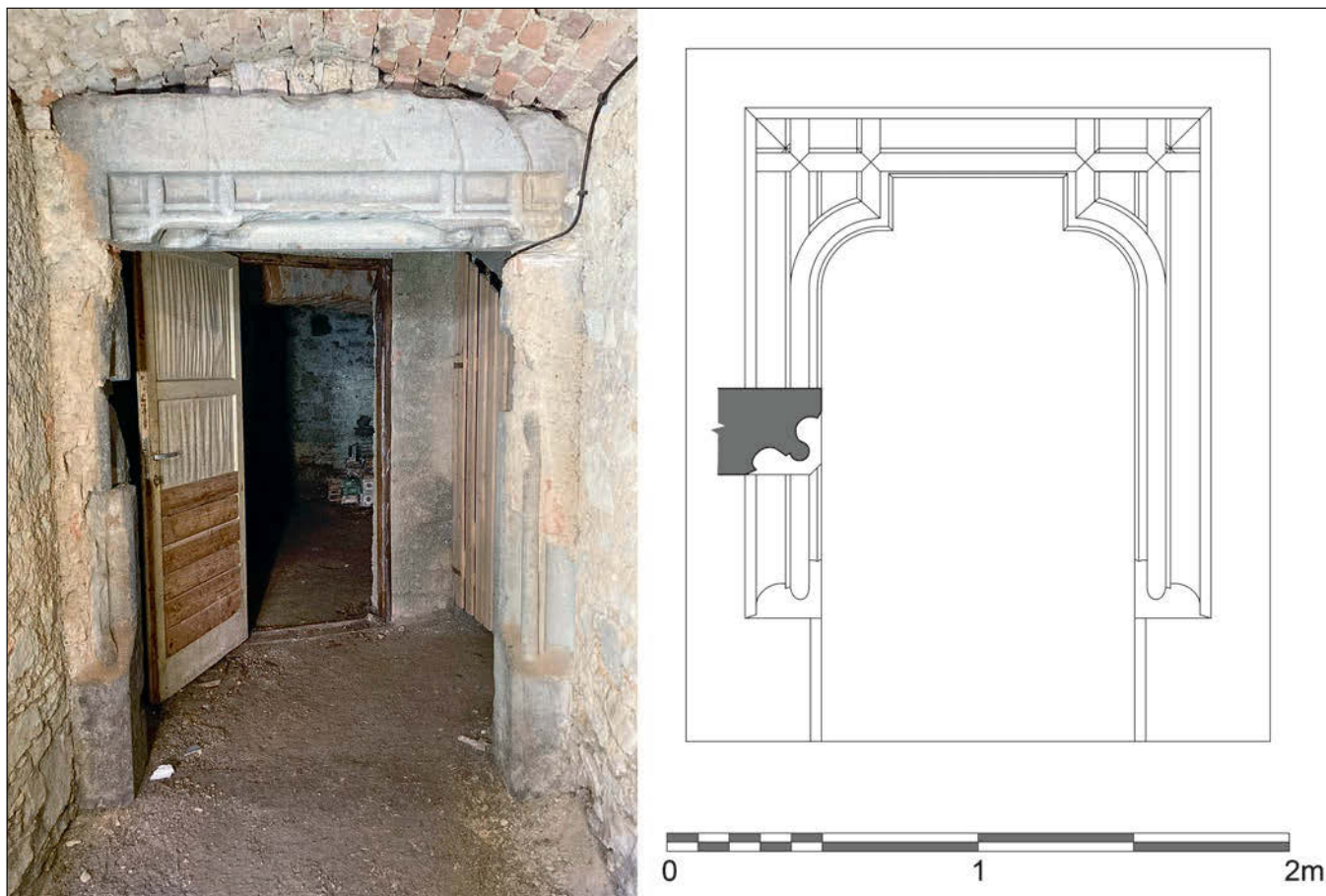

Obr. 20: Hořovice, Starý zámek, původně velká východní místnost v suterénu severního křídla je nyní rozdělena na tři menší stísněné prostory. Na snímku předsíně č. -1.04 je vlevo dole malá část špalety vjezdového otvoru a vpravo novodobá přička s dveřním otvorem místnosti č. -1.05. Nahoře trámový strop z roku 1869, přetínající vstup do zrušeného točitého schodiště z přízemí do patra s prahem v úrovni původní podlahy místnosti č. 1.21. V dolní části snímku je uprostřed patrné čelo zbytku pozdně gotické klenby, odstraněné z větší části v roce 1869, stav 2024.

skryty za zmíněnou přízdívku. Ta byla ale na západní straně z větší části odstraněna a my dnes zde můžeme popsanou situaci zřetelně vidět (obr. 19).¹⁹⁾ Stejně tak i v jihozápadním koutě, kde byla jižní zeď narušena průrazem, nejspíš při hledání sklepa pod severní částí západního křídla. Jeho existenci nelze doložit, zatím ale ani zcela vyvrátit. Místnost byla na počátku 19. století rozdělena mladší příčkou s dveřmi, jejichž dřevěná zárubeň je vyrobena z dubu káceného po roce 1808. Ze stejné doby pochází patrně také přímý vstup z exteriéru, nacházející se v severní zdi při popsané příčce. Dřevěné překlady v jeho otvoru jsou z větší části druhotně použité a jsou různého stáří, nejmladší pochází z roku 1793.²⁰⁾

V jihovýchodním koutě je v kamenné klenbě výšeč segmentově sklenutého menšího okenního otvoru s parapetem ve výšce cca 160 cm nad podlahou. Otvor ústí v patě jižní zdi severního křídla přibližně v prostoru místnosti č. 1.24.

Prostor východního dílu suterénu je poznamenán mnoha přestavbami a úpravami, které budou dále zmíněny. Úroveň jeho podlahy je proti původnímu stavu zvýšena asi o 1,3 m. Z větší části byla odstraněna jeho původní pozdně gotická

Obr. 21: Hořovice, Starý zámek. Odjinud přemístěný pozdně gotický portálek ve dveřním otvoru proraženém v podélné střední zdi východního křídla, pohled z předsíně (č. -1.14) sklepa ve východním traktu. Snímek současného stavu a kresebná rekonstrukce původní podoby (foto, zaměření a kresba J. Veselý, 2024).

klenba, kterou nahradil trámový strop, vyrobený z kmenů kácených v zimě 1868/69.²¹⁾ Vstup ze středního dílu, který byl kvůli zvyšování podlahy zazděn, byl později nahrazen novým průrazem v severozápadním koutě. V jeho nadpraží jsou použity důlní kolejnice. Výškový rozdíl vyrovnává schodiště z cihel kladených svíse. Na západní straně zůstal zachován 1,2 m široký pás původní klenby, včetně části podlahy přízemí. S ním je v severovýchodním koutě spojeno těleso zrušeného šnekového schodiště, vedoucího z přízemí do patra, jehož část se při vložení nového stropu stala součástí suterénu (místnosti č. -1.04) (obr. 20). Prostor pod zachovanou částí klenby byl nejprve ponechán otevřený. Při dělení východní místnosti vestavbou místnosti č. -1.05 byl však cihelnou příčkou zaslepen a vznikl tak do nedávna nepřístupný prostor č. -1.06.

Středověké konstrukce můžeme ale identifikovat i v suterénu východního křídla. Tlustá podélná střední zeď mezi jeho západním a východním traktem a krátký úsek jižní obvodové zdi západního traktu pravděpodobně byly původně hradbou. Západní trakt s kamennou klenbou je součástí středověké tvrze. Z místnosti č. -1.09 sestupovalo zrušené dvouramenné schodiště do lednice a pivního sklepa. Ve valené klenbě místností č. -1.11 a -1.12 probíhá příčná spára. Obě části klenby mají stejný příčný profil a plynule na sebe navazují, jedná se tedy patrně jen o spáru technologickou. V jihozápadním koutě místnosti č. -1.12 vystupuje do prostoru pravouhlá hmota, v níž se nachází drobný prostor č. -1.13. Ze stavebních souvislostí vyplývá, že zdivo klenby i západní zdi se této hmotě přizpůsobují, je tedy jistě stejně stará, nebo starší. V její východní stěně je

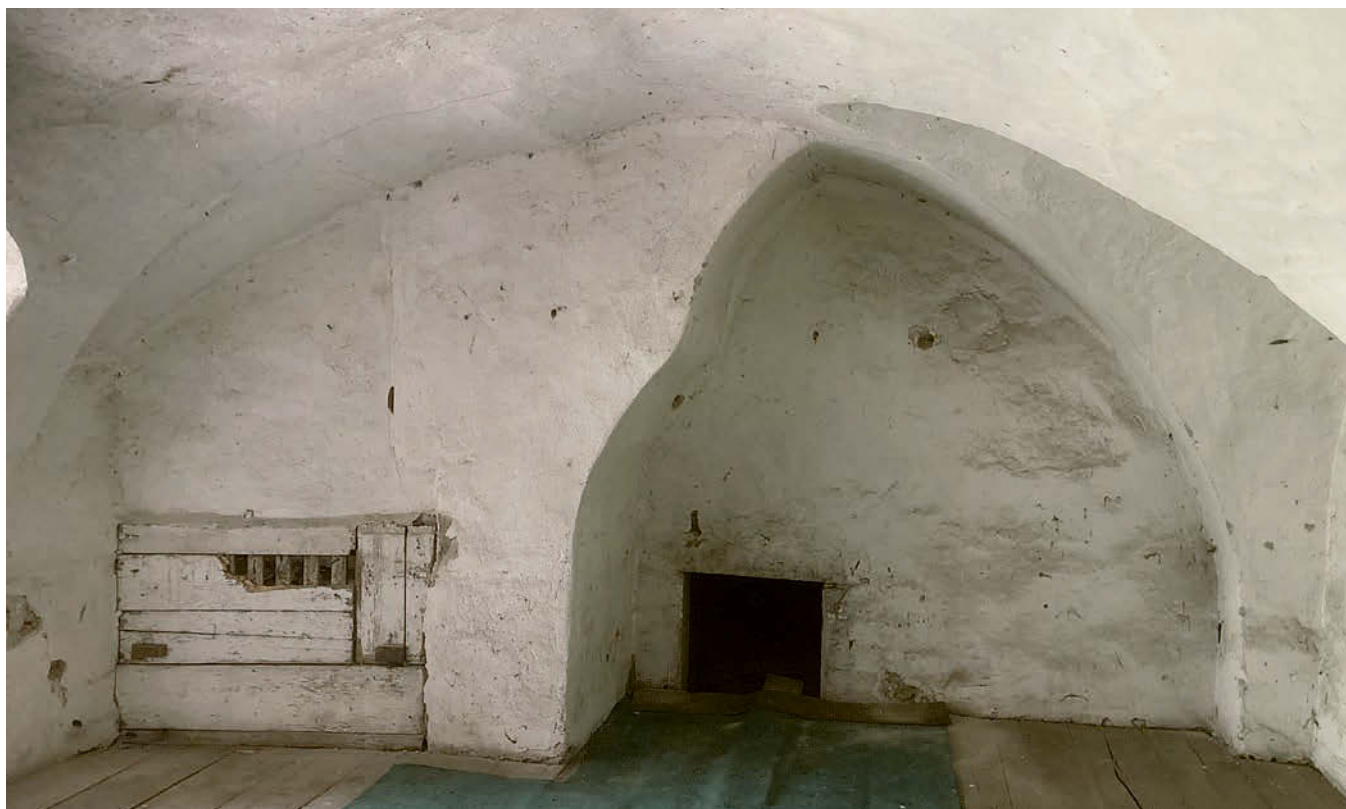
široká nika dveřního otvoru s cihelným záklenkem. V kamenné klenbě m. č. -1.12 jí odpovídá široká výseč s vrcholnicí k otvoru stoupající. Na obě špalety niky navazují v prostoru č. -1.13 drážky s negativy po vytrženém kamenném ostění. Cihelná klenba i západní stěna tohoto prostoru jsou mladší. Kamenná klenba místnosti č. -1.12 byla v baroku narušena v souvislosti s průrazem dveří z místnosti č. -1.14, v nichž bylo druhotně osazeno kamenné ostění sedlového portálu s přetínávacími pruty (obr. 21). Mezi jižní obvodovou zeď a výše popsaný výstupek byl proto vložen podpůrný cihelný pas. Také zde se objevuje situace známá ze severního křídla, kdy se základová spára jižní obvodové zdi nachází v úrovni 0,4–0,75 m nad podlahou. Zdivo je založeno na šterkovém podloží. I zde byla tedy úroveň podlahy snížena druhotně. Zvláštnost situace kolem uvedeného vystupujícího bloku zdiva nás vede k vyslovení opatrné hypotézy, že by se mohlo jednat o pozůstatek tzv. staré věže, zmiňované ve smlouvě z roku 1525. Tato věž by byla začleněna do jižní hradby tvrze a mohla chránit vjezd a vstup pro pěší, k nimž vedly přes příkop most a lávka, ve smlouvě rovněž zmiňované. S ohledem na rozdílnou úroveň založení obvodové hradby a zdiva domnělé věže musela by i tato být mladší než hradba.

Východní trakt suterénu východního křídla s cihelnou valenou klenbou je nepochybně až barokní. Vznikl patrně ve třetině 18. století, kdy získalo východní křídlo svůj dnešní rozsah.

Středověké jsou i místnosti přízemí severního křídla. Od přízemí východního i západního křídla se odlišuje velkou tloušťkou zdiva, která se pohybuje od 1,8 do 2 m na severní, západní a východní straně a 1,3 až 1,4 m na straně jižní. Jak bylo

Obr. 22: Hořovice, Starý zámek, velká západní místnost (č. 1.27) v přízemí severního křídla, pohled k východu. Dřevěné obložení bylo před nedávnem odstraněno (foto A. Schubert, 2012).

Obr. 23: Hořovice, Starý zámek, východní místnost (č. 1.21) v přízemí severního křídla. Před líc východní stěny vystupuje hmota zrušeného točitého schodiště. Účel zvlněné pravé části zdiva je nejasný. Uprostřed, těsně nad podlahou vidíme horní část kamenného ostění dveří do drobného prostoru v síle východní zdi – snad původně převetu, stav 2024.

Obr. 24: Hořovice, Starý zámek, vstupní chodba (č. 1.01) ve spojovacím traktu. Pohled na pozdně gotický sedlový portálek a okno v jižní stěně severního křídla, ústící do místnosti č. 1.21, stav 2024.

popsáno výše, jsou výškové poměry v přízemí silně ovlivněny uspořádáním suterénu. Každá z místností má podlahu v jiné úrovni, přičemž úroveň podlah v krajních dílech se původně v podstatě shodovala. Místnost č. 1.20 ve středním dílu měla ale od počátku podlahu o 1,4 m výše, což jistě činilo případné vzájemné komunikační vazby značně složitými. Pouze vstup do místnosti č. 1.21 se zachoval ve své středověké podobě, s kamenným sedlovým portálem s okosenými hranami. Okosení je na stojkách zakončeno pravoúhlým výběhem 60 cm nad prahem a na překladu v rozích nad sedlem vytváří zdobné jehlancové prohlubeniny (obr. 24). Podobu původního vstupu do sálu č. 1.27 sice neznáme, můžeme ale předpokládat, že se nacházel v místě dnes zaslepené niky v prostoru místnosti č. 1.24. Zda měla i místnost č. 1.20 samostatný vstup nejsme dnes schopni říci. S určitostí víme, že byla přístupná z východního dílu (m. č. 1.21) a nejspíše v 17. století byla propojena i se sálem v západním dispozičním dílu.

Západní sál (obr. 22) je zaklenutý valenou klenbou se dvěma dvojicemi styčných trojbokých výsečí vybíhající z koutových a mezilehlých přízdních pilířů, které jsou minimálně na jižní straně provázané se zdivem. K západní a severní straně se obrací celkem třemi rozměrnými okny. S ohledem na charakter a rozměry sálu můžeme očekávat, že se jejich velikost oproti středověku příliš nezměnila. Tuto místnost můžeme snad spojit se zmínkou ve smlouvě z roku 1525, kde je popisován

„(sklep) veliký, nad sklepem dolejším, s vokny křížovými“. Na ose východní stěny sálu odhalila sondáž vysoko nad podlahou obrys zazděného segmentově sklenutého otvoru, který výškově i polohově koresponduje se slepou nikou v sousední místnosti č. 1.20 ve středním dílu. Stáří otvoru však určitě nedokážeme.

Místnost č. 1.21 ve východním dílu je sklenuta valenou klenbou víceméně půlkruhového profilu, založenou na jižní straně na přízdních pilířích. Na jihu jsou v klenbě dvě trojboké výseče, z nichž západní odpovídá umístění vstupního portálu a nad ním se nacházejícího okna z chodby m. č. 1.01. Pro okno v severní stěně je klenba opatřena třetí, tvarově výrazně odlišnou výsečí. Je možné, že jak okno, tak výseč vznikly později. Přibližně na ose východní zdi místnosti najdeme malý dřevěný otvor s prostým, ale velmi masivním kamenným ostěním s rovným překladem a výraznou polodrážkou na odvrácené straně. Na něj navazuje v síle zdiva východní stěny drobný prostor, široký 103 a dlouhý 127 cm uzavřený na východní straně vůči sousednímu prostoru č. 1.05 ve věži cihelnou zazdívkou tloušťky 15 cm. Úroveň nerovné dlažby z menších neopracovaných kamenů se nachází cca 35 až 55 cm nad předpokládanou dřívější úrovní podlahy místnosti č. 1.21 v severním křídle a 65 cm pod úrovní podlahy v místnosti č. 1.05 ve věži. Prostor je zaklenutý kamennou segmentovou klenbou s otisky šalování, která dosti strmě stoupá ve směru k věži. S ohledem na velikost prostoru a výškové poměry lze interpretovat situaci jako zbytek převetu z doby před výstavbou věže.

V severovýchodním koutě vystupuje do místnosti hmota zrušeného točitého schodiště (obr. 23). Jeho stěny jsou vyzděné z cihel tloušťky 7,5 cm a jsou v nich zachovány kapsy po stupnicích. Tubus schodiště je nyní shora uzavřen plochou cihelnou klenbou a je do něj vestavěn pilíř ze smíšeného zdiva související se vznikem příček mezi místnostmi č. 2.13, 2.33 a 2.34 v patře.

Místnost č. 1.20 ve středním dílu přízemí je zaklenuta valenou klenbou půlkruhového profilu se dvojicí velkých styčných trojbokých výsečí, jejichž hrany jsou zvýrazněny hřebínky. Nika okenního otvoru v severní stěně je v současné podobě spojena s nejspíše mladším, dnes zaslepeným schodištěm v síle zdiva vedoucím do patra. Vlastní otvor okna je ale patrně středověký, o čemž svědčí dochovaný kamenný překlad s okosením a otvory, snad po mříži. Jak bylo zmíněno výše, je otázka původního vstupu do místnosti složitá. Byl-li nějaký otvor na místě dnešního vstupu z jihu, nevíme. Rozložení ostatních otvorů ze suterénu i přízemí však s jistotou vylučuje, že by se mohlo jednat o dveře. Současný vstupní portál je až barokní. Při restaurátorském průzkumu objednaném městem byla ve východní stěně v severovýchodním koutě odhalena šikmá špaleta otvoru, otevírajícího se do popisované místnosti. Nevelký spodní úsek protější špalety byl nalezen cílenou sondou u podlahy pod parapetem široké niky, která dnes zaujímá velkou část stěny. Jednalo se nepochybně o vstup ze sousedního východního dílu (m. č. 1.21), do něhož se obracelo jeho ostění. Dvojici nik najdeme také v západní stěně místnosti. Menší z nich se nachází 63 cm od severozápadního kouta. Sahá do výšky 112 cm nad podlahou a zaujme na ní především segmentový záklenek s vrcholnicí velmi strmě stoupající směrem k východu. Větší nika se nachází na ose stěny a v jejím ústí najdeme kamenný pozdně gotický portál s rovným překladem. Ostění má na lícové straně široké okosení, které je na stojkách ukončeno pravoúhlým výběhem. Na rubové straně je opatřeno rozměrnou polodrážkou pro dveřní křídlo. Skutečnosti, že se portál obrací okosením do niky (nikoliv do prostoru) a že okosení na překladu probíhá do zdiva, bez návaznosti na profilaci

Obr. 25: Hořovice, Starý zámek, střední místnost (č. 1.20) v přízemí severního křídla. Vlevo nika s portálkem, uprostřed okenní nika se spodními stupni zazděného schodiště v severní stěně, vpravo široká segmentově klenutá nika ve východní příčné stěně, stav 2023.

Obr. 26: Hořovice, Starý zámek, střední místnost (č. 1.20) v přízemí severního křídla. Vlevo široká nika ve východní příčné stěně, uprostřed nika s novějšími dveřmi v jižní stěně, vpravo nika s otočeným pozdně gotickým portálkem, stav 2023.

stojek svědčí o jeho druhotném užití. Samotná nika za ostěním má rovnou podlahu z cihelných dlaždic a je segmentově sklenutá. Její špalety se rozevírají směrem k západu, kde je ale uzavřena 16 cm silnou cihelnou zazdívkou. Odpovídá výše popsanému otvoru ve východní stěně místnosti č. 1.27. Situace svědčí o komunikačním propojení obou místností, které ale pro výškový rozdíl podlah předpokládalo existenci vyrovnávacího schodiště o 6 až 9 stupních. To muselo výrazně vystupovat do prostoru sálu. Původnost takového řešení se zdá nepravděpodobná.

Nahlédněme nyní do místnosti zvýšeného přízemí (č. 1.05) nad sklepením bývalé věže. Nevelkou tloušťkou stěn se odlišuje od sousedního severního křídla. V roce 2019 byl při krátkém dílčím průzkumu v místě poškození interiérové omítky východní stěny cca 1,70 m nad podlahou a 0,8 m vlevo (severně) od okenní niky odkryt povrch zdiva. Nebylo nalezeno běžným způsobem vyzděné zdivo s vodorovnými ložnými spárami. V líci stěny jsou neuspořádané menší kameny, které dříve byly součástí jádra původně podstatně silnější stěny, a šikmo uložené cihly použité k vyrovnání povrchu pod omítkou. Lze tedy uvažovat, že v období kdy, kdy stavba už neměla vysloveně obrannou funkci, byly v zájmu zvětšení plochy místnosti stěny zevnitř zeslabeny z původní tloušťky cca 1,8 m na pouhých 90 cm.²²⁾ Na severní a jižní straně je stěna překryta cihelnou valenou klenbou, hypotézu tam nelze ověřit. A západní stěnu místnosti tvoří v podstatě východní zeď severního křídla. Je možné poukázat i na skutečnost, že otvor s poklopem není umístěn uprostřed místnosti. A nezdá se pravděpodobné, že by při vyzdívání nové nepřítliš tlusté severní a východní stěny nebyly vytvořeny běžné širší okenní otvory a niky.

Na závěr kapitoly věnované středověku bychom rádi poukázali na vysokou architektonickou úroveň kamenného portálu druhotně umístěného ve sklepení východního křídla (obr. 21). Jak typologicky, tak zpracováním jej můžeme přiřadit k velmi kvalitní produkci přelomu 15. a 16. století. Jeho původce byl zjevně obeznámen s předními dobovými architektonickými díly. Svědčí to o vynikajícím postavení stavebníka a o výstavní podobě tehdejšího hořovického panského sídla, z níž se nám bohužel mnoho nedochovalo.

Hrad se stal zámek

Jak bylo již uvedeno v nástinu dějin, došlo nejpozději v roce 1525 k rozdělení objektu na dva díly.²³⁾ Ve smlouvě je již jmenován jako zámek. Společným majetkem měly být most i lávka, dolejší síň a dolejší světnice, pekárna, spižírna pod síní i s pivnicí, sklep vinný, šíje, maštal v zámku a další části budovy i celého areálu. K společnému užívání byla určena také kuchyně a studnice v hradě. Jako součást *Dílu hořejšího* je kromě jiného jmenována velká síň přístupná po schodech ze síně před čelední světnicí. Součástí *Dílu dolejšího* je podle smlouvy kromě jiného síň na staré věži, také však světnice a dvě komory v nové věži.

Popis obou dílů i částí určených ke společnému užívání je dosti obsáhlý. Po téměř pěti letech je téměř nemožné ztožnit popisované prostory s existujícími. Je však jasné, že rozsah stavby překračoval výrazně dnes identifikovatelné předbakrokní části. Kromě výslovné zmínky o dvojici věží zaujme zejména opakované líčení schodů mezi místnostmi (odpovídající dochovanému výškovému uspořádání suterénu a přízemí

Obr. 27: Hořovice, Starý zámek, zvýšené přízemí věže (č. 1.05). V podlaze poklop otvoru do sklepení (foto A. Schubert, 2022).

Obr. 28: Hořovice, Starý zámek, půdorys 1. patra s barevným vyhodnocením stavebního vývoje (zaměření a kresba J. Veselý, 2024, s využitím plánů z roku 1931).

severního křídla) a složitějšího systému pavlačí, kterými byly zjevně přístupné prostory v horním podlaží. Jejich pozůstatkem by mohly být otisk schodiště na severní stěně místnosti č. 1.26 a kamenné konzoly vyčnívající v koutech chodby č. 1.03 z jižní zdi severního křídla (obr. 31 a 32).²⁴⁾ Ze zmínky o mostu a lávce implicitně dovodíme, že do zámku vedla klasická středověká sestava brány kombinované s brankou pro pěší.

V předchozím textu byla již polohově určena nová věž. Je pravděpodobné, že ve smlouvě uvedená stará věž stála jižněji, při předpokládané bráně, jak bylo uvedeno výše. Její konkrétní polohu by mohl určit archeologický výzkum, případně také nález při výkopových pracích v areálu.

Středověkým stavebním součástí budovy Starého zámku byla již v předchozím textu věnována pozornost. Bude vhodné zabývat se nyní dostavbou budovy do dnešní podoby; vrátit se do jednotlivých prostor a pokusit se stručně popsat jejich mladší úpravy. Pomůckou pro časové zařazení je v některých případech dendrochronologická analýza vzorků z dochovaných dřevěných stavebních konstrukcí.

Dnešní hmotové uspořádání zámku vzniklo až v první polovině 18. století. Dokládá to datování všech krovových konstrukcí do roku 1734.²⁵⁾ S tím koresponduje zobrazení zámku na pohledové mapě hořovického panství pořízené v roce 1756

Obr. 29: Hořovice, Starý zámek, výsek z pohledové mapy hořovického panství. J. A. Kolbe, 1756.

zemským zeměměřičem J. A. Kolbem. Této výrazné přestavbě předcházelo ale více fází menších novověkých zásahů v průběhu 16. a zejména 17. století. Ke starší vrstvě, kterou můžeme označit ještě za renesanční, patří zdivo prvního patra severního a malé části západního křídla. Svědčí o tom jednak odlišná tloušťka obvodového zdiva a jeho jinde chybějící odsazení od zdiva přízemí, jednak přítomnost sdružených dvojic oken. Ve

Obr. 30: Hořovice, Starý zámek, přízemí spojovacího traktu. Pohled na klenutý pas arkády. Nahoře strop mladší přístavby (č. 1.23) klenutý do travers, stav 2024.

stejně době vzniklo točité schodiště v severovýchodním koutě místnosti č. 1.21 v severním křídle, spojující přízemí s patrem.

Výraznějšími úpravami pak prošel zámek po třicetileté válce, kdy byl zpuštěn zejména během švédského vpádu. Majitelem byl v té době Bernard Ignác z Martinic, nejvyšší purkrabí Českého království. Důležitou roli zde přisuzujeme úpravám v místnosti č. 1.20 ve zvýšeném přízemí severního křídla. Tento prostor je nyní přístupný pouze padacími dveřmi v podlaže chodby patra (m. č. 2.09). Odtud sestupují strmé dřevěné schody s fošnovými schodnicemi do chodbičky č. 1.19b. Teprve tam nalezneme prostý barokní portál do zmíněné místnosti. Její základní uspořádání bylo popsáno výše. Úpravy z druhé poloviny 17. století nás vedou k domněnce, že se tehdy v tomto prostoru mohla nacházet zámecká kaple. Po roce 1653 vzniklo schodiště v síle severní zdi, směřující do velkého salonu v patře (dnes m. č. 2.14 a 2.15).²⁶⁾ Při jeho budování nebo úpravě byla rozšířena původní okenní nika, v jejíž východní špaletě vyúsťuje. Nika dostala nové zaklnutí v podobě nízké segmentové valené klenby s dvojicí styčných pětibokých výsečí s omítkovými hřebínky. Na ose východní stěny byla zřízena velká, segmentově zaklnutá nika (o rozměrech š. 226 cm, v. 152–166 cm, hl. 46 cm). Nika byla do zdiva prokazatelně vybourána druhotně a v souvislosti s jejím zřízením byl zazděn dříve popsáný vstupní otvor z místnosti č. 1.21. Současně s nikou došlo k vložení gotického kamenného portálu do otvoru ze sálu. Není dokonce vyloučena možnost, že celý otvor vznikl právě až v této době. Celé nové uspořádání místnosti, její přímé propojení s rezidenční částí zámku a velké rozměry centrálně umís-

Obr. 31: Hořovice, Starý zámek, podélný řez spojovacím traktem s barevným vyhodnocením stavebního vývoje (zaměření a kresba J. Veselý, 2024).

Obr. 32: Hořovice, Starý zámek, přízemí východního křídla, chodba (č. 1.03). Konzola v severozápadním koutě (foto A. Schubert, 2012).

těné niky na východní straně nabízí domněnku, jestli nemohla být využívána k umístění například cestovního oltáře. Zřízení domácí kaple v zámku nejvyššího purkrabí Bernarda Ignáce z Martinic, mecenáše katolické církve a nositele Řádu zlatého rouna, je velmi pravděpodobné.²⁷⁾

Díky dendrochronologické analýze také víme, že dochované trámové stropy nad patrem severního křídla vznikly za stejného majitele, na konci 70. let 17. století. Hnědě natřený, původně pohledový strop má zdobně okosené trámy a překládaný záklop. Ze stejné doby jako stropy pochází rovněž členění severní a západní fasády (viz dále).

Zajímavé je, že k zásadní přestavbě zámku, během níž dostal v podstatě již svoji dnešní podobu, došlo až ve 30. letech 18. století. Tedy v době, kdy vrchnost sídlila již na novém zámku. Tehdy vzniklo dnešní západní křídlo a východní křídlo bylo výrazně rozšířeno. Obě křídla charakterizují jednoduché fasády, jejichž velké hladké plochy jsou členěny pouze plastickými šambránami oken a profilovanou korunní římsou. Byl vybudován nový komunikační systém s velkorysým dvou-ramenným schodištěm na styku severního a východního křídla a na něj navazující nový jižní chodbový trakt křídla severního, s krátkými přesahy k jihu, zpřístupňujícími prostory patra bočních křídel. Tento chodbový trakt tvořila v přízemí zděná arkáda o dvou velkých a čtyřech menších obloucích. K ní náleží kamenné pilíře se zbytky červeného nátěru, odhalené částečně v místnostech č. 1.19a a 1.22.²⁸⁾ V patře však měla chodba původně zřejmě pouze dřevěnou prosklenou stěnu, zakončenou dřevěnou římsou, která byla načepována na konce vazných trámů krovu. Tato dřevěná stěna byla patrně nahrazena zděnou ještě před koncem 18. století.

Všechny nové prostory v přízemí bočních křídel byly zaklenuty valenými klenbami, většinou s velkými pětibokými výsečemi. Vznikly též nové rozměrné kuchyně (m. č. 1.04, 1.26) a komíny s klasickými příkladacími otvory obrácenými do prostorů chodeb. V patře se zachoval zbytek klenuté kuchyně pouze ve východním křídle v dnešních místnostech č. 2.05 a 2.06.

V patře vznikla v této době na rozhraní severního a východního křídla v sousedství někdejší věže nová chodba, zakončená záchodem. Nejpozději v souvislosti s jejím zřízením zaniklo dříve popsané točité schodiště z přízemí.

Obr. 33: Hořovice, Starý zámek, přízemí východního křídla. Komůrka se čtyřmi malými nikami v koutě místnosti (č. 1.04) pod schody do věže sloužila jako záchod, stav 2024.

Sondy do podlahy půdy a mezistropí nad patrem obou bočních křídel dokládají, že stropy nových prostor v patře měly omítané podhledy s oboustranně odsazenými omítkovými fabiony. Dodnes jsou viditelné v prostoru schodiště č. 2.01 a chodby – dnes místnosti č. 2.30, 2.32 a 2.33.

Součástí této vývojové fáze zámku je i tzv. konírna v suterénu západního křídla. Je zaklenuta půlkruhovou valenou klenbou, ve spodní části kamennou, výše vyzděnou z cihel 5,5 × 15 × 23,5 cm. Byla užívána jako koňská stáj, jižní část naposled jako kurník. Při jižní zdi a v severovýchodním koutě při východní zdi jsou pozůstatky stání s železnými koši na seno. Podlaha, zčásti z cihel svisle kladených, v místě stání dřevěná, je v úrovni asi půl metru pod stávajícím terénem.

Do první poloviny 19. století klademe řadu poměrně výrazných vnitřních úprav, mezi nimiž je nejvýraznější vložení dvojice dvou-ramenných schodišť propojujících obě nadzemní podlaží a půdy bočních křídel. Zásadní zásah prodělaly rovněž obě suterénní podlaží východního křídla, kde došlo ke zrušení původního schodiště do pivovarských sklepů ústího v místnosti č. -1.09 a zřízení nové schodišťové šíje z předsíně č. -1.14 (viz dále).

Další podklady pro doplnění stavební historie budovy pocházejí až z poloviny 19. století. V roce 1852 se stal novým majitelem panství Fridrich Vilém I. z Hanau, kurfiřt hesensko-kasselský. Obydlím šlechty již byl Nový zámek. Ve Starém

Obr. 34: Hořovice, Starý zámek, půdorys tzv. pivovarských sklepů ve druhém suterénu, s barevným vyhodnocením stavebního vývoje (zaměření a kresba J. Veselý, 2024).

zámku byly zřizovány vrchnostenské úřady a byty vysoce postavených úředníků. V roce 1855 byla uzavřena smlouva o pronájmu budovy hořovické obci a pořízen rozpočet na její opravu, v následujícím roce pak sepsán inventář. Konkrétní poloha jednotlivých místností nebyla určena, ať už šlo o kancelář berně, nebo dřevník či místnost pro hnané postrkem. Převážná většina popsaných dveří a oken byla v průběhu téměř dvou set let vyměněna. Zajímavý je údaj o pavlači s železným zábradlím v přízemí východního křídla. Jedná se nepochybně o dosud existující pavlač probíhající v patě východního průčelí východního křídla. Podobu původního kovaného zábradlí zachycují ještě fotografie ze 70. let 20. století, uložené ve fotoarchivu NPÚ ÚOP středních Čech.

V dosti podrobném popisu celého zámku z ledna roku 1868 jsou odlišena jeho tři křídla s mansardovou střechou krytou prejzy. Zmíněny jsou i „daleko se táhnoucí sklepy“, ve východním křídle byl výslovně uveden „někdejší pivní sklep, klenutý“. Po důkladném pročtení všech ne snadno srozumitelných popisů a inventářů lze dospět k poznání, že v přízemí severního křídla byla větší zasedací místnost panské komory a v jejím sousedství špatně přístupná místnost (č. 1.20), užívaná jako komora k bytu kamerálního ředitele.²⁹⁾ Přízemí východního křídla využíval rentovní úřad, přízemí západního křídla sekretariát a revisoriát panské komory. V patře severního i západního křídla byl byt kamerálního ředitele se sedmi pokoji, v jeho východním křídle byl byt rentmistra.³⁰⁾ Některé z jednotlivých místností jsou

Obr. 35: Hořovice, Starý zámek, tzv. pivovarské sklepy. Šije zrušeného staršího schodiště ze suterénu východního křídla. Dole výchoz skalního masivu s ústím dvojice štol – pravá, níže položená je odvodňovací (foto M. Majer, 2024).

Obr. 36: Hořovice, Starý zámek, tzv. pivovarské sklepy. Jižní místnost, vpravo průchozí otvor v příčné dělicí stěně, vlevo komůrka v západní stěně (foto P. Ježek, 2017).

zběžně charakterizovány. Hned vzápětí byl potom zpracován obsáhlý rozpočet na přestavbu. Je v něm uvedeno i osazení 26 schodišťových stupňů k bytu rentmistra a 22 stupňů k bytu pana dvorního rady.³¹⁾ Podle oznámení stavitele Hartmanna ze srpna roku 1868 bylo z bezpečnostních důvodů nutné vystavět u západního křídla přístavbu nad padacími dveřmi. Není vyloučeno, že šlo o přístavek s WC; v místě šikmého zúžení chodbičky může být stará odpadní šachta.

Ve velmi podrobném inventáři bytu kamerálního ředitele z roku 1869 jsou kromě jiného uvedeny i padací dveře, které dodnes jako jediné umožňují přístup do střední místnosti (č. 1.20) v přízemí severního křídla.³²⁾ „Salonem“ byla nepochybně střední místnost patra severního křídla, nyní rozdělená příčkou na místnosti č. 2.14, č. 2.15. A „sedmým rohovým pokojem“ s třemi okny byla jižní místnost západního křídla (č. 2.20). V podrobném inventáři služebního bytu rentmistra v pravém tzn. východním křídle, sepsaném v tomtéž roce, je opět zmíněna dodnes existující, tehdy dlážděná pavlač probíhající podél pravé tzn. východní strany tohoto křídla. Z textu vyplývá, že přízemí věže (č. 1.05) sloužilo tehdy jako spižárna. Místnost oddělená od ní pěti stupni schodiště byla kuchyní a později zřejmě prádelnou. Komůrka přístupná z jejího severovýchodního koutu se zazděným okénkem a čtyřmi malými zaklenutými nikami sloužila jako záchod. V inventáři je dále zmíněno i 25 dřevěných stupňů do I. patra, dále na půdě dva dřevníky, moučnice a nově udělané vikýře. Zajímavý je údaj o nedlážděné sklepní předsíni (dnes m. č. 1.14) s dvoukřídlými padacími dveřmi, které vedou do bývalé lednice. Otisk těchto dveří zůstal zachován.

V dokladech jsou rovněž zmíněny stavební úpravy v suterénu východního dílu severního křídla. Byla zde zřízena vozová kolna, pro niž byla silná severní obvodová zeď proražena širokými vraty, byla odstraněna klenba a úroveň podlahy zvýšena o 1,3 m. Mezi suterénem a přízemím byl zřízen nový, výše položený dřevěný strop a spojovací schodiště navazující na gotický portálek z místnosti č. 1.01.

V polovině 19. století se celkové uspořádání interiéru i exteriéru budovy do určité míry zřejmě blížilo dnešnímu stavu. Je třeba přiznat, že tento příspěvek je zaměřen především na starší období stavební historie hořovického Starého zámku. Už z časových důvodů nebylo možné zabývat se početnými utilitárními, v dokladech zčásti stručně zmíněnými, ale mnohdy vůbec nezaznamenanými stavebními úpravami provedenými v minulém a předminulém století. Patří mezi ně např. i snížení výšky všech obytných místností vložením lehkého dřevěného mezistropu. Na podbíjení byly vloženy dvě vrstvy tepelně izolační rohože ze skelné vaty.

Střecha, fasády

Předmětem průzkumů v letech 2012–2024, zaměřených především na starší období existence Starého zámku, nebyly jednotlivé konstrukce krovů. Přesto považujeme jejich stručný popis za žádoucí. Mansardová zvalbená střecha s pultovými vikýři je pokryta pálenými vlnovkami. Před rokem 1970 byly krytinou prejzy; v podkroví však zůstalo zachováno několik starých poškozených vlnovek. Dříve zčásti využívané, dnes nevyužívané podkroví je přístupno schodišti ze západního a východ-

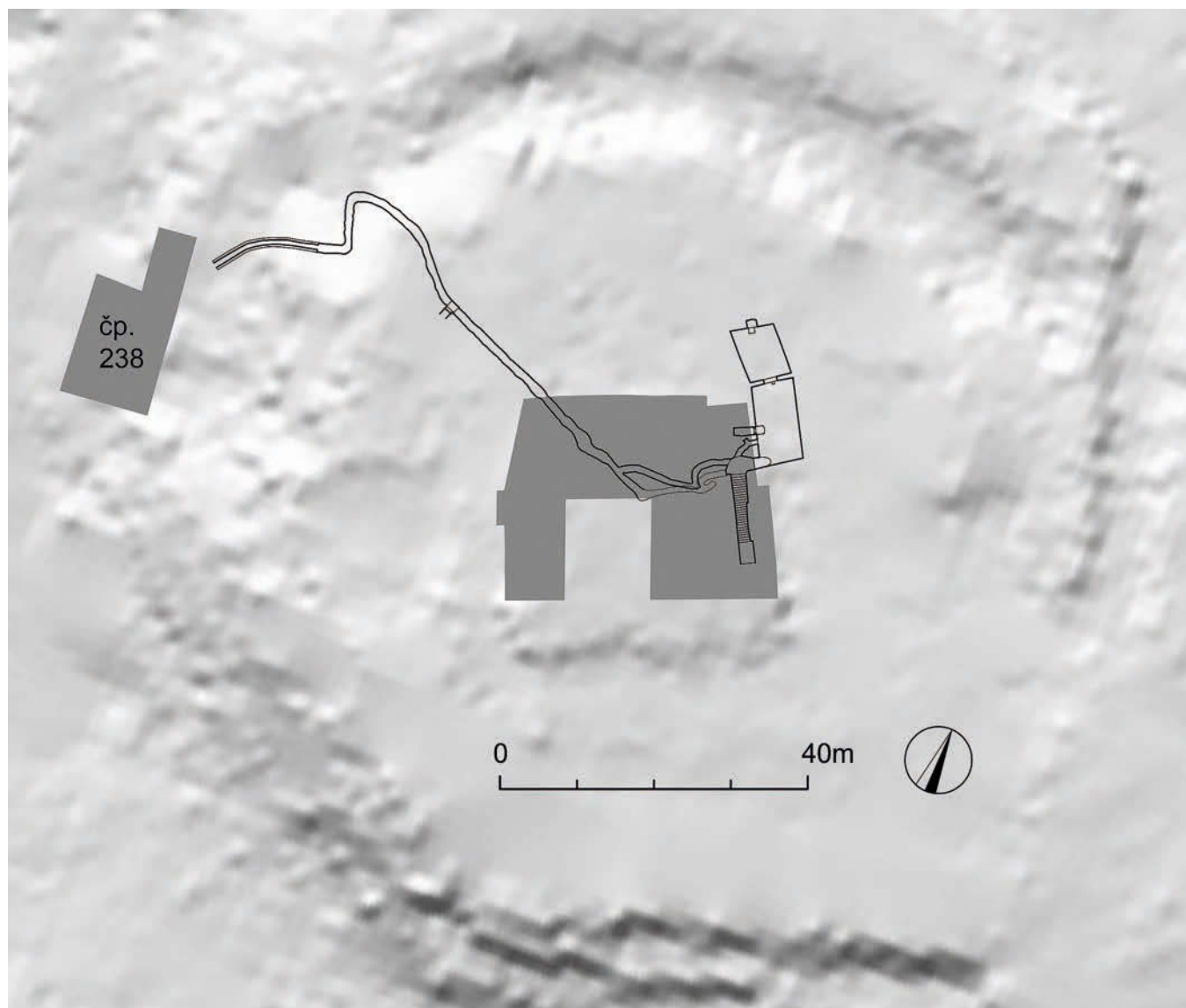
ního křídla. Krovové konstrukce nad všemi křídly jsou krokevní, s vaznými trávy ve všech vazbách a s jednou úrovní hambalků. Krovy nad severním a západním křídlem mají podélné vázání v podobě dvojice stojatých stolic, nad širším východním křídlem byla použita plně rozvinutá forma ležaté stolice. Krokve všech vazeb jsou průběžné, od vazného trávu až po vrchol, mansardového tvaru střechy je dosaženo přidáním krátkých konzolek nesoucích mansardovou římsu, přibitých přímo na horní líc krokví. Úvaha o možném starším původu jádra krovů nad severním a zejména západním křídlem, vycházející zejména ze strmosti střech se ukázala jako lichá. Stejně tak byla vyloučena možnost, že by mansardový tvar pláště byl výsledkem druhotné úpravy. Rozdílné sklony střech jednotlivých křídel jsou důsledkem zachování stejné výšky hřebene při různých šířkách křídel. Krovy vznikly v dnešní formě jako celek v roce 1734 či letech bezprostředně následujících. V krovu nad západním křídlem jsou ale druhotně použity některé prvky ze staršího krovu ze 70. let 17. století.

Řešení fasád, opatřených hladkou omítkou a završených profilovanou římsou, je dosti střídme. Poměrně nová tvrdá omítka je v dobrém technickém stavu a neposkytuje zatím příležitost hledat zbytky starší úpravy fasády. Nápadné je přede-

vším odlišné řešení severní a zčásti i západní fasády. Odlišnost, spočívající především v existenci mezipatrových ústupků a říms a v přítomnosti dalšího složitějšího členění, odpovídá rozsahu dochovaných zbytků nejstarší stavby. Vertikální členění lizénovými rámy a vpadlými poli v úrovni přízemí a patra ukazuje na raně barokní původ této úpravy a na snahu o sjednocení vzezření nesourodé stavby se středověkým jádrem. Nepravidelnosti v členění ve východní části severní fasády, a to i v úrovni 1. patra, svědčí o jeho existenci již před raně barokní stavební úpravou. Tomu nejspíše odpovídají i sdružená okna, jež můžeme považovat za ještě renesanční. Raně barokní úpravu můžeme díky dendrochronologické dataci stropů severního křídla a zbytků starší krovové konstrukce klást na přelom 70. a 80. let 17. století. Byla tedy spojena s výše zmíněným držitelem hořovického panství Bernardem Ignácem z Martinic.

Prostory skryté v podzemí

Doposud velmi málo známé jsou podzemní prostory přístupné ze suterénu Starého zámku. V předchozí části textu bylo již zmíněno zrušené schodiště směřující do podzemí ze západního traktu suterénu východního křídla. Je zaklenuto

Obr. 37: Hořovice, Starý zámek, situace doplněná zakreslením tzv. pivovarských sklepů a štol končící u domu čp. 238 (kresba J. Veselý s využitím vlastního zaměření, orientačního plánu štol P. Olišara a kol. a dat DMR 5G z ČÚZK, 2024).

Obr. 38: Hořovice, Starý zámek, průchod nízkou štolou není snadný (foto P. Ježek, 2012).

Obr. 39: Hořovice, Starý zámek, konec štolý a počátek klenuté stoky (foto A. Schubert, 2012).

valenou klenbou stlačeného profilu z cihel velmi nízkého formátu ($15 \times 26 \times 6,5$ cm). Kamenné, nebo dřevěné stupně byly vytrhány – zachovaly se po nich pouze negativy v obou bočních zdech schodištové šíje. Mimo obrys budovy, ale velmi blízko východní stěně věže jsou dvě dosti velké podzemní prostory, zčásti vysekané ve skále a zaklenuté kamennou valemou klenbou stlačeného profilu. Místní občané o nich hovoří jako o pivovarských sklepích. Podlaha je pokryta mokrou sutí a shnilými zbytky dřeva. Průchozí otvor v kamenné dělicí stěně má cihlový segmentový záklenek. Podle přísazení kleneb k této stěně se jeví pravděpodobné, že poněkud menší severní sklep byl vybudován jako první. V jeho severní stěně se nachází cihlami sklenutý výklenek, jehož zadní stěnu tvoří hrubě opraco-

vaná skála. Z vrcholu klenby sklepa před výklenkem vybíhá k povrchu terénu z kamene vyzděný, zatím provizorně překrytý průduch o průřezu cca 90×60 cm. Ve zdivu jeho horní části jsou druhotně použita kamenná okenní ostění pozdně renesančního, nebo raně barokního charakteru. Obdobný průduch, ale menšího profilu cca 30×30 cm vybíhá z vrcholu klenby na severním konci většího jižního sklepa. Oba průduchy jsou dnes na terénu provizorně překryty, jak vypadalo původně jejich vyústění, nevíme. V západní stěně jižního sklepa je ve skále vysekaná slepá chodbička široká cca 0,9 a dlouhá 2,75 m (č. -2.06). Od sklepa ji odděluje dveřní otvor s kamenným ostěním barokního charakteru, jehož články jsou ale druhotně použité. Ostění se obrací do chodbičky lícem s obvodovým páskem, do sklepa pak polodrážkou pro dveřní křídlo. Klenba sklepa vstup do chodbičky reflektuje pětibokou výsečí, vyzděnou z použitím cihel. Cihelnou obezdívku má i ostění a na ně navazující část stěn a stropu chodbičky. Zdá se, že chodbička měla propojit sklep se spodním podlažím sousední věže (kde je rovněž proveden ve východní stěně průraz). Výškově se ale oba pokusy mýlí o více než 2,5 m. Mezi vstupem do chodbičky a vstupem do sklepa se v patě jeho západní stěny nachází také otvor odvodňovací stoky (č. -2.09) cca 60×60 cm. Podle prostorových a stavebních souvislostí se domníváme, že tzv. pivovarské sklepy vznikly v rámci barokního období, nejspíše před polovinou 18. století.

Do tzv. pivovarských sklepů nyní ze suterénu východního křídla směřuje mladší dlouhé jednoramenné schodiště (č. -2.01). Je zaklenuté segmentovou klenbou z kamene, doplněného cihlami. Kamenné stupně sem byly patrně přemístěny z výše zmíněného zrušeného schodiště. Bylo již uvedeno, že podle inventáře bytu rentmistra byly v polovině 19. století ve sklepní předsíni padací dveře vedoucí do bývalé lednice.

Ve sklepní chodbě, u paty nového i zrušeného schodiště, je vstup do cca 90 m dlouhé štolý (č. -2.07) vysekané ve skále a směřující k východoseverovýchodu (obr. 34 a 35). Je široká cca 70 cm, vysoká 90–115 cm. Mnohokrát mění směr, většinou však ve velice tupém úhlu. Asi po 18 m je do štolý od severu zaústěna odvodňovací stoka (č. -2.08). V západní polovině je dno zakryté vodou a vrstvou bahna; pro usnadnění průchodu byla sem před časem vložena dlouhá prkna. Po pravouhlé změně směru je ve vzdálenosti asi 75 m od vstupu štola napojena na klenutou zděnou stoku $65/100$ cm (obr. 39). Po 14 m končí stoka hlinitým závalem.

V letech 1790–1830 byl majitelem hořovického panství Rudolf hrabě Vrbna z Freudenthalu, který v Banské Štiavnici studoval mineralogii a hornictví; navíc také pracoval v tamějších dolech. V jeho sbírce byly i cenné nerosty. Nabízí se předpokládat, že právě on by mohl být iniciátorem ražení štolý. Tomu by odpovídala i předpokládaná doba vzniku nového přístupového schodiště. Staré schodiště bylo zřejmě zrušeno kvůli ražení štolý, jejíž ústí koliduje s jeho spodní částí. V polovině 80. let byl zbourán starý domek čp. 238 ve stráni pod Starým zámkem. Přímou za ním byl klenutý sklep; zpod jehož cihelné severozápadní zdi vytékala voda. Po odtěžení stráně za domkem se objevilo ústí štolý (obr. 37).³³⁾ Situaci tehdy dokumentoval archeolog V. Matoušek z Berouna. Nyní je štola údajně zaslepena tlustou železobetonovou opěrnou zdí, která je zadní stěnou hospodářské budovy.

Zběžný průzkum uskutečněný v roce 2012 byl v říjnu 2024 doplněn dvěma jeskyňáři z Českého krasu.³⁴⁾ Usoudili, že štola byla ražena hornickým způsobem, sleduje tektoniku a drží se vrstevnatosti. Změnám její trasy a zazdívice otvoru v polovině její délky bude ještě věnován další průzkum.

Závěr

V závěru bude vhodné konstatovat, že možnost poznání proměn mnohokrát přestavěné budovy Starého zámku podstatně ovlivnilo skartování dokladů v 19. století. I přesto přineslo její zkoumání zajímavá nová zjištění. Věřme, že se podaří seznámit s nimi místní občany i širokou obec zájemců o stavební památky.

Snad neuškodí zdůraznit, že chybné staré plány mohou podstatně ovlivnit hledání starší podoby historické stavby. Nečekaně nepřesné mohou být i poměrně novější výkresy, pokud jsou jejich podkladem pouze doplněné a nezkontrolované starší plány. S touto skutečností je bohužel nutné při průzkumech

a jejich dokumentaci již od počátku počítat. Cenné poznatky je někdy možné získat po zásahu do omítek a do zdiva, při rozkrytí podlah nebo při výkopech v rámci různých dílčích úprav. Mohou jimi být třeba změny elektrické a jiné instalace. Není správné, že příslušní pracovníci památkové péče leckdy nebyvají se záměrem provedení takových menších prací včas seznámeni.

Ing. Alfréd Schubert (alf.schubert@seznam.cz), stavební historik
Ing. arch. Jan Veselý (vesely.jan@npu.cz),
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště
středních Čech v Praze, Sabinova 373/5, 130 00 Praha 3

Literatura

- Durdík, T. 2007: Hradý přechodného typu v Čechách. Praha.
Garkisch, M. 2003: O založení města Hořovic, Minulostí Berounska 6, Sborník státního okresního archivu v Berouně, s. 9–12.
Hejna, M. – Majer M. 2019: Podzemí Berounska a Hořovicka: za tajemstvím jeskyní, štol a dolů. Beroun.
Los, V. 1931: Monografie Hořovicka a Berounska VI. Místopis. Praha.
Lüssner, M. 1881: Zprávy o starobylých památkách ve správním okresu hořovickém, Památky archeologické a místopisné XI. Praha, s. 511–522.
Mareš, F. ed. 1878: Popravčí kniha pánův z Rožmberka. Praha.

Poznámky

1. A. Nachtmannová, Hořovice – Starý zámek, archivní rešerše. Praha 2024, nepublikovaný rkp. Uloženo v archivu NPÚ, ÚOP středních Čech v Praze.
2. A. Sedláček, Hradý, zámky a tvrže království českého VI. Podbrdsko, Praha 1889 (3. vydání 1995), s. 181–197.
3. CDB III/1, Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, s. 54–55, č. 54.
4. M. Garkisch, O založení města Hořovic, Minulostí Berounska 6, Sborník státního okresního archivu v Berouně, 2003, s. 9–12.
5. F. Mareš, Popravčí kniha pánův z Rožmberka. Praha 1878, s. 38.
6. Edice středověkých narativních pramenů se vztahem k Českým zemím Fontes rerum Bohemicarum (FRB V), s. 606.
7. Desky velké zemské (dále DZV) 45, A 10–11.
8. A. Sedláček, o. c. v pozn. 2, s. 186.
9. Státní oblastní archiv (dále SOA) Praha, Velkostatek (dále Vs) Hořovice, Urbář panství Hořovice z roku 1648, d. I, inv. č. 4202, f. 25.
10. DZV 39, G7.
11. Hlavním podkladem byly plány z roku 1931.
12. A. Sedláček, o. c. v pozn. 2, s. 182. Ve své poznámce odvolává se autor na M. Lüssnera, Zprávy o starobylých památkách ve správním okresu hořovickém, Památky archeologické a místopisné XI., Praha 1878, s. 518. Za „sdělení plánu“ děkuje Al. Fífkovi, kníž. inženýrovi.
13. Tamtéž, s. 183.
14. D. Líbal a kol., Hořovice. Stavebně historický průzkum městského jádra. Praha SÚRPMO 1972, rkp.
15. V. Kuthanová, Hořovice. Starý zámek, předběžný stavebně historický průzkum. Obnova památek Praha 1987, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP SČ v Praze).
16. T. Durdík, Hradý přechodného typu v Čechách. Praha 2006, s. 193.
17. Původ plánu, ani zdroj datace bohužel T. Durdík neuvádí.
18. Dendrochronologickou analýzu provedl T. Kyncl, Dendrolab Brno 2024.
19. Dodatečnému snižování úrovně suterénu se věnoval Michael Rykl v přednášce na 12. konferenci Sdružení pro stavebněhistorický průzkum. Viz M. Rykl, Charakteristické projevy zdiva v základech a spodních částech staveb, Svorník 12, 2014, s. 172–173. Příklad snížení úrovně podlahy bez alespoň částečného podezdění základu není v článku prezentován.

- Rykl, M. 2014: Charakteristické projevy zdiva v základech a spodních částech staveb, in: Svorník 12 – Historické zdivo, Praha, s. 165–174.
Sedláček, A. 1996: Hradý, zámky a tvrže Království českého VI. Praha.

Prameny

- A. Nachtmannová, Hořovice – Starý zámek, archivní rešerše. Praha 2024, nepublikovaný rkp. Uloženo v archivu NPÚ, ÚOP středních Čech v Praze.
CDB III/1: Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae. G. Friedrich ed., Pragae 1942.
FRB V: Fontes rerum Bohemicarum V. J. Emler ed., Praha 1893.

20. Viz pozn. 18.
21. Tamtéž.
22. V roce 2009 bylo při archeologickém průzkumu zámku v Děčíně zjištěno, že součástí jeho budovy je zevnitř zčásti odbourané zdivo středověkého hradu. V roce 2024 zjistil K. Podroužek, že při přestavbě zámku Jezeří byla zevnitř odbourána část zdiva do stavby vtažené věže hradu Eisenburgu.
23. DVZ 45, A 10–11. Dále zmíněné popisy objektu převzaty z A. Nachtmannová, o. c. v pozn. 1.
24. Konzoly mohly podepírat podélný patní trám pavlače.
25. Viz pozn. 18.
26. Dochované dubové schodiškové stupně byly vyrobeny ze dřeva skáceného nedlouho po roce 1653. Na základě fotovzorků autorů provedl analýzu T. Kyncl, viz pozn. 18.
27. Není nezbytné spojovat existenci kaple s testamentem z roku 1678, ve kterém Bernard Ignác z Martinic odkázal 1000 zl. na kapli Panny Marie Czentochovské, aniž by ji jakkoliv lokalizoval, 1000 zl. fundací pro zámeckého kaplana. SOA Praha, Vs Smečno-Slaný, inv. č. 1030, sign. 11/12, kart. 2. Zasvěcení kaple jistě souvisí s jeho blízkým příbuzenským vztahem k rodu Vrbnů, který pochází z Bruntálska.
28. Pilíře zachycuje jak plán přízemí zámku publikovaný A. Sedláčkem (obr. 4), tak plán suterénu publikovaný T. Durdíkem (obr. 5).
29. V prvním desetiletí 21. století, ale nejspíš i dříve, byly v místnosti někdejší kaple skladovány brambory.
30. V popisu prvního patra je zřejmě západní křídlo omylem označeno jako východní. Nelze vyloučit, že v popisech by mohly být i jiné chyby.
31. Stěny schodiště východního křídla jsou uloženy na cihelných klenutých pasech, dodatečně přizděných ke klenbě v suterénu východního křídla.
32. Původní padací dveře se čtyřmi „kloubovými závěsy a kroužkem“ jsou zřejmě doposud zachovány.
33. Za informaci o ústí štol autoři děkují Petru Ježkovi.
34. Informaci o průzkumu a orientační plánec dodali Petr Olišar a Martin Majer, spoluautor knihy: M. Hejna – M. Majer, Podzemí Berounska a Hořovicka: za tajemstvím jeskyní, štol a dolů. Beroun 2019.

New Findings about the Building History of the Hořovice Old Castle

A remarkable part of the Old Castle in Hořovice is the remnant of a fortress whose earlier form remains unknown. The documents on the building history of the structure, which was rebuilt multiple times and severely damaged during the Swedish military campaigns into Bohemia, were shredded in 1852. The description of the Hořovice Castle structure uses the common names of its sections, although the northern wing is more turned towards the northwest. At first, a fortification appears to have been built, forming the northern, eastern, and western walls of the northern wing basement and the central wall in the basement of the eastern wing. The earlier plan of the basement revealed more thick walls suggesting the medieval origin. The foundation joint of some of the walls is rather on the terrain level; the level of the basement floor was lowered additionally.

A room with a square floor plan at the north-eastern corner is depicted on the plan with increasingly thinner walls; therefore, it suggests a Baroque extension. Since the researchers were mistaken by an error in the plan, the question of where the traditionally assumed tower was situated remained unanswered. It was not until 2012 when its substantial part, coinciding with the eastern wing of the castle and accessible only through a ground-floor opening, was discovered. Moreover, part of its Gothic masonry was found on the elevated ground floor. When it was no longer used for defence, its thick walls were remarkably thinned from the inside to 90 cm.

In the contract from 1525, the structure is referred to as a castle. A description with a note about two towers prevents one from getting an overall idea about the structure's form, which was rebuilt multiple times and damaged during the Swedish campaigns. The modification of the central room in the northern wing, once accessible from the neighbouring large hall and from the first floor through the staircase in the thickness of the northern wall, today walled-in, is very unusual. There is an assumption that it served as a chapel at a certain time, where the wide niche in the eastern wall may have housed an altar, perhaps a travel one. During 1652–1685, the Hořovice domain was owned by Bernhard Ignaz von Martinitz, Supreme Burgrave of the Kingdom of Bohemia. Building a home chapel in the castle of the Catholic Church patron and holder of the Order of the Golden Fleece is thus highly probable.

Dendrochronological dating of trussing above all of the castle wings revealed that the Old Castle side wings were completed before 1734. The depiction of the structure on the so-called Kolbe Map of the Hořovice Domain from 1756 corresponds with this. Further materials that complete the building history of the structure date from the mid-19th century when offices and flats for officers were established there. The nobility was by then settled in the nearby New Castle.

The study focuses on the earlier period of the Old Castle building history. For time reasons, it was impossible to deal with the numerous utility modifications carried out in the last and previous centuries.

There are Brewery Cellars near the eastern wall of the tower, now dilapidated, which were dug deep under the terrain, partly into the rock. The cancelled staircase leading towards them from the western section of the eastern wing was replaced with an eastern section staircase in the early 19th century. The modification was related to the construction of a tunnel, about 90 m long with a profile of 70 × 100 cm, which was dug into the rock in the mining way towards the north-east where it ended with

a bricked vaulted section. Its entrance collided with the lower part of the original staircase. The tunnel's outfall was on the plot of today's house no. 238 to the north-west from the Old Castle where it is now sealed off. Perhaps, it was used to drain water from the cellars. At the turn of the 18th and 19th centuries, the Hořovice domain was possessed by Rudolf, Count of Vrbno, who studied mineralogy and mining in Banská Štiavnica. He could have initiated the construction of the tunnel.

Fig. 1: Hořovice, Old Castle. South-eastern view (repro photo, postcard 1920).

Fig. 2: Hořovice, Old Castle. South view (photo by A. Schubert, 2023).

Fig. 3: Hořovice, Old Castle. Plan of Hořovice (from A. Sedláček, 1889/1995, p. 182).

Fig. 4: Hořovice, Old Castle. Hořovice Castle floor plan, ground floor (adopted from A. Sedláček, 1889/1995, p. 183).

Fig. 5: Hořovice, Old Castle. Basement floor plan before 1844 (adopted from T. Durdík, 2007, p. 193).

Fig. 6: Hořovice, Old Castle. East view. There is a small break in the crown cornice in the right part of the façade, where the surviving masonry with a small window of room no. 1.05 merges visually with the Baroque masonry of the eastern wing (photo by M. Fliedrová 2024).

Fig. 7: Hořovice, Old Castle. North view. There is a recess between the northern and eastern wings corresponding to the offset of the tower from the north-eastern corner of the old perimeter (all photos by J. Veselý if not stated otherwise; photo 2024).

Fig. 8: Hořovice, Old Castle. North-western view (photo 2024).

Fig. 9: Hořovice, Old Castle. Basement floor plan with the building development stages marked in colours. Shaded is the construction of uncertain age (survey and drawing by J. Veselý 2024, using the plans from 1931).

Fig. 10: Hořovice, Old Castle. Ground floor plan with the building development stages marked in colours (survey and drawing by J. Veselý 2024, using the plans from 1931).

Fig. 11: Hořovice, Old Castle. Longitudinal section of the northern wing with the building development stages marked in colours (survey and drawing by J. Veselý 2024).

Fig. 12: Hořovice, Old Castle. Cellars in the tower, view from the bottom. In the centre is a penetration through the western wall from the original level of the basement of the northern wing and above is a penetration from the ground floor of the northern wing, at the very top is a firefighter's ladder passing through an opening in the floor of the tower's raised ground floor (photo 2023).

Fig. 13: Hořovice, Old Castle. Cellars in the tower. Penetration through the western wall of the ground floor of the northern wing closed with a brick partition wall (photo by A. Schubert 2023).

Fig. 14: Hořovice, Old Castle. Cellars in the tower. Penetration through the western wall from the original level of the basement of the northern wing closed with a brick wall from 1869 (photo 2023).

Fig. 15: Hořovice, Old Castle. Central room (no. -1.03) in the basement of the northern wing. View of the southern wall and Late Gothic groin vault. On the left is an entrance portal niche secondarily narrowed by a brick lining with a wooden doorframe. On the right is a blinded window opening, which

is matched by the vault thrust. Below is the foundation joint at a level of 90 cm above the existing floor (photo 2024).

Fig. 16: Hořovice, Old Castle. Cross-section with the building development stages marked in colours (survey and drawing by J. Veselý 2024).

Fig. 17: Hořovice, Old Castle. Central room in the basement of the northern wing. A walled portal in the eastern cross wall (photo 2024).

Fig. 18: Hořovice, Old Castle. West room (no. -1.01) in the basement of the northern wing. In the middle, the well-visible foundation joint of the earlier western fortification wall founded directly on the ground at a level of 1.20 m above the present basement floor (photo 2024).

Fig. 19: Hořovice, Old Castle. West room (no. -1.01) in the basement of the northern wing, detail of the western wall with remains of the demolished additional Late Gothic masonry attached to the inner face of the earlier fortification wall during lowering the floor level and building the barrel vault which has remained (photo 2024).

Fig. 20: Hořovice, Old Castle. The formerly large east room in the basement of the northern wing is now divided into three small confined spaces. The photograph of the vestibule (no. -1.04) at the bottom left shows a small part of the jamb of the entrance way, at the right is a modern partition wall with a doorway – no. -1.05. Above is a timber ceiling from 1869, spanning the entrance from the cancelled spiral staircase from the ground floor to the first floor with the doorsill at the level of the original floor from room 1.21. At the bottom of the photograph, there is a head of the remnant of the Late Gothic vault in the middle, largely removed in 1869 (photo 2024).

Fig. 21: Hořovice, Old Castle. There is a Late Gothic portal relocated from elsewhere in the doorway punched through the longitudinal central wall of the eastern wing, view from the vestibule (no. -1.14) to the cellar in the eastern section. Photo of the current state and a drawing reconstruction of the original form (photo, survey, and drawing by J. Veselý 2024).

Fig. 22: Hořovice, Old Castle. Large west room (no. 1.27) on the ground floor of the northern wing – view towards the east. The wooden panelling has recently been removed (photo by A. Schubert 2012).

Fig. 23: Hořovice, Old Castle. East room (no. 1.21) on the ground floor of the northern wing. In front of the eastern wall facing, the mass of the cancelled spiral staircase protrudes. The purpose of the undulating right part of the masonry is unclear. In the middle just above the floor, one can see the upper part of the stone lining of a doorway to a small space in the thickness of the eastern wall – perhaps originally a medieval toilet (photo 2024).

Fig. 24: Hořovice, Old Castle. Entrance hall (no. 1.01) in the connecting section. View of the Late Gothic saddleback portal and a window in the southern wall of the northern wing opening into room no. 1.21 (photo 2024).

Fig. 25: Hořovice, Old Castle. Central room (no. 1.20) on the ground floor of the northern wing. On the left is a niche with

a Late Gothic portal, in the middle a window niche with the lower steps of the walled staircase in the northern wall, on the right a wide niche in the eastern cross wall (photo 2023).

Fig. 26: Hořovice, Old Castle. Central room on the ground floor of the northern wing. On the left a wide niche in the eastern cross wall, in the middle a niche with a newer door in the southern wall, on the right a niche with a turned Late Gothic portal (photo 2023).

Fig. 27: Hořovice, Old Castle. Raised ground floor of the tower (no. 1.05). In the floor is the cover of the opening to the cellar (photo by A. Schubert 2022).

Fig. 28: Hořovice, Old Castle. First floor plan with the building development stages marked in colours (survey and drawing by J. Veselý 2024, using the plans from 1931).

Fig. 29: Hořovice, Old Castle. Cut-out from the view map of the Hořovice Domain. J. A. Kolbe, 1756.

Fig. 30: Hořovice, Old Castle. Ground floor of the connecting section. View of the arch of the arcade vault. Above, the ceiling of a later extension (1.23) arched into traverses (photo 2024).

Fig. 31: Hořovice, Old Castle. Longitudinal section through the connecting section with the building development stages marked in colours (survey and drawing by J. Veselý 2024).

Fig. 32: Hořovice, Old Castle. Ground floor of the eastern wing, hall (no. 1.03). Corbel in the north-western corner (photo by A. Schubert 2012).

Fig. 33: Hořovice, Old Castle. Ground floor of the eastern wing. The small room with four small niches in the corner of the room (no. 1.04) under the stairs to the tower served as a toilet (photo 2024).

Fig. 34: Hořovice, Old Castle. Floor plan of “Brewery Cellars” and the initial section of the tunnel in the second basement, with the building development stages marked in colours (survey and drawing by J. Veselý 2024).

Fig. 35: Hořovice, Old Castle. “Brewery Cellars”. The shaft of the cancelled earlier staircase in the basement of the eastern wing. Below, the outcrop of the rock mass with the mouth of two tunnels – the lower one on the right is a drainage tunnel (photo by M. Majer 2024).

Fig. 36: Hořovice, Old Castle. “Brewery Cellars”. South room. On the right, a walk-through opening in the transverse partition wall. On the left, a small room in the western wall (photo by P. Ježek 2017).

Fig. 37: Hořovice, Old Castle. Situation complemented by the plotting of the “Brewery Cellars” and the tunnel ending at house no. 238 (drawing by J. Veselý using his survey, the plan of the tunnel by P. Olišar et al., and the data of DMR 5G from the ČÚZK 2024).

Fig. 38: Hořovice, Old Castle. Passing through the low tunnel is not easy (photo by P. Ježek 2012).

Fig. 39: Hořovice, Old Castle. The end of the tunnel and the beginning of the arched sewer (photo by A. Schubert 2012).

MĚŠŤANÉ V KOSTELE, KOSTEL VE MĚSTĚ

Kostel sv. Bartoloměje v Rakovníku a jeho historický vývoj v kontextu městského života od středověku do poloviny 19. století

Alena Nachtmannová

Článek se zaměřuje na kostel sv. Bartoloměje v Rakovníku a jeho historickou úlohu v rámci sociální struktury města. Analyzuje vývoj kostela od středověku do poloviny 19. století a zkoumá jeho funkci jako náboženského, kulturního a společenského centra města. Kostel představoval nejen duchovní prostor, ale také místo společenských setkání, městských obřadů a symbol městské identity. Studie čerpá především z archivních pramenů městského a děkanského archivu Rakovníka.

Klíčová slova: kostel sv. Bartoloměje v Rakovníku – církevní architektura – dějiny měst ve středověku a novověku – měšťanské testamenty – husitství – literátské bratrstvo

Burghers in the Church, a Church in the Town

Church of St Bartholomew in Rakovník and Its Historical Development in the Context of the Town Life from the Middle Ages to the Mid-19th Century

The article deals with the Church of St Bartholomew in Rakovník and its historical role within the town's social structure. It analyses the development of the church from the Middle Ages to the mid-19th century, exploring its function as a religious, cultural, and social centre of the town. Not only did it provide a spiritual space, but it was also a place of social meetings, town ceremonies, and a symbol of town identity. The study mostly draws from the archival sources of the municipal and deanery archives of Rakovník.

Keywords: Church of St Bartholomew in Rakovník – church architecture – history of towns in the Middle Ages and early modern times – burghers' testaments – Hussitism – Literate Brotherhood

<https://doi.org/10.56112/psc.2024.2.02>

Úvod

Městské kostely byly až hluboko do novověku středobody městského života v míře, kterou si dnes již těžko dovedeme představit. V dnešní sekularizované společnosti je kostel většinou uzavřenou budovou, která se otvírá v nejlepším případě jednou do týdne ke mši pro hrstku věřících. Minimálně do 19. století byl ale kostel každodenně otevřený pro bohoslužby i soukromé modlitby, byl místem setkávání jednotlivců i celé městské a venkovské komunity, odbývaly se zde nejdůležitější životní obřady jednotlivců, rodin i celého společenství. (Bohoslužby doprovázely dosazení městské rady, cechovní slavnosti i začátek školního roku.) Až do vzniku veřejných galerií a koncertních sálů byl kostel jediným místem, kde se lidé mohli setkat s výtvarným uměním a hudbou, provozovanou často na překvapivě vysoké úrovni. V kostele byl člověk prostřednictvím křtu přijímán do společenství široké rodiny a celé farnosti, v němž se s ním rodina i sousedé při pohřbu rozloučili a mnohdy zde byl i pohřben. Jeho náhrobník pak hlásal význam takového jedince ještě dlouho po jeho smrti. Ti, jimž se nedostalo cti být pohřbeni v kostele, spočinuli k poslednímu odpočinku na hřbitově kolem kostela, kde zůstávali stále součástí komunity, v níž prožili život. Jejich blízcí procházeli kolem hrobů každou neděli cestou na mši a po bohoslužbách se na hřbitově ještě zastavovali sousedé na kus řeči. Že to nebyla setkání vždy jen pietně tichá, ale mnohdy hodně nevázaná, svědčí řada středověkých kázání. I církevní obřady, hlavně v případě velkých svátků, se neomezovaly jen na kostel, ale odehrávaly se i před ním, nebo

v rámci velké části městského prostoru, a spojovaly tak symbolicky sakrální prostor s profánním (ve středověku pašijové hry pořádané před kostelem, počínaje rekatolizačním obdobím misijní kázání a slavnosti Božího Těla). Současné byl kostel místem reprezentace celé městské komunity i jednotlivců. Kostelní věže hlásaly daleko do kraje bohatství města, návštěvníkům jej dávala najevo architektonická úroveň stavby i krása vnitřní výzdoby. Ta mohla být darem městské obce, jednotlivých korporací i měšťanů, kteří si tak formou zbožného odkazu zajišťovali věčnou spásu. I účast na bohoslužbách nebyla jen aktem zbožnosti, ale i formou setkání se sousedy a prezentací vlastního bohatství i společenského postavení, ať už svátečním oděvem nebo místem v přední lavici vyhrazené nejvýznamnějším občanům města. Kostel byl často místem navázání prvních kontaktů mezi mladými lidmi, jejich setkávání a nakonec i uzavření sňatku před zraky celého farního společenství.

Hluboko do novověku sloužily kostely jako nejpevnější budovy ve městě také jako útočiště nebo schránka drahocností městských i rodinných, popř. jako úložiště městského archivu, který byl v oddělené stojící kamenné stavbě nejlépe chráněn před ohněm.

Všechny tyto funkce rakovnický kostel splňoval. Díky výborně zachovanému městskému archivu i archivu děkanství můžeme velmi dobře sledovat vývoj kostela i měnící se vztah městské komunity i jednotlivců k jejich svatostánku. Vzhledem k množství materiálu se omezíme na starší období, cca do poloviny 19. století, které můžeme souhrnně označit jako

Obr. 1: J. Willenberg, *Pohled na Rakovník*, rytina, rok 1600. Kostel sv. Bartoloměje s opevněním v pravé části města (Muzeum T. G. M. Rakovník, č. 326).

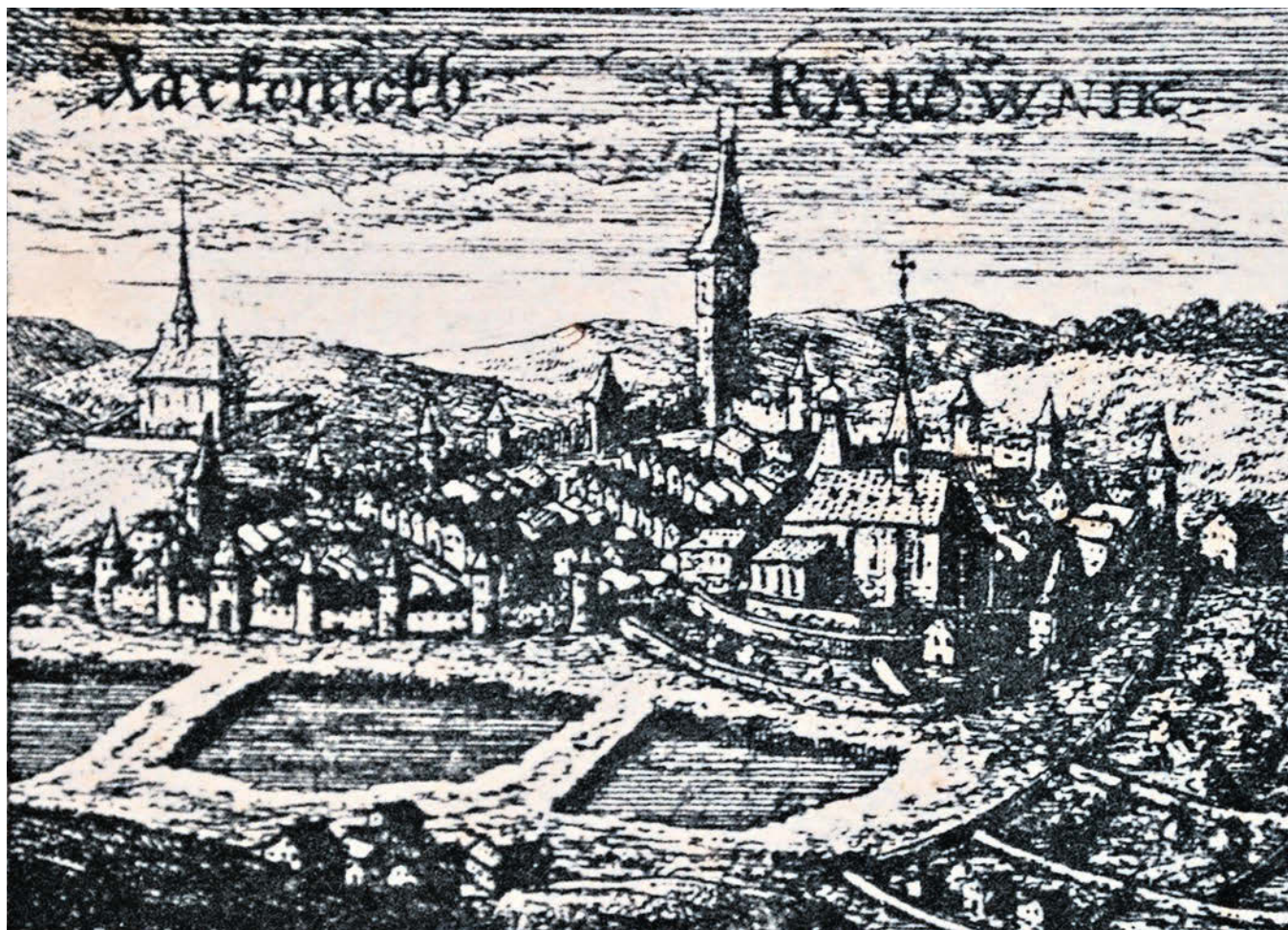
předmoderní. Následující periodu charakterizovanou zejména přestavbou kostela podle návrhu Josefa Mockera ponecháme do samostatného článku.

Předhusitské období

Počátky městského kostela v Rakovníku jsou úzce svázány s počátky samotného města. Původní, předlokační osídlení se zřejmě již před polovinou 13. století nacházelo v oblasti dnešního Zákostelí. Archeologický průzkum zde osídlení prokázal pro mladší fázi první poloviny 13. století, nevěnoval se však samotné budově kostela.¹⁾ Podle nevydaného spisu Jana Rennera stál románský kostel věžovitého typu na místě dnešní kostelní věže, přičemž se autor odkazuje na závěry Josefa Mockera.²⁾ Zda tomu tak skutečně bylo, popř. jak tento kostelík vypadal, nelze ale archivními prameny prokázat. První zmínka o kostele totiž pochází až z roku 1352, kdy už byl Rakovník lokačně vyměřeným městem tvořeným podlouhlým obdélným náměstím, na jehož východním konci se kostel nacházel, a třemi ulicemi vybíhajícími z náměstí k pozdějším branám. Pouze zástavba kolem kostela si zachovala starší poněkud méně uspořádaný charakter včetně kostelního ohrazení. Na fakt, že Zákostelí bylo vnímáno jako svého druhu centrum města, může odkazovat i skutečnost, že zde byla umístěna první radnice.³⁾

Dataci čerpáme z register papežských desátků, podle nichž měl rakovnický farář platit v roce 1352 pouze 24 gr., v dalších letech pak byla částka stanovena na 1 kopy 12 gr.⁴⁾ Důvodem snížení platu v roce 1352 byl požár, kvůli němuž král faře dvě třetiny platu odpustil. Z tohoto zápisu bývá odvozováno, že vyhořel kostel, stejně tak se ale mohlo jednat pouze o faru. Zdůrazněme, že desátky se platily z benefícia, které sloužilo k výživě kněze a bylo příjmem fary, nikoliv ze záduší, sloužící

cího k údržbě kostela.⁵⁾ Striktní oddělení těchto dvou příjmů však probíhalo právě v tomto období, takže nemůžeme říci, zda k němu právě v Rakovníku už došlo. Odpuštění platu z benefícia by tedy mohlo ukazovat k požáru fary, stejně tak se ale mohlo jednat o požár velkého rozsahu, který poškodil zásadním způsobem i kostel. Podle stavebního průzkumu byl však kostel skutečně postaven ve třetí čtvrtině 14. století, a teorie o zničujícím požáru se tak jeví jako nanejvýš pravděpodobná.⁶⁾ Podle výše papežských desátků placených rakovnickým farářem po celou druhou polovinu 14. století patřila rakovnická fara k těm bohatším. Okolní vesnické farnosti platily většinou od 6 gr. do 42 gr., pouze farář ve Zbečně měl srovnatelný příjem 1 ½ kopy českých grošů. V ostatních děkanátech byly desátky podobné. V předhusitské době se pražské arcibiskupství dělilo z hlediska správy na arcijáhenství, přičemž pražské arcijáhenství čítalo 10 děkanství. Centrem jednoho z nich byl právě Rakovník, což odpovídalo jeho významu v kraji a korespondovalo s poměrně vysokým příjmem místního faráře. Až do roku 1407 však nemusel být rakovnický farář děkanem, ale tuto funkci mohl zastávat kterýkoliv jiný farář sídlící v děkanátu, který požíval úcty ostatních kněží. Děkan totiž byl volen kněžími svého obvodu, a působil pak jako jakýsi prostředník mezi nimi a arcijáhнем. Teprve ve zmíněném roce vydal král Václav IV. privilegium, jímž v souhlasu s pražským arcibiskupem ustanovil všechny příští rakovnické faráře děkany a zdejší kostel děkanským, přičemž podřídil místní pravomoci všechny faráře sídlící v okruhu 2 mil a spadající pod královské patronátní právo. Rozhojnil také podstatným způsobem příjmy rakovnického děkanství.⁷⁾ Na stavebním vzhledu kostela se toto privilegium jistě nijak neodrazilo, přispělo však ke zvýšení prestiže města jako nepochybného správního centra dané oblasti. Větší příjem také činil ze zdejší fary prestižnější prebendu a mohl zvýšit zájem o ni v kruzích

Obr. 2: J. Sandrart, Pohled na Rakovník z lemu mapy Čech, rok 1666. Kostel sv. Bartoloměje v popředí, v pozadí města kostel sv. Trojice se hřbitovem (Muzeum T. G. M. Rakovník, č. 1292).

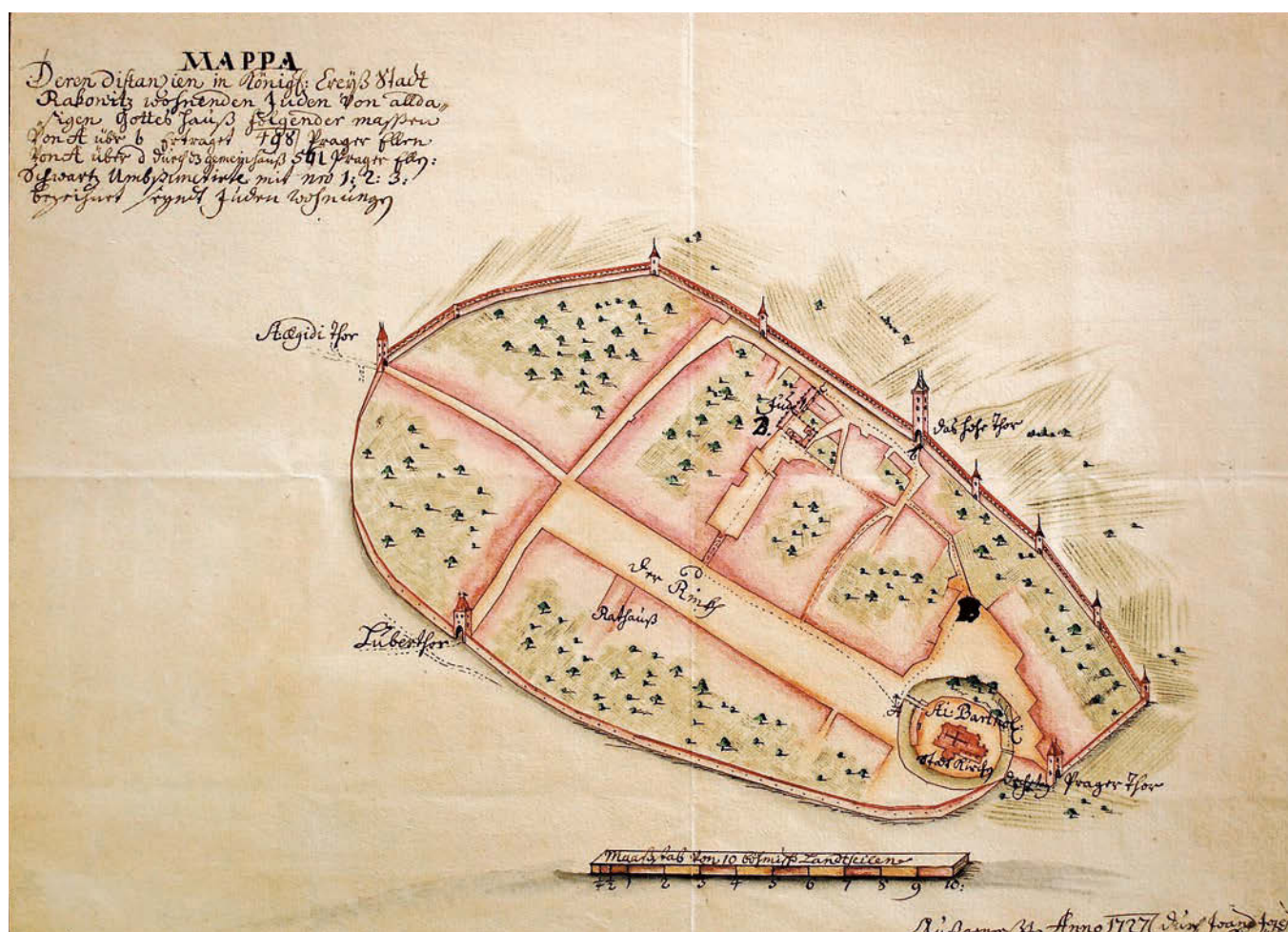
vzdělanějších a ambicioznějších kněží. Na to, aby se tento fakt nějak projevil, však přišlo privilegium příliš pozdě před počátkem husitství a jeho turbulencí.

Dosud jsme se nezmínili o zasvěcení rakovnického kostela. Kostel byl v předhusitské době zasvěcen sv. Mikuláši, podle J. Rennera měl po opětovném vystavění v roce 1352 nést zasvěcení sv. Bartoloměji, které má dodnes. Obě patrocinia se však, snad ze zvyku, měla ještě nějaký čas používat souběžně. V písemných pramenech se ale ve 14. a 15. století užívá pouze zasvěcení sv. Mikuláši, uvedené poprvé v roce 1379, kdy významní rakovnickí měšťané založili v kostele nadaci na konání ranní mše u oltáře Těla Páně.⁸⁾ Toto zasvěcení se pak v pramenech objevuje i v dalších letech, naposledy snad roku 1414, kdy Klára Knotková, velká donátorka rakovnického kostela darovala značnou částku 80 kop českých gr. „*super labore ecclesiae sancti Nicolai Rakonicensis*“.⁹⁾ Naproti tomu patrocinium sv. Bartoloměje je poprvé výslovně zmíněno až k roku 1502.¹⁰⁾ Svátek sv. Bartoloměje měl údajně v Rakovníku mimořádný význam již ve 14. století a od toho bývá v literatuře odvozováno dvojí zasvěcení kostela, z nichž druhé údajně definitivně převládlo po vypálení a opětovném vystavění kostela v roce 1422.¹¹⁾ Pro úctu ke sv. Bartoloměji však v Rakovníku pro předhusitské období nemáme žádný doklad. Podle J. Rennera¹²⁾ svědčí pro svatobartolomějské zasvěcení zpráva o pouti sv. Bartoloměje, při níž šanovský farář prohrál v Rakovníku 3 koně i s vozem. Tato zpráva skutečně existuje, ale nevztahuje se k roku 1414, jak uvádí Renner, ani k roku 1380, jak uvádí František Levý,¹³⁾ ale

k roku 1382. Nemluví se zde vůbec o pouti sv. Bartoloměje, ani o jiné slavnosti, ale pouze o tom, že kněz Petr, syn pana Kratiny, prohrál v létě v Rakovníku 3 koně s vozem v kuželkách – „*ludit globos et delusit tres equos cum curru*.“ Tento zápis neposkytuje jakoukoliv informaci o zasvěcení rakovnického kostela.¹⁴⁾ Patrocinium sv. Bartoloměje lze poprvé nepřímou doložit na konci 15. století, kdy došlo k zásadnější přestavbě kostela. V jejím rámci nechal v roce 1495 mlynář Jiří Novák pořídit dva zvony, z nichž větší byl pojmenován právě Bartoloměj. Následujícího roku byla pořízena nová oltářní archa, jejíž hlavní část nesla cyklus vyobrazení umučení sv. Bartoloměje.¹⁵⁾ Zdá se tedy, že kostel byl zasvěcen pouze sv. Mikuláši a po jeho zničení v roce 1422 a následném vybudování bylo zasvěcení změněno na sv. Bartoloměje. Důvod již zřejmě nikdy nezjistíme. Otázkou také zůstává, zda k tomu došlo při prvních opravách následujících téměř bezprostředně po vypálení, nebo až při rozsáhlejší přestavbě na konci 15. století.

Po celé předhusitské období držel patronátní právo ke zdejšímu kostelu panovník, přičemž jej mohl dle uvážení delegovat. Na místě Karla IV. tak dosazoval kněze k rakovnickému kostelu několikrát následník trůnu Václav.¹⁶⁾ Poněkud překvapivě působí situace z roku 1402, kdy jako faráře do Rakovníka se souhlasem krále vybrali ze svého středu kaplani křivoklátské kaple, načež následně jmenoval panovník vlastního kandidáta. Ve vzniklém sporu křivoklátský kaplan dobrovolně rezignoval.¹⁷⁾

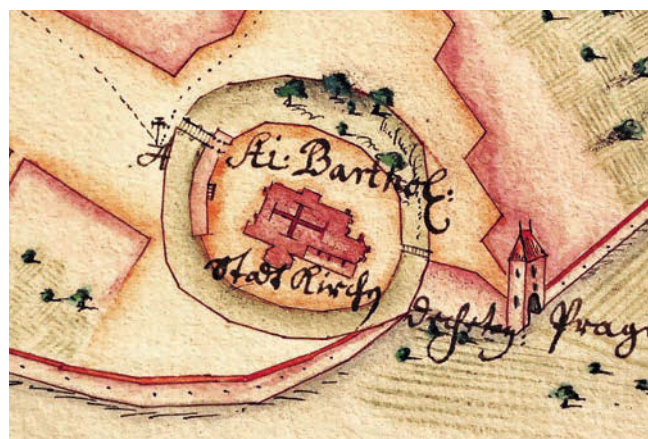
Vzhledem k tomu, že Rakovník byl komorním městem, vystupoval zde panovník jako jakákoliv jiná vrchnost a měš-

Obr. 3: Plán Rakovníka s vyznačením vzdálenosti židovských obydlí od křesťanských svatostánků, rok 1727 (Národní archiv, Sbírka map a plánů, inv. č. 1080, sig. F-X-3/12).

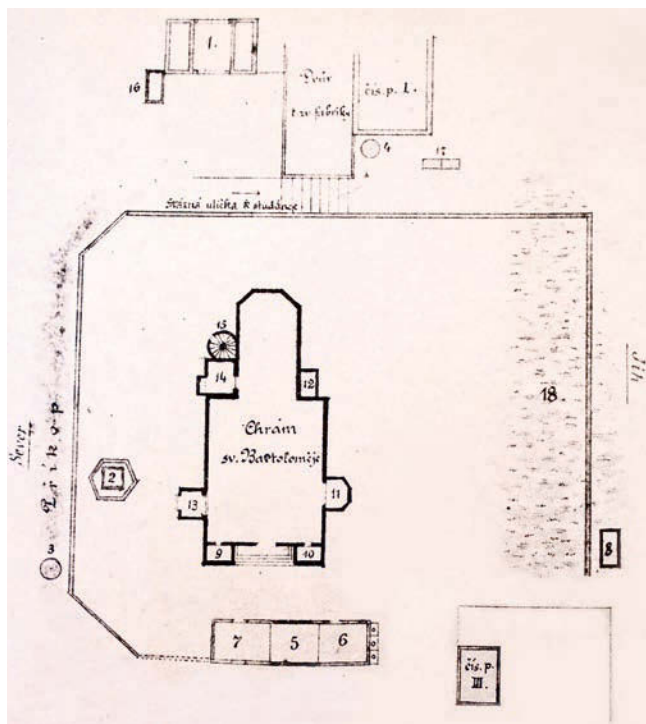
fané zřejmě neměli vůbec možnost do volby svého duchovního pastýře zasáhnout. Naproti tomu případné zřizování bočních oltářů, dosazování kněží k nim, nadace na sloužení mší apod. byly zcela v jejich kompetenci. Měšťané také této možnosti poměrně hojně využívali. Obohacovali tak vybavení kostela o další oltáře a obrazy, zvyšovali počet zdejších duchovních a rozhojňovali množství bohoslužeb, které se v kostele konaly. Nadaci na konání ranní mše u oltáře Těla Páně z roku 1379 jsme již výše uvedli. Je zajímavá nejen tím, že poprvé zmiňuje zasvěcení kostela, ale je současně nejstarší zmínkou o existenci bočního oltáře a speciálních bohoslužeb u něj. Jednalo se o skutečně významný počín pro celé město, neboť jsou zde jako donátoři uvedeni nejen nejbohatší měšťané, dále rychtář, purkmistr a přesešní, ale i celá obec města Rakovníka.¹⁸⁾

Další nadace založené v předhusitském období již byly menší a co do počtu donátorů i soukromější. Z našeho pohledu jsou zajímavé zejména ty, které zakládaly nové oltáře, což byla roku 1400 donace Kláry Knotkovy, Kuneše Tylmana, Bárty a rytíře Sigfrieda z Chříče, zakládající nový oltář sv. Doroty včetně benefícia pro oltářníka.¹⁹⁾ Další z bočních oltářů byl zasvěcen P. Marii a dozvídáme se o něm také k roku 1400, kdy jej založili a následně k němu jmenovali oltářníka titíž měšťané, tedy Klára Knotková, Bárta řečený Hlaváč, Kuneš Tylman a s nimi jakýsi Gebhard.²⁰⁾ V dalších letech se patroni oltáře P. Marie mírně obměňovali, nejsme však schopni říci, zda to bylo zapříčiněno prostou generační výměnou, kdy po původních donátorech přebírali právo jejich dědici, či zda se s patronátním právem

Obr. 4: Detail předchozího plánu zobrazující okolí kostela sv. Bartoloměje s vyznačením mostu vedoucího k náměstí a lávky na opačné straně. Na východní straně směrem k Pražské bráně vyznačena budova děkanství.

jednotlivých oltářů obchodovalo. Vzhledem k tomu, že registra kostelníků jsou zachována až od 15. století, nemůžeme ani říci, jakým způsobem byly oltářní nadace spravovány.²¹⁾ Poslední z bočních oltářů byl zasvěcený sv. Kříži a deseti tisícům rytířů a založili jej společně roku 1405 štedrý mecenáš kostela Sigfried z Chříče, v té době místopurkrabí královskobřezský, Petr Koreš a Petr, rektor rakovnické školy.²²⁾ V roce 1412 už držel patro-

Obr. 5: Situace okolí chrámu podle kroniky F. Malce datovaná k roku 1818, pořízená kolem poloviny 19. století. Vysvětlivky: 1 – Pražská brána, 2 – Velká zvonice, 3 – studna, 4 – studánka „Pod Fabrikou“, 5 – nejstarší část staré školy (dřevěná), 6 – část staré školy z roku 1768, 7 – část staré školy, 8 – chalupa Štecho-vých, 9 – kaple Narození P. Marie do roku 1851, 10 – skryše k uchování monstrancí a kalichů, 11 – kaple Boleslné P. Marie, 12 – kostnice zbořená roku 1815, 13 – sínec, jímž se vchá-zelo do chrámu, 14 – sakristie, 15 – šnek, schody vedoucí na věž, 16 – chalupa strážce brány, 17 – haltěře neb rybí sádka, 18 – močál jazýčky porostlý, čp. I. „Fabrika“ – stará pošta, čp. III. dům Šubertových (SOka Rakovník, Děkaný úřad, Plány sv. Bartoloměje 1882–1896, původní kresba Kronika Františka Malce, s. 18.).

nát jediný měšťan Petr Koreš.²³⁾ Oltáře P. Marie a sv. Kříže se zmiňují ještě v soupisech majetku kostela z let 1706 a 1711.²⁴⁾ Je však otázkou, zda se tak dlouho zachovaly ve své původní podobě. Na počátku 19. století již oltář sv. Kříže v soupisech uveden není (viz k tomu dále.). Nevíme bohužel nic o dalším vybavení kostela ať už obrazy, sochami, bohoslužebnými předměty, rouchy nebo knihami.

Na základě výše uvedených údajů můžeme konstatovat, že zde kromě faráře konalo kněžské povinnosti 5 oltářníků, jestli tu sloužili i další kněží, nelze z dostupných pramenů určit, ale lze to předpokládat. Pro velké farní kostely na přelomu 14. a 15. století se odhaduje počet 15–20 oltářníků a vikářů (pomocníků faráře), pro malé fary 1–2 pomocníci. Je tedy nej-výše pravděpodobné, že při rakovnickém kostele sloužilo více duchovních, než doložený šest.²⁵⁾

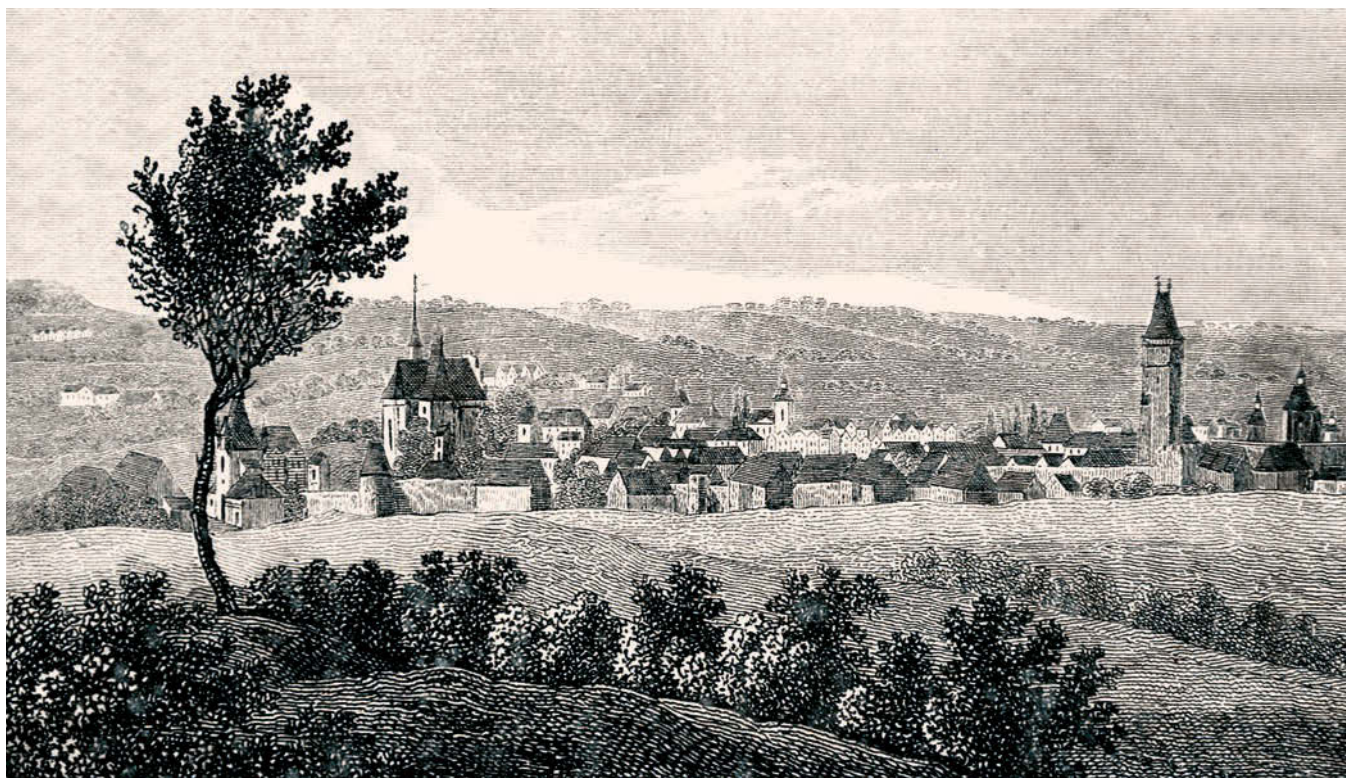
Od husitství po třicetiletou válku

Husitské hnutí se svým obrazoborectvím zřejmě znamenalo konec většiny postranních oltářů i příslušných nadací, stejně jako v tomto období pravděpodobně zanikla většina hmotného vybavení kostela. Jakým způsobem k tomu došlo, zda jednorázovou obrazoboreckou akcí, jaké máme doloženy při vypuknutí husitství v Praze, nebo při vypálení kostela, nelze říci. Válečné

události Rakovník skutečně zasáhly a kostel při nich bezesporu utrpěl škody. K útoku na tehdy ještě neopevněné město došlo v roce 1422, kdy vojsko pražanů obsadilo nedaleký Křivoklát. Po různých peripetiích se velitelem hradu v srpnu tohoto roku stal bývalý místopurkrabí Žibřid z Chříče, doložený ostatně jako patron nejméně dvou z výše uvedených postranních oltářů, stojící teď ale na husitské straně. Zástavní pán Křivoklátu Aleš Holický ze Šternberka spolu s Hanušem z Kolovrat hrad oblehli, načež se Žibřid se svou posádkou přesunul do Rakovníka, jehož kostelního opevnění využil k obraně. Katoličtí páni kostelní tvrz oblehli a dobývali, posádka se následně zachránila útekem do Žatce. Město při tom lehlo popelem a úhony zřejmě doznal i kostel. Poprvé se zde setkáváme s výslovnou zmínkou o existenci kostelního opevnění, které bylo podle kronikáře Bartoška z Drahonice pevnou tvrzí („*fortalicium bonum*“).²⁶⁾ Detailnější popis kostelního opevnění pochází až z počátku 19. století, kdy bylo bouráno, ale lze předpokládat, že se zachovalo v podobě více méně nezměněné. Tehdy sestávalo z ohradní zdi, kolem níž obíhal příkop překlenutý na několika místech můstky a lávkami.²⁷⁾ Tak jej zachycuje i Willenberkova rytina z roku 1600.

O rozsahu škod, které dobývání na kostele zanechalo, nemáme informace, ale vzhledem k tomu, že sem byl již v následujícím roce dosazen kněz, se zdá, že kostel alespoň nějakým provizorním způsobem fungoval i nadále.²⁸⁾ Následovaly postupné opravy a údržba, kterou odráží městská kniha obecních příjmů a vydání. Začíná však až rokem 1436, takže nelze říci, jakým způsobem byl kostel opraven bezprostředně po poškození. Zápisy jsou navíc poměrně stručné a neobsahují přesnější specifikaci prací, za něž město platilo. Rozsah prací lze tak odvodit pouze z výše vyplacené částky. Zpočátku na kostele probíhaly jen drobné opravy, jež odráží např. platba 8 gr. „*dělníkom pracujícím na kostele*“ v roce 1440. Větší práce proběhly v roce 1450 a podle převažujících platů tesařům lze odhadovat, že se jednalo zejména o opravy krovů.²⁹⁾ V této době mohlo také dojít k rozhodnutí přejít od drobných oprav k větší rekonstrukci. To se snad může skrývat za krátkou notickou v rejstříku berně, podle níž konšel vydali Hanuši Luženskému 2 gr. za jeho cestu „*na hrad ku pánom o kostel, aby jej dělali*.“ Tedy za jeho cestu na Křivoklát, kde se snad snažil vyjednat s úředníky nebo zástavním pánem panství Alešem Holickým ze Šternberka podporu na výstavbu kostela.³⁰⁾

Stavba pokračovala velmi dlouho, či spíše probíhala v několika etapách zachytitelných však písemnými prameny jen vágně. Odpovídalo by to finanční situaci Rakovníka, který rozhodně nepatřil mezi bohatá města a velký stavební projekt musel městskou pokladnu značně vysilovat. Na rozdíl od královských měst s rozsáhlými pozemkovými majetky, nevlastnil Rakovník v této době žádné poddanské vesnice (Všetaty a Senomaty získal až na přelomu 16. a 17. století) a musel spoléhat jen na příjmy z trhů, prodeje piva apod. Zádušní příjmy, tedy samotný majetek kostela, byly např. desetkrát menší, než tomu bylo v případě nedalekého Slaného.³¹⁾ Současně však rostla prestiž Rakovníka, který se s celým křivoklátským panstvím vrátil v roce 1453 zpět do panovnické držby. Všichni panovníci až do nástupu Habsburků se snažili o rozkvet své domény, což se v případě Rakovníka projevovalo potvrzováním starších a udělováním nových privilegií. Řada z nich byla hospodářského charakteru a znamenala pro město výrazné zvýšení příjmů, další, jako udělení městského znaku a právo pečeti nejprve zeleným a posléze červeným voskem, byla ryze prestižní záležitosti.³²⁾ Růst prestiže a sebevědomí se pak odrážel i v ochetě městské obce financovat rozsáhlé stavební projekty, jimiž byly nejprve přestavba kostela a posléze vybudování městského opevnění

Obr. 6: Anonym, celkový pohled na město od severovýchodu, rytina, 19. století (Muzeum T. G. M. Rakovník, č. 683).

s věžovými branami. Na všech těchto stavbách město současně prezentovalo svou nově nabytou prestiž pomocí výrazně umístěných městských znaků, popř. znaků jednotlivých městských cechů.

Práce na kostele ve větším měřítku začaly v roce 1450, kdy se v rejstříku berně začínají častěji objevovat výdaje pro jednotlivé řemeslníky „na díle kostelním“ a za dovoz stavebního materiálu, zejména dřeva a hlíny. Kamenické práce byly svěřeny mistru Janovi z Loun, který v Rakovníku získal i dům.³³⁾ Přestavby se dočkala věž se sakristií a přilehlý presbytář spojené dodnes zachovanými dveřmi v půlkruhovitě zaklenutém portálu s pravoúhlou římsou opírající se na každé straně o profilovanou konzolku zakončenou lilií. Samotné dveře jsou pobity úhlopříčně vedenými plechovými pásy. V takto vzniklých polích se střídají motivy orlice, českého dvouocasého lva, okřídleného draka a jelena, v nejvyšším středovém poli je pod korunou iniciála G jako monogram krále Jiřího z Poděbrad. Při obnově kostela bylo zřejmě s využitím starších obvodových zdí vybudováno trojlodí s převýšenou střední lodí bez přímého osvětlení. Všechny tři lodě jsou zaklenuty křížovou klenbou.³⁴⁾ J. Renner vyslovil domněnku, že právě v průběhu této přestavby byla osa kostela přizpůsobena ose náměstí, a tím vznikla situace, kdy se půdorys chrámu v místě vítězného oblouku lomí. Ze stejného důvodu mají i boční lodi nestejný tvar a velikost.³⁵⁾

Na západní portál došlo až po poměrně dlouhé době v roce 1514. Po jeho stranách byly osazeny sloupky ukončené na místě hlavic štítky s korunovaným W jako monogramem krále Vladislava II. Nad profilovaným ostěním byl osazen tesaný letopočet 1514 a nad ním jako výraz hrdosti nad povznesením města nedávno získaný erb se dvěma ozbrojenci jako štítonoši po stranách.³⁶⁾

Výstavba kostela pokračovala ještě v dalších letech, kdy už ji můžeme detailně sledovat díky podrobné knize městských počtů.³⁷⁾ Podle ní pracovali na kostele tesařský mistr

Vávra, žatecký kovář Říha a hlavně mistr kameník Chochol (Chochola), který spolu s mistrem Vitem budoval i rakovnické brány.³⁸⁾ V téže době (r. 1515) navíc město získalo od panovníka privilegium, podle nějž smělo lámat kámen ve skále u rybníka v Hlavačově pro účely městských staveb.³⁹⁾ Kámen byl zřejmě používán především na výstavbu nového opevnění, není však důvodu se domnívat, že by nebyl využit i na výstavbu kostela.

V roce 1519 vystavěl mistr Chochol „šnek u kaple“ a vytesal a osadil „dva stupně u dveří do kostela“. Dále dohlížel na vybílení kaple a osadil stupně pod křtitelnicí.⁴⁰⁾ Je zajímavé, že za „dílo krůvku nad šnekem“ se mistru tesaři Datelovi platilo až v roce 1526, „vokeničky do šneku“ zhotovil a osadil zámečník v roce 1522.⁴¹⁾ V roce 1523 postavil mistr Datel sanktusovou věžičku, „kterou mu páni (radní) přidati řekli“. ⁴²⁾ Na přelomu let 1524–1525 byl vybudován u kostela „sínec“ – předsíň u bočního vchodu. Již před tím zde byla dřevěná předsíň, kterou museli nejprve tesaři zbourat, následně vystavěl novou mistr Vít.⁴³⁾

S výstavbou kostela souviselo i vybudování nové zvonice. Do té doby byly menší zvony zavěšeny přímo v kostelní věži, pro větší byla zřízena dřevěná zvonice v sousedství kostela. Ta však už na počátku 16. století přestávala sloužit a při zvonění se kývala. Navíc v roce 1495 nechal mlynář Jiří Novák ulít u zvonáře Jiříka, syna Jakubova z Nového Města pražského dva nové zvony Bartoloměje a Václava, které sice byly na starou zvonici zavěšeny, ale ta neunesla jejich váhu.⁴⁴⁾ Nejprve město přistoupilo v roce 1516 k opravě staré zvonice, znovu v roce 1522 a 1523, ale za několik let zvonice dosloužila úplně.⁴⁵⁾ V roce 1525 tesařský mistr Datel starou zvonici strhnul a na jejím místě v následujícím roce vystavěl novou, k níž podezdívku zhotovil mistr Vít. Kovové součástky k zavěšení zvonů zhotovil z cáhlovského železa místní mistr kovář Václav Chlubna. Na závěr byla na zvonici umístěna korouhev.⁴⁶⁾ Nicméně již v roce 1530 potřebovala zvonice další opravu.⁴⁷⁾

Obr. 7: Celkový pohled na kostel přes náměstí (od západu), průčelí kostela zakrývá budova staré školy, vlevo od kostela zvonice, za ním patrná Pražská brána, foto 1867 (Muzeum T. G. M. Rakovník, č. 1031).

Současně s posledními pracemi na kostele bylo upraveno i jeho okolí. Především se jednalo o údržbu kostelního opevnění, které bylo zřejmě vnímáno stále jako potřebné, přestože současně už vyrůstaly i hradby obepínající celé město. Zásadní údržby se dočkaly příkopy, které byly vyčištěny, snad i prohloubeny a město v nich nechalo zříditi haltyře pro chov ryb.⁴⁸⁾ Napájeny byly vodou ze studánky v blízkosti fary, která existovala ještě v 19. století a byla označovaná jako „studánka pod fabrikou“. Další studna byla v suchém příkopu na sever od kostela. (viz obr. 5) Na vnitřní straně příkopů se nacházela zeď s baštami, z nichž nejméně jedna byla uzavíratelná a sloužila v době oprav kostela k uložení šindele. Zdi se dostalo oprav v roce 1527.⁴⁹⁾ Opevnění obkružovalo kostel se hřbitovem po jižní straně a zvonici na straně severní, dále školu před průčelím kostela směrem k náměstí.⁵⁰⁾ Přes příkop vedl most, který se nejprve dočkal opravy,⁵¹⁾ ale posléze byl v roce 1522 zbořen, postaven znovu a opatřen dřevěným dlážděním a zábradlím.⁵²⁾ U vstupu na most byla zřejmě branka, k níž zámečníci dodali zámek.⁵³⁾ O šetrnosti typické pro předmoderní období svědčí fakt, že starý most byl použit na vytápění školy, přičemž na zpracování dřeva se podíleli sami žáci, kteří za to dostali následně i plat.⁵⁴⁾ V blízkosti kostela vedla přes příkop lávka a další byla u „kněžského domu“.⁵⁵⁾ Lávka u kostela byla zdvihací, o čemž svědčí opakované platby za „provaz ke zdvihání a spouštění lávky u kostela“.⁵⁶⁾ Cestu ke vchodu do kostela nechali radní vydláždit, jak je patrné ze zápisu o platbě za „kamení udělání přes cestu u kostela“ v roce 1519.⁵⁷⁾

Zatímco běžní obyvatelé města nacházeli místo k poslednímu odpočinku na hřbitově u kostela, byli bohatí a významní měšťané i šlechtici z okolí pohřbíváni přímo v kostele. Této pocty se dostávalo především měšťanům, kteří prokázali významné

služby městu, a štedrým dárcům, kteří přispěli na stavbu kostela a jeho vybavení. Pod kostelní podlahou byly k tomuto účelu zřizovány jednotlivé „sklípky“ zakryté náhrobním kamenem. Těch bylo nakonec tolik, že je bylo nutno v roce 1567 odstranit a podlahu vyrovnat.⁵⁸⁾ Pohřbívání v kostele ale pokračovalo i nadále. Měšťané si je pojišťovali zbožnou nadací, nejčastěji částkou alespoň 10 kop míšeňských grošů, ale pohřební místo v kostele nešlo jednoduše koupit. Záleželo na souhlasu městské obce a celkových zásluhách žadatele.⁵⁹⁾ Původní hřbitov přestal během 16. století vyhovovat, takže byl v roce 1575 založen nový za městem, kde byl v roce 1585 vybudován i hřbitovní kostel Nejsvětější Trojice. Hřbitov ve městě však fungoval dál. Své mrtvé zde ukládaly staré měšťanské rodiny, které tu měly hroby. Na dlouhou dobu byl tak nový hřbitov vnímán jako pohřebiště pro chudé.⁶⁰⁾

Zádušní odkazy a zbožné nadace byly i v pohusitském období základem jmění kostela a způsobem, jak vybavit jeho interiér. Za husitství se obyvatelé Rakovníka přiklonili k utrakvistu, během 16. století pak k luteránství a někteří z nich i k Jednotě bratrské, město jako celek se však nikdy neobrátilo k žádné z radikálnějších protestantských konfesí.⁶¹⁾ Měšťanům tedy nevadily obrazy v kostele a zbožné nadace, zajišťující dárce spásu, měly v jejich myšlenkovém světě stále své místo. Donátor se jejich prostřednictvím snažil zajistit spásu duše sobě i svým blízkým a smýt svoje hříchy. Darování obrazu či celého oltáře mohlo být stejně tak výrazem úcty k oblíbenému svatému, jako poděkováním za uzdravení, či vyslyšení modliteb. Jistou roli hrála i reprezentace rodiny či jednotlivce.⁶²⁾ V roce 1490 byla takto do kostela pořízena nová, dodnes dochovaná křtitelnice. Její víko však bylo časem zničeno a roku 1591 pořízeno znovu. Křtitelnici darovala měšťanka Kateřina Kotlíková

a odlil ji rakovnický konvář Matouš Flemík.⁶³⁾ Již výše jsme zmínili dar mlynáře Jiříka Nováka, který nechal v roce 1495 odlít dva velké zvony: Bartoloměje, zvaného později Žebrák a Jiřího, překřtěného na Václava, pro nějž musela být později postavena nová zvonice. F. Levý uvádí, že Bartoloměj byl v té době pátým největším zvonek v Čechách.⁶⁴⁾

Jako donátor vystupovala nadále i obec. Hlavní oltář zasvěcený svatému Bartoloměji byl pořízen na obecní náklady v roce 1496 za značnou sumu 150 kop míšeňských grošů. Ústřední obraz zavírací vyřezávané archy představoval sv. Bartoloměje, na postranních křídlech byly umístěny výjevy ze života P. Marie a Pašijového cyklu: Zvěstování, Narození Ježíše, Obřezání Páně, Příchod Tří Králů, Kristus v Getsemanské zahradě, Kristus před Pilátem, Korunování Ježíše trním a Ukřižování. Gotický oltář byl později nahrazen barokním a jednotlivé desky pak byly až do konce 19. století rozvěšeny na stěnách presbytáře. Ústřední obraz se ztratil.⁶⁵⁾ Na obecní náklady byla také pořízena kamenná kazatelna připisovaná, nikoliv bez výhrad, Matěji Rejskovi, na jehož autorství odkazují iniciály M a R vyryté na vstupní brance.⁶⁶⁾ I zde se v čelní poloze prezentuje znak města jako hlavního donátora. Rakovník sice zůstal komorním městem, rozhodování o obsazení místní fary i kostelním jmění však již zcela převzala městská obec. Na panovníka tak v kostele odkazují už jen skromně pojaté iniciály na dveřích do sakristie a u hlavního vchodu, zatímco násobně větší městský znak umístěný na nejviditelnějších místech dokládá rostoucí sebevědomí bohatnoucího města.

Kromě hlavního oltáře se v kostele nacházel ještě oltář literátského bratrstva, těšící se mezi měšťany velké oblibě (k tomu ještě v dalším textu), oltář sv. Josefa darovaný rodinou soukeníka a radního Jana Rejčka a oltář sv. Václava opatřený z nadace asi nejvýznamnější rakovnické rodiny Rubinů.⁶⁷⁾ Další oltář neznámého zasvěcení nechala zřídit Justýna Bušková z Hořešovic.⁶⁸⁾

Odkazy ve prospěch kostela byly běžné i v dalších letech, a to jak finanční, tak hmotné, jako v případě Jiříka Šlovského ze Slovic, který v roce 1576 daroval „instrument muzický, který regál slove“ (varhany).⁶⁹⁾ Umístěny byly zřejmě na původním kůru nad kaplí, který však nebyl praktický. Podle J. Rennera se uvažovalo o výstavbě nového kůru při západní stěně kostela, kde by bylo možno varhany pohodlněji umístit, ale nikdy k tomu nedošlo.⁷⁰⁾ Některé finanční odkazy byly určeny přímo na nákup určitých potřeb pro kostel, nejčastější byl nákup vosku na svíčky, mouky na hostie nebo mešního vína.⁷¹⁾ Toho byla ostatně v utrakvistickém Rakovníku, kde bylo obvyklé přijímání pod obojí, značná spotřeba.⁷²⁾

Rada odkazů směřovala přímo k opravám, údržbě nebo zlepšení kostela. Zmíněná Justýna Bušková z Hořešovic byla v roce 1502 dárkyní zdaleka největšího zádušního odkazu, když nechala kostelu připsat 2 dvory v Hříškově se vším příslušenstvím.⁷³⁾ Z jeho výnosu měl být kostel opravován a v suché dny měla být čtena mše vždy u oltáře, který nechala Justýna Bušková zřídit. Milodary vybrané během této mše se měly také použít výhradně na opravy kostela. V roce 1561 odkázala Kateřina Vrbíková 1 ½ kopy gr. na opravu kostela,⁷⁴⁾ z roku 1573 pochází dar na „zvonici a vosk“, ⁷⁵⁾ v roce 1578 darovala Barbora Rafflová 10 kop míšeňských gr. „na skla“ do kostela, Dorota Hošmanová 20 kop gr. „na krucht“, Matěj Tyčka 30 kop gr. míšeňských na okna a na kostnici a Jiří Šticha v roce 1618 30 kop gr. „na mříž“. ⁷⁶⁾ O některých opravách a úpravách na kostele se zřejmě dlouho uvažovalo, takže ve městě bylo známo, že jsou potřeba a dříve či později se k nim přistoupí. Někteří dárci tak věnovali prostředky právě na takové budoucí práce: Matouš Štantovský odkázal v roce 1618 „na mříž, kdyžby

Obr. 8: Pohled na průčelí kostela od severozápadu. Kříž před kostelem nahradil „kapli za mrtvé“, zbořenou v roce 1851, foto kolem 1860 (Sbírka arch. Chalupníček, fotoarchiv NPÚ GnŘ, sig. N020503).

se dělala“ 15 kop míšeňských gr. a Apolena Mařková roku 1617 „na opravu skel při velikém oltáři, když by koli pan purkmistr a páni je dali spravovati“. ⁷⁷⁾ Naopak jiné dary mohly směřovat k provedení prací, které donátor považoval za potřebné, aniž by čekal na rozhodnutí obce. V roce 1574 darovala Anna Petříčková sumu 60 kop míšeňských gr. na vybílení chrámu, což bylo hned v roce 1575 také provedeno. Běžná údržba budovy vnímaná dnešní optikou jako banalita, byla ve své době natolik významným počinem, že našla své místo i v zápiscích městské kroniky jako jediný záznam k danému roku. ⁷⁸⁾ Na počátku 17. století nechala Alžběta Hanflová z Randatu postavit na svůj náklad „sínec pro šestinedělky“, přiléhající k levé chrámové lodi, na spásu duše své a Anny Střípkové. Předsíní sloužila ke slavnostnímu uvedení šestinedělek po skončení tohoto období do chrámu po vzoru Panny Marie. V předsíni šestinedělka, většinou v doprovodu ostatních žen obce, čekala se svíce v ruce na kněze, který ji pak obřadně uvedl zpět do společenství věřících. Zbourání sínice v roce 1885 svědčí o zániku tohoto zvyku v Rakovníku. ⁷⁹⁾

Poněkud paradoxně vyznívá možnost darovat k záduší podané, jako to v roce 1576 udělal David Krynych z Hlavačova. Ten daroval oltáři literátského bratrstva 3 podsedky, kteří platili dohromady pololetního platu 17 gr. 1 d. Literátské bratrstvo se tak stalo jejich vrchností a odvádělo z těchto podsedek zemskou berni jako každý jiný feudální vlastník. ⁸⁰⁾

Obr. 9: J. Balling, Rakovnický kostel před zbořením sousední školy, olej na plátně, 1884–1885 (Rabasova galerie Rakovník, sig. 0-109).

Zádušní majetek spravovali kostelníci – městem volení úředníci, obvykle členové městské rady, kteří si k tomuto účelu vedli dodnes částečně zachované účetní knihy.⁸¹⁾ Kostelníci v Rakovníku i jiných městech byli většinou dva, volení na rok a poté skládající účty městské radě. Značnou část příjmů tvořily výše uvedené zbožné nadace a úroky z pozemkového majetku, hlavním příjmem kostela ale byly peníze z městského rozpočtu

a plat od jarmarečních úředníků. Dále do pokladny záduší plynuly platy za bohoslužebné úkony, např. zvonění při pohřbech a zisky z vlastních podnikatelských aktivit, jako byl např. prodej dřeva ze zádušního lesa. Na přelomu 16. a 17. vzrostly příjmy kostela až na 300 kop gr. míšeňských, což však ve srovnání s desetinásobnou částkou v nedalekých Lounech nebylo nijak horetní sumou. Na straně vydání se nejčastěji objevují potřeby

pro bohoslužby, jako byl nákup vosku, mešního vína, mouky na hostie, kadidla, údržba kostelního prádla, drobné opravy a úklid kostela. Financování kostela a fary nebylo v předbělohorském Rakovníku odděleno, takže kostelníci vydávali také peníze na opravy fary a spravovali i městskou školu.⁸²⁾ Městská rada tak měla úplnou kontrolu nad místními církevními záležitostmi a financemi, což odpovídalo husitskému požadavku chudé církve, kde kněží měli být pouze služebníky božími a nikoliv správci majetků.⁸³⁾

Na rozdíl od předhusitského období sloužili v období předbělohorském v Rakovníku pouze dva duchovní – děkan a kaplan. Vhodné osoby navrhovala městská rada, která své návrhy předkládala ke schválení pražské konsistoři podobojí. Pro výživu děkana, kaplana a také školních oficiálů sloužil plat dvou kop míšeňských gr. měsíčně, vyplácený z městské pokladny, a dávky z Huťského mlýna. Finanční zabezpečení bylo postupně navyšováno a obohaceno ještě o přesně stanovenou dávku naturální.⁸⁴⁾ Naproti tomu pozemky patřící původně k beneficiu byly v roce 1494 pronajaty měšťanům.⁸⁵⁾ Kromě toho dostávali duchovní platy z bohoslužebných úkonů, jako byly svatby a pohřby, a při svátcích nejrůznější „pocty“ – většinou naturální dary (ryby, pivo, víno, pečeně nebo koláče) od městské rady, různých korporací a jednotlivých měšťanů. V letech 1556 a 1559 polepšil příjmy duchovních na žádost městské obce panovník. Nejprve se jednalo o část vinného ungeltu, z nějž si město smělo ponechat 10 gr. z každého sudu a následně odpustil Ferdinand I. městu 20 kop gr. ročně z úroku odevzdávaného na Křivoklát.⁸⁶⁾

Významné postavení v duchovním životě města měla dvě literátská bratrstva, starší latinské, existující od počátku 16. století, a mladší české, vzniklé někdy v polovině 16. století. Smyslem jejich existence bylo doprovázet liturgii hudbou a zpěvem a k tomuto účelu byly v koutech mezi zdmi bočních lodí a průčelní zdi kostela zbudovány dva kůry, pro každé bratrstvo jeden.⁸⁷⁾ Podle J. Rennera se jednalo o nevysoká podla na „dřevěných zdech“, ohrazená dřevěným vyřezávaným zábradlím, s přístupem po dřevěných schodech. Vlevo se nacházel kůr latinský, vpravo český. Pro členy bratrstev, kteří se neúčastnili zpěvu, byly pod kůry vyhrazeny lavice. Také ty byly pořizovány ze zbožných odkazů, např. v roce 1553 upsal Tomáš Rousek 6 kop gr. „na lavici pod český kůr“.⁸⁸⁾

Bratrstva přežila Bílou horu i rekatolizační období a podle inventárních popisů kostela zachovaných z počátku 18. století vlastnila množství hudebních nástrojů zcela dostatečné pro středně velký orchestr. Jmenujme varhany, pozitiv, několik druhů bubnů, housle, violy, basy, pozouny, lesní rohy a flétny.⁸⁹⁾ Poměrně početný je také soupis zpěvníků, ročníků, kancionálů a žaltářů, z nichž nejceněnější byl iluminovaný dvojdílný graduál, kde je portrétoována řada členů literátského bratrstva, předních měšťanů a dobrodinců kostela. Graduál zhotovený mezi léty 1594–1596 písařem Jakubem Špačkem Hradeckým ze Starého Města pražského financovala přední rakovnická rodina Rejčkových a Jan mladší Gryll z Gryllova, druhý manžel Lidmily Rejčkové. Na jednotlivé iluminace přispěli významní měšťané a cechovní korporace.⁹⁰⁾ Právě na přelomu 16. a 17. století se literátské bratrstvo těšilo největšímu rozkvětu, kdy jeho členy byli intelektuálové a humanisté zabývající se nejen hudbou, ale i literární činností, z nichž je potřeba zmínit minimálně Jana st. Grylla z Gryllova a jeho syny Jana ml., Pavla a Matyáše.⁹¹⁾

Členové bratrstva nechali v kostele zřídit už dříve zmíněný bratrský oltář, při němž se konaly bohoslužby zvláště za členy bratrstev a jejich blízké. Ti také nejčastěji oltáři odkazovali peníze i hmotné dary. Oltář byl pořízen v roce 1518, kdy měst-

ská rada platila „1 kopu gr. na bratrskéj oltář od malování panu Tichavovi“.⁹²⁾ V téže roce odkázala Barbora Tylmanka 2 kopy gr. na nákup vosku pro bratrský oltář a Barbora Havlíková 5 kop gr. na zřízení téhož oltáře. O rok později odkázal ve prospěch oltáře Zak Bradáčovic ložní prádlo a 20 kop míšeňských gr., navíc pak 10 kop míšeňských gr. „na kruchtě mezi literáty na nedostatky jejich“.⁹³⁾ Odkazy ve prospěch bratrského oltáře pak následovaly i v dalších letech, takže se z něj stalo bohaté záduší, organizačně oddělené od záduší kostelního.⁹⁴⁾ Literáti měli vlastní představené, zvané „starší“, nebo „přední úředníci“, kteří byli většinou čtyři. Ti řídili veškeré záležitosti bratrstva včetně finančních a majetkových, vybírali a platili také kantora (ředitele kůru), který vedl veškerou hudební produkci.⁹⁵⁾

Úroveň hudebních produkcí bratrstva byla zřejmě vysoká, takže jeho členové nedoprovázeli pouze liturgii, ale byli zváni i ke světským příležitostem, jako byly svatby ve šlechtických rodinách v okolí Rakovníka.⁹⁶⁾ V průběhu 18. století ale bratrstvo, stejně jako tomu bylo i v jiných městech, upadalo. Nakonec byla literátská bratrstva zrušena výnosem císaře Josefa II. z roku 1784 a jejich majetek byl vložen do školského fondu. Po smrti Josefa II. bylo nařízení zrušeno, ale bratrstva už nikdy nebyla obnovena v bývalém rozsahu. V Rakovníku došlo k obnově v roce 1828, ale hudební produkce bratrstva – zpěv rorátů podle rakovnického graduálu a latinské hodinky ve svatém týdnu – měly údajně velmi nízkou úroveň. Bratrstvo vydrželo až do 60. let 19. století, kdy jejich zpěv označil rakovnický kronikář Ferdinand Malec za „všeštní“, před nímž ředitel realky a hudební skladatel Michal J. P. Martinovský uprchl do sakristie a odmítal s jejich doprovodem nadále sloužit mše. Děkan následně zabavil bratrstvu kancionály, odevzdal je na radnici a tím jeho činnost de facto ukončil.⁹⁷⁾

V úvodu jsme se zmínili, že farní kostely, jako nejpevnější stavby ve městě, často sloužily jako svého druhu trezory, kam se ukládaly městské pokladny a archivy. Pro tento účel byly v kostelích zřizovány různé komory, většinou umístěné v patře s vlastním přístupem z vnitřní části kostela, opatřené mohutnými dveřmi. Obecní cennosti tu byly chráněny nejen před zloději, ale díky masivním zdem a obvykle osamoceně poloze kostela i před požáry.⁹⁸⁾ Stejným způsobem zajistili měšťané obecní cennosti a archiv i v Rakovníku, kde byl v roce 1548 postaven „šnek při kostele velkým“ na jižní straně hlavního vchodu u západní zdi.⁹⁹⁾ Původně se zde údajně nacházel boční portál s datací 1519 na ostění. Přístavek se uzavíral trojími železnými dveřmi se silnými zámky a závory, přičemž přístup byl pouze z kostela. Tato tzv. „skryš“ měla údajně existovat ještě v 19. století, kdy byl rakovnický historik F. Levý svědkem jejího zboření.¹⁰⁰⁾ Zůstává otázkou, jestli byl šnek hned od počátku určen k uložení cenností. Ještě v roce 1568 sloužil totiž jako městská pokladnice „sklep na rathauze“, který však byl v uvedeném roce vyloupen. Další pokus o vykradení obecní pokladny se odehrál již v roce 1571, kdy „Ondřej Tobiášek, jsa žádostivý peněz, dal se v kostele zamknouti a v noci šnek obecní, který pan purkmistr a páni tu při kostele mají a v něm peníze, majestáty a jiný věci chovají, loupiti počal.“ Záměr se ale nezdařil, protože zloději se nepodařilo zdolat železné dveře. Nová pokladnice evidentně posloužila dobře.¹⁰¹⁾ Skutečně vykradena byla skryš až při vpádu švédských jednotek v červenci 1634. Vojáci zřejmě přesně věděli, kde mají cennosti hledat, takže vylomili dveře šneku, kde bylo v té době uloženo kromě městské a sirotčí pokladny také 20 kalichů a dalších bohoslužebných předmětů a zejména pokladna s vybranou královskou berní, kterou si zde uložil císařský výběrčí Jan Kavan.¹⁰²⁾ Srovnáme-li inventáře kostela pořízené v roce 1634 ještě před vykradením a v roce 1636

Obr. 10: K. Liebscher, Kostel se zvonící od východu, kresba, nedatováno, po roce 1886 (Rabasova galerie Rakovník, sig. K-009).

u příležitosti předání kostelnického úřadu, zjistíme, že kromě drahocenností ve „skryšii“ se vojáci předmětů uložených v kostele a sakristii prakticky nedotkli.¹⁰³⁾ Zdá se tedy, že věděli nejen o zvyklosti zřizovat městské pokladnice v kostelích, ale pravděpodobně i o značném množství peněz, které bylo konkrétně v rakovníckém kostele uloženo.

K mnohem horšímu vyplenění kostela došlo v říjnu roku 1639 od švédských vojáků, kteří „ani chrámu Páně nešanovali, z oltářů antipendy a jiných ornamentů, ornátů pobrali, varhany zkazili, trub z nich vytahali a stočili, graduále a anti fonáře ... i majestáty a privilegia roztrhali. Nad to kolik hrobů mrtvých těl v kostele otevřít se opovážili, a když nic při nich nalezeno nebylo, je zbodali a kostel všecek zkopali.“¹⁰⁴⁾

Oprava varhan proběhla již v roce 1640, kdy byla měšťanu Šimonu Časlavskému uložena za cizoložství pokuta 15 kop míšeňských určených právě k tomuto účelu.¹⁰⁵⁾ Takový trest je zajímavým příkladem financování kostelních oprav a potřeb, s jakým se setkáváme i v jiných farnostech,¹⁰⁶⁾ v Rakovníku je však doložena ojediněle.

Od poloviny 17. do poloviny 19. století

Obnova kostela a jeho vybavení přišla po skončení třicetileté války, kdy také arcibiskupství v rámci snahy o konsolidaci poměrů v diecézi zjišťovalo, jaký je stav kostelů v jednotlivých farnostech. V rámci tohoto šetření byl v roce 1677 pořízen soupis majetku rakovníckého kostela, z něž vyplývá, že ke kostelu patřily v té době 3 velké zvony – sv. Bartoloměj, sv. Václav a sv. Dominik, 2 střední zvony a 2 malé zvonky. Přímo v kostele se nacházel hlavní oltář sv. Bartoloměje, menší zasvěcený P. Marii, stojící v koutě vpravo od hlavního oltáře a 5 dalších postranních oltářů, jejichž zasvěcení není bohužel uvedeno.

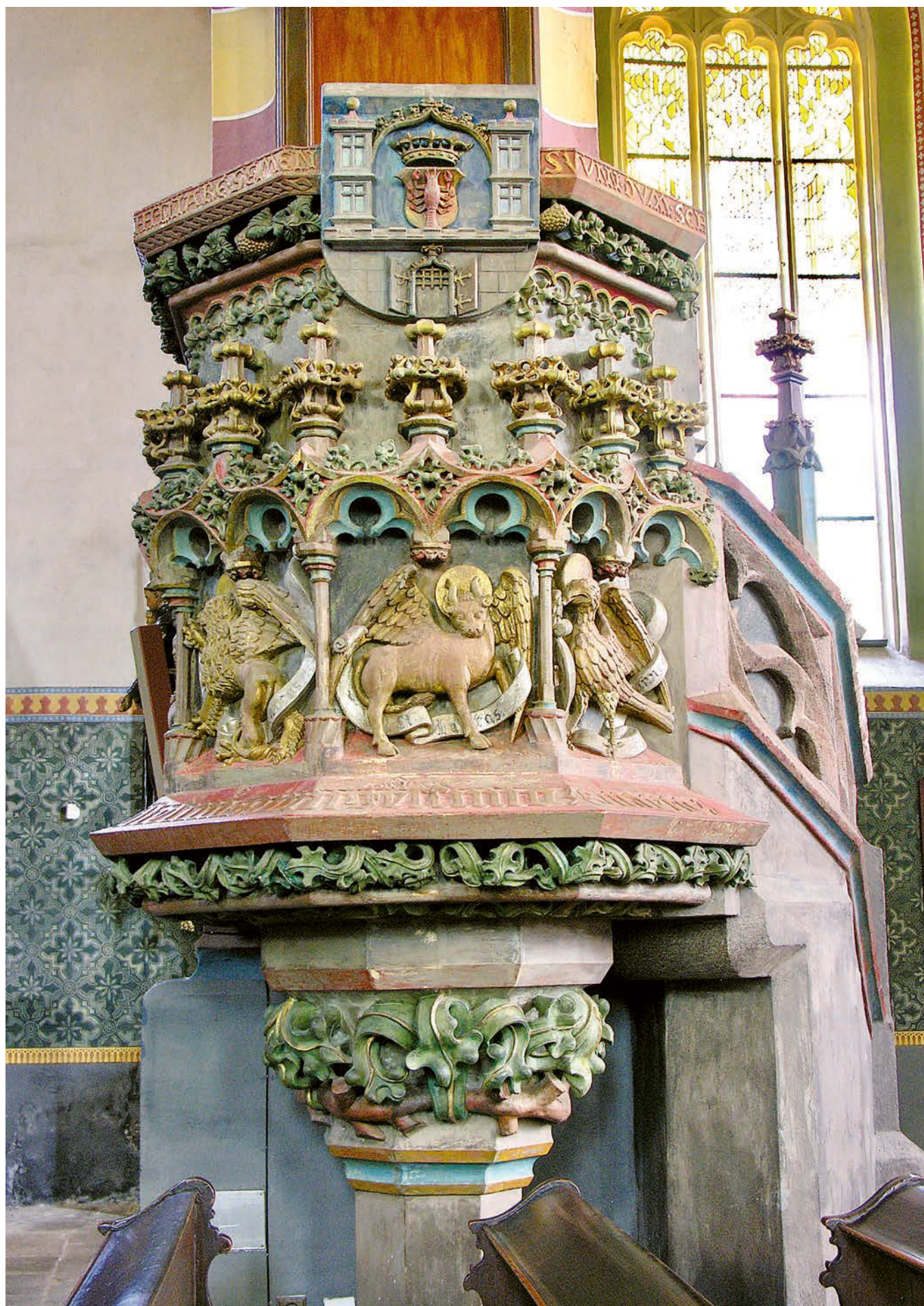
U velkého oltáře stála po obou stranách křesla označená jako elegantní. Dále zde byla cínová křtitelnice, 12 „hrubých“ obrazů malovaných na plátně, 8 korouhví, z toho 4 opotřebované a dvojité antependium z prostého materiálu, k tomu několik mosazných a cínových obyčejných oltářních svícňů a lamp, varhany a pozitiv. Na oltáři P. Marie stála socha Madony s děťátkem, k níž patřily koruny pro Marii i Jezulátko, šatičky označené jako „drahocenné“ a několik šperků.¹⁰⁷⁾

Na zlepšení stavu kostela a jeho dovybavení však hned po válce nemělo několikrát vypleněné město finance. Teprve od 70. let 17. století se situace začala zlepšovat. Město ale nepřistoupilo k žádné celkové opravě kostela, pouze ke stavbě různých kaplí a přístavků, velká pozornost však byla věnovaná výzdobě kostela podle rodícího se barokního vkusu. V roce 1690 byla z darů věřících vystavěna „kaplička za mrtvé“ umístěná při západní kostelní zdi severně od hlavního vchodu. Nebyla však postavena příliš kvalitně, takže již na počátku 19. století vykazovala četné poruchy a nakonec byla v natolik špatném stavu, že musela být v roce 1840 zbořena. V roce 1699 byla v jižní lodi na místě někdejšího vchodu na hřbitov zřízena kaple Bolestné rodičky Boží, částečně vystupující z půdorysu kostela. Stavbu financovalo bratrstvo vzniklé právě ke cti Bolestné P. Marie. V roce 1727 byl zrušen původní kůr nad kaplí P. Marie Vítězné a změněn na oratoř, zatímco někdejší kaple se nadále užívala jako sakristie. Nový kůr byl vybudován na šířku hlavní lodi při západní zdi chrámu, umístěný na dvou zděných pilířích, opatřený vstupem po jižní straně, společným se vstupem na literátský kůr. Ve stejné době bylo zřejmě zbarokizováno západní průčelí kostela.¹⁰⁸⁾

Další úpravy se soustředily hlavně na interiér a movité vybavení kostela, zejména na výměnu původních oltářů za nové. Na místě gotického deskového oltáře byl umístěn nový, vybudovaný v roce 1695 místním řezbářem Vítem Herlou. V jeho středu se nacházel oltářní obraz sv. Bartoloměje s anděly od malíře Samuela Torrera (Tонера). Po jeho stranách byly mezi sloupky umístěny sochy sv. Jana Křtitele, sv. Petra a Pavla, sv. Josefa, Vojtěcha, Prokopa a sv. Ludmily. Na vrcholu oltáře se nacházel obraz sv. Archanděla Michaela provázený po stranách sochami sv. Floriána a Leopolda. Desky gotického oltáře byly, jak už je výše uvedeno, rozvěšeny po stěnách presbytáře.¹⁰⁹⁾

Byly pořízeny i nové boční oltáře, zachycené v soupisech majetku kostela z roku 1706 a 1711¹¹⁰⁾ a také v soupisu z roku 1827.¹¹¹⁾ Ve všech jsou kromě hlavního oltáře uvedeny ještě oltář sv. Václava, dřevěný, malovaný, umístěný vpravo od oltáře hlavního. Na něm bylo v roce 1827 postaveno v pozlacené skřínce voskové karmelitánské Jezulátko v šatičkách, s mosaznou korunou. Vlevo od hlavního oltáře se nacházel oltář sv. Barbory, dřevěný, štafírovaný. U pravého pilíře v chrámové lodi stál oltář sv. Jana Nepomuckého, na němž se nacházela dřevěná štafírovaná socha sv. Jana a pod ní soška P. Marie v šatičkách. U levého pilíře kostelní lodi stál od roku 1711 oltář sv. Anny, s oltářním obrazem malovaným na plátně a obrazem sv. Antonína za sklem. Dále pak oltář sv. Josefa a sv. Mikuláše, oba s oltářním obrazem na plátně. Na počátku 18. století se zmiňuje ještě oltář Panny Marie, oltář Bolestné rodičky Boží, umístěný v příslušné kapli a oltář sv. Ignáce, zvlášť je uveden literátský oltář, který ani zde není zapsán se zasvěcením, k roku 1711 je zapsán ještě oltář sv. Kříže, původně snad středověký.

Na nově postavený kůr byly v roce 1787 umístěny varhany ze zrušeného kláštera v Mariánské Týnici. Varhany ani kruchta ale zřejmě nevyhovovaly potřebám farnosti, takže již v roce 1792 přistoupila městská rada k výstavbě nového kůru od zednického mistra Františka Berounského. Na kůr měly být

Obr. 11: Rakovník, kostel sv. Bartoloměje, kazatelna, 1504 (fotoarchiv NPÚ, ÚOPŠČ, K. Hladíková 2008).

Obr. 12: Rakovník, kostel sv. Bartoloměje, boční oltář sv. Josefa (fotoarchiv NPU, ÚOPŠČ, K. Hladíková 2008).

umístěny varhany získané z dominikánského kostela v Plzni. Po jejich přivezení se ale zjistilo, že se na kůr nevejdou a muselo dojít k jejich rozdělení a postavení po stranách okna. Za rozdělení, celkovou opravu a adaptaci pro zvolené místo si varhanář vyžádal 416 zl.¹¹²⁾

Zatímco velké projekty, jako byla stavba hlavního oltáře či pořízení varhan, financovalo město, ostatní výzdoba chrámu byla, stejně jako v předbělohorském období, pořizována především z darů a nadací věřících. Ti si často velkým finančním darem zajišťovali pohřeb v kostele – zvyklost, kterou vymýtil svým patentem z roku 1784 až Josef II. Asi největší odkaz v tomto smyslu učinila v roce 1680 Lidmila Kateřina Tyčková, která si přála být pohřbena v kostele u oltáře P. Marie. Odkázala 100 zl., určených na zádušní mše, v hotovosti nebo ve splátkách, a dalších 50 zl. splatných až její manžel prodá chmel. Tyto peníze měly být použity na potřeby pro kostel. Oltáři P. Marie odkázala 2 šňůry perel s grošem s ouškem a 5 dukáty, dále prostěradlo, kterým bude její tělo přikryté na márách, s mřížkovou výšivkou v hlavách a v nohách, které má být rozděleno a mají z něj být vyhotoveny oltářní ubrusy na oltáře sv. Bartoloměje a P. Marie. K prostěradlu navíc kázala přidat krumplovanou obrubu. Nakonec odkázala i svou červenou aksamitovou sukni přemovanou stříbrným tkalounem, z níž se měl pořídít ornát.¹¹³⁾ I další, především ženské odkazy v téže knize obsahují časté

dary šperků a oděvů pro sochu P. Marie, či určených na zhotovení parament. Tato součást barokní zbožnosti, tedy uctívání nejrozličnějších sošek a jejich oblékání či zdobení často drahocennými textiliemi a šperky, byla v Rakovníku velmi rozvinutá a postupně naplnila chrámovou pokladnici, takže již v inventáři z roku 1706 je několik stran popsaných seznamem obětovaných šperků, šatiček pro sošku P. Marie s Jezulátkem, včetně 13 korun pro obě sošky. Podstatně bylo oproti době po třicetileté válce rozhojněno i množství liturgických oděvů a liturgického textilu, stejně jako bohoslužebných potřeb z drahých kovů. Ještě větší množství darovaných šperků vykazuje inventář z roku 1711.¹¹⁴⁾ Zbožnými odkazy doplňovali kostelní inventář i šlechtici z okolí, např. Helena Barbora z Martinic, která roku 1651 darovala gotickou stříbrnou zlacenou monstranci, či Rafael Gallides z Rosendorfu s manželkou, kteří v roce 1664 darovali červené mešní roucho s květy.¹¹⁵⁾

Obliba votivních darů, uctívání a zdobení nejrozličnějších sošek se v Rakovníku zejména mezi ženami udržela až do poloviny 19. století. Tehdy už ale zdaleka neodpovídala představě o moderní liturgii a projevech zbožnosti, jak je prosazovali tehdejší duchovní. Pokrokový děkan Stangler, který v Rakovníku nastoupil ke službě v roce 1861, se velmi rozhořčoval nad konáním místních dam, které nechávaly bez dohody s duchovním pozlácovat oltáře a sochy, věšely na zdi kostela poutní obrázky, „rozličné pitvorně vyšperkované sošky... dle libosti na oltáře stavěly a věšely“, takže „žádný kněz pro pohoršení těmito loutkami ... mši čísti nechtěl“. Jeho boj proti takovým projevům pověr a pobožnůstkářství mu vynesl ve městě mnoho nepřátel, ale nakonec se mu podařilo nejhorší „malování a šperkování panáčků“ vymýtít a prosadit u městské rady alespoň částečné očištění a zjednodušení chrámového interiéru. Zdůrazněme, že starožitné sošky historické a umělecké ceny, jako byla socha P. Marie s dítětem, se snažil chránit a udržovat.¹¹⁶⁾

Kromě postranních oltářů a liturgických potřeb všeho druhu byl v barokním období kostelní interiéru obohacen o velké množství obrazů, které však nejsou v inventárních soupisech nijak zvlášť specifikovány. Dozvíme se tak pouze, že se zde na počátku 18. století nacházelo 38 velkých obrazů na plátně, 11 prostředně velkých, 5 větších a 3 menší obrazy za sklem, dále pak 14 křížů „řezbářského díla.“¹¹⁷⁾ F. Levý uvádí jmenovitě 6 velkých obrazů s výjevy z Ježíšova života, o nichž ale J. Renner poznamenává, že pocházely z roku 1745 od místního malíře Vojtěcha Kronholze a byly „bez umělecké hodnoty.“¹¹⁸⁾ Zmíněný děkan Stangler je v rámci očisty kostelního prostoru spolu s několika sochami a dalšími obrazy uskladnil v oratoři, čímž současně zamezil, aby zde trávily bohoslužby měšťanské paní a slečny. Ty totiž hlasitým hovorem a smíchem rušily mše, popř. si zde četly populární romány.

Úprav se v 17. a 18. století dočkalo i okolí kostela. Nejprve byl již v roce 1646 obnoven most, který vedl od města na hřbitov a ke kostelu. Byl zřejmě zastřešený, takže se mluví o zakrytí „kůrkami“. V 70. letech 17. století si Rakovníčtí u panovníka vyžádali privilegium, podle něž směli po dobu tří let využívat na opravu obecních budov, hlavně opevnění, výnos z nápojové daně. Tyto peníze pak využili i na obnovu hradební zdi kolem kostela, na níž se pracovalo v roce 1679. V roce 1715 se poprvé připomíná nová budova děkanství postavená naproti předchozí, přičemž původní stavbu koupili v roce 1777 cisterciáci z Plas, kteří ji opravili a využívali k ubytování při cestách do Prahy.¹¹⁹⁾

Zatímco interiéru kostela se změny moderní doby dotkly až kolem poloviny 19. století, v kostelním okrsku se projevil naplno již na jeho samém počátku. Především potřeba volného průjezdu spolu se zásadními změnami ve vojenství zapříčinily

bourání městských hradeb včetně ohradní zdi kolem kostela. Současně byly zavezeny příkopy a odstraněny lávky a můstek. Kámen z ohradní zdi se použil na dláždění města a částečně i zavážení příkopů. Došlo k tomu mezi léty 1802–1822, a přestože kronikář Ferdinand Malec datuje oboje k roku 1818, můžeme říci, že změna byla zcela jistě poměrně dlouhodobá a postupná. Poslední část příkopu byla totiž zasypána až v roce 1845. Na sever od kostela na místě někdejšího opevnění byla následně vystavěna budova reálného gymnázia.¹²⁰⁾

Kronikář Ferdinand Malec ve své kronice zachytil stav prostranství kolem kostela těsně před zbouráním většiny budov, které se zde nacházely a popis doplnil náčrtkem (viz obr. 5). „Kolem kostela sv. Bartoloměje byl hřbitov ohrazen pět střevíců vysokou a dosti silnou zdí (bývala za starších dob obranná zeď proti nepříteli). ... Kolem zdi byl hluboký příkop. Stará zvonice (č. 2) stála uvnitř zdi. Na severní straně byla studna (č. 3) v příkopu, která se až po ukončení stavby školy reálné zasypala. Později zřízena jiná studna (č. 4) pod stavením domu č. 1 (tzv. Fabrika), nazývaná Pod Fabrikou. Voda dosahovala až na povrch země. Byla tam voda v celém městě nejlepší a nejstudnější. Pod tou studní byly zřízeny haltýře na ryby děkana, do nichž tekla voda ze studny. Na jižní straně byl rybníček zarostlý jajíčky (Výšovina), a za zdí Na Sekyře bylo bahniště zarostlé vrbím. Vedle toho bahniště stála Štěchovic chalup. Před kostelem stála školní budova. Část (č. 5) byla dřevěná stará stavba, část (č. 6) z roku 1768 z kamene pod jedno patro vystavena a těžkou prežovou krytbou kryta. Dřevěná část se toho roku rozbořila a z části (č. 7) nově pod jedno patro vystavila. Stavbu provedl zednický mistr Šafránek za 14.000 zl. Průchod ke kostelu byl touto novou budovou v místě, k němuž vedl můstek přes příkop, a byl železnou mříží uzavírán. U vchodu do kostela po straně levé byla kaple s obrazem Narození P. Marie, kde se konala velká pouť... Na straně východní staré zvonice bývala pavlač, na níž vedlo několik schodů a kudy byl vchod do zvonice. ... Za kostelem na straně jižní přístavky (č. 11), Bolestná kaple (č. 12), kostnice (roku 1815 zbořena), na severní straně (č. 13) přístavek nazývaný sínec, u něho podivný přílepek (č. 14), skrz který se vcházelo do sakristie a z něhož vedly schody na oratoř (místnost nad sakristií), která byla používána od úředníků a předních rodin města k obcování službám chrámovým. U (č. 15) byl šnek – schody na zvonici. Až do toho roku bylo před vchodem do kostela bednění dřevěné mezi kaplí a skryší. (č. 10). Poutě v té době přestávaly a do kaple na oltář položeny lebky a hnáty z mrtvol a konány zde smuteční obřady. Kaple byla nazývána pak umrlčí kaplí a zbořena až roku 1851.“¹²¹⁾

Jak naznačuje předchozí text, byly postupně kromě hradebních zdí bořeny i další stavby kolem kostela, včetně různých přístavků. Nejprve to byla v roce 1815 kostnice, přičemž kosti zde uložené byly převezeny na hřbitov u kostela Nejsvětější Trojice,¹²²⁾ v roce 1822 byla zbořena předsíň před vchodem do kostela a na jejím místě zbudovány schody,¹²³⁾ v roce 1851 nechalo město zbořit „kapli za mrtvé“ a na jejím místě postavit kříž.¹²⁴⁾ Ostatní přístavky obklopující děkanský chrám byly zbourány až během regotizace. Naproti tomu zvonici město stále udržovalo. V roce 1828 tak žádalo krajský úřad o finanční podporu na její opravu. Podle dopisu městské rady vypadala tehdy zvonice spíše jako „rozpadlý holubník“ a bez neodkladné opravy začínala hrozit zřícením. Ještě téhož roku ji nechalo město snést a dřevěnou část vystavět znovu. Spis bohužel neobsahuje žádné účty ani bližší údaje, které by daly nahlédnout do průběhu prací.¹²⁵⁾ V uvolněném prostoru po zrušení hřbitova vznikla ve 40. letech 19. století na popud profesorů reálky botanická zahrada, která měla sloužit jak k praktické výuce studentů, tak

Obr. 13: Rakovník, kostel sv. Bartoloměje, boční oltář sv. Václava (fotoarchiv NPU, ÚOPSC, K. Hladíková, 2008).

místních řemeslníků a hospodářů. Děkanství byl přidělen jiný pozemek, rybníčky na vnější i vnitřní straně někdejší hradební zdi zavezeny, prostor zarovnan a osázen.¹²⁶⁾

V téže době již jasně vycházela najevo nutnost celkové rekonstrukce kostela. Město sice provedlo několik neodkladných oprav, ale záhy se ukázalo, že částečná údržba nestačí a navíc kostel doslova „oblepený přístavky“ a opatřený barokním průčelím nesplňuje moderní estetické požadavky nové doby. Město se tedy rozhodlo provést celkovou obnovu kostela i jeho vnitřního zařízení, k čemuž přizvalo i již tehdy věhlasného architekta Josefa Mockera. Vzhledem k tomu, že tato obnova je velmi podrobně zdokumentovaná, takže dobře odráží dobové postupy práce i veškeré peripetie stavby natolik nákladné, že málem přesáhla možnosti nepříliš bohatého města, dovolíme si pro ni vyhradit samostatný článek.

Závěr

Na předchozích stranách jsme se pokusili představit roli, kterou hrál farní kostel v životě středně velkého města od středověku na práh moderní doby na příkladu kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku. Kostel byl zřejmě centrem již původního předlokačnického osídlení, následně se stal farním chrámem nově vysazeného města. Ohrazení kostela bylo až do 16. století jediným

Obr. 14: Rakovník, kostel sv. Bartoloměje, cínová křtitelnice, 1490, (fotoarchiv NPÚ, ÚOPSC, Š. Kolářová, 2020).

opevněním, které město mělo. Kostel tak byl nejen útočištěm obyvatel ve válečných dobách, ale opevnění využívali (jistě ne k radosti Rakovnických) ve svých lokálních konfliktech i okolní šlechtici. Jako nejpevnější stavba ve městě sloužil navíc kostel i k uložení městské pokladnice a archivu. Byl také nejrepresentativnější budovou města a z tohoto důvodu do jeho stavby investovala městská rada nemalé prostředky. Nejdůležitější stavební zásahy se odehrály po roce 1352, kdy byl kostel znovu vybudován zřejmě po požáru a následně ve druhé polovině 15. století, kdy Rakovník získal řadu panovnických privilegií a obecními stavbami prezentoval vzrůstající význam a bohatství. Nově nabytou prestiž dával najevo umístěním právě získaného městského znaku v interiéru kostela i nad jeho vchodem. Kostel však byl především místem bohoslužeb a církevních obřadů. Oltáře, výzdobu kostela i bohoslužebné vybavení pořizovala na své náklady městská obec i jednotliví měšťané formou darů, odkazů i nadací. Pojišťovali si tak nejen sloužení zádušních mší, ale i pohřeb přímo v kostele. Po husitství se Rakovník přiklonil k utrakvismu a později luteránství, radikálnější protestantské směry zde ale nezakořenily. Nikdy tak nedošlo k obrazoborec-

Obr. 15: Rakovník, kostel sv. Bartoloměje, cínová křtitelnice, detail, 1490, (fotoarchiv NPÚ, ÚOPSC, Š. Kolářová, 2020).

kému očištění chrámu, naopak i v 15. a 16. století byla pořizována další umělecká díla. V předbělohorském období hrálo velkou roli v duchovním životě města literátské bratrstvo jako společenství pro provozování duchovního zpěvu, kolem něž se seskupila humanisticky zaměřená intelektuální elita. Za třicetileté války byl kostel vypleněn. Obnova stavby i vnitřního vybavení podle barokních estetických měřítek nastala až na přelomu 17. a 18. století po ekonomické konsolidaci města. I v této době hrály velkou roli dary a odkazy soukromníků. Zásadní změnu, především pro nejbližší okolí kostela, přinesl počátek 19. století. Tehdy bylo zbořeno opevnění i některé drobné stavby přiléhající ke kostelu, definitivně byl zrušen hřbitov a na jeho místě byla zřízena botanická zahrada. Pokrokový děkan František Stangler provedl vnitřní očistu chrámu od nejrůznějších nevkusných obrázků, sošek a zbytečných ozdob tak, aby odpovídal tehdy moderním estetickým i náboženským požadavkům. Samotná stavba se však dočkala zásadních oprav až ve druhé polovině 19. století.

Článek vznikl v rámci výzkumného projektu „Sakrální objekty: prezentace, péče a zhodnocení“ (DH23P03OVV069), financovaného z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2023 až 2030 (NAKI III).

PhDr. Alena Nachtmannová, Ph.D.
(nachtmannova.alena@npu.cz), Národní památkový ústav,
územní odborné pracoviště středních Čech v Praze,
Sabinova 373/5, 130 00 Praha 3

Prameny nevydané

Knihovna Národního muzea:

Jakub Tobiaš Libertin, Rakovnické paměti 1425–1639, sig. V F 23

Národní archiv:

Archiv Pražského arcibiskupství I., sig. B 12/9

Státní okresní archiv Rakovník:

Archiv města Rakovníka:

J. Renner, Chrám sv. Bartoloměje v Rakovníku, nevydaný rukopis

Městské knihy:

inv. č. 79, Kniha památná 1384–1428, kniha č. 64

inv. č. 367, Kniha testamentů 1511–1572, kniha č. 352

inv. č. 400, Kniha zádušních a špitálních odkazů 1572–1580, kniha č. 385

inv. č. 402, Kniha zádušních odkazů a fundací 1668–1770, kniha č. 387

inv. č. 403, Kniha zádušních odkazů 1677–1728, kniha č. 388

inv. č. 1383, Kniha příjmů a vydání obce 1515–1530, kniha č. 642

inv. č. 1421, Registra kostelníků 1572–1586, kniha č. 680

inv. č. 1461, Rejstřík berně a královského úroku 1436–1449, kniha č. 720

Kniha příjmů a výdajů obce 1515–1530, č. 642

Spisy:

inv. č. 837, Kostelní záležitosti 1794–1848, kart. 80.

Děkanský úřad:

Kniha pamětní a registra záduší chrámu sv. Bartoloměje 1705–1824

Jan Renner 1895–1959:

J. Renner, Dějiny Rakovnicka, nevydaný rkp. z roku 1942

Prameny vydané

Bartošek z Drahonice, Kronika, in: Ze zpráv a kronik doby husitské. I. Hlaváček ed., Praha 1981.

Černý, J. ed. 2010: Rakovnické paměti 19. století. Zápisky Františka Hovorky. Kronika Ferdinanda Malce. Rakovník.

Hlaváček, I. – Hledíková, Z. edd. 1973: Vizitační protokol pražského arcijáhenství pražského arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379–1382. Praha.

Tadra, F. ed. 1898: Soudní akta pražské konsistoře, část IV. Praha.

Tomek, W. W. ed. 1873: Registra decimarum papalium. Praha.

Vavroušková, A. ed. 1935: Desky zemské království Českého, řada I, svazek 2. Kvatery trhové, kvaterny trhové běžný červený od léta 1542–1543. Praha.

CIM II: Codex iuris municipalis, d. II. Privilegia královských měst venkovských z let 1225–1419. J. Čelakovský ed., Praha 1895.

CIM III: Codex iuris municipalis, d. III. Privilegia královských měst venkovských z let 1420–1526, J. Čelakovský – G. Friedrich edd., Praha 1948.

FRB V: Fontes rerum bohemicarum, d. V. J. Emler ed., Praha 1893.

LC III a IV: Libri confirmationum, liber III. a IV. J. Emler ed., Praha 1879.

LC VI: Libri confirmationum, liber VI. J. Emler ed., Praha 1883.

LC VII: Libri confirmationum, liber VII. J. Emler ed., Praha 1886.

LC VIII–X: Libri confirmationum, d. VIII–X. J. Emler ed., Praha 1889.

LE II: Libri erectionum, liber II. C. Borový ed., Praha 1878.

LE VI: Libri erectionum, liber VI. A. Podlaha ed., Praha 1927.

Literatura

Cechner, A. 1913: Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Rakovnickém II. Praha.

Doušová, V. 2015: Hospodaření se zádušním majetkem rakovnického a lounského kostela v raném novověku ve světle zádušních knih, in: Poohří 5, Církev a společnost, Sborník z konference konané v Litoměřicích 16. a 17. října 2014, Litoměřice, s. 29–38.

Francek, J. 1981: Úřad kostelníků v Jičíně a jejich kniha záduší z let 1431–1508, Sborník archivních prací XXXI, s. 75–104.

Hledíková, Z. 2001: Církev v českých zemích na přelomu 14. a 15. století, in: M. Drda – F. J. Holeček edd., Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia. Papežská lateránská univerzita Řím, 15.–16. prosince 1999. Edice Husitský Tábor, suppl. 1. Ústí nad Labem, s. 35–58.

Ježek, M. 1995: K prvotní poloze Rakovníka, Archaeologia historica 20, s. 141–146.

Kočka, V. 2009: Dějiny Rakovnicka. Rakovník (reprint původního vydání z roku 1936).

Kuthan, J. 2013: Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců II. Města, církev korunní země. Praha.

Lavička, R. – Šimůnek, R. 2011: Městský farní kostel ve středověkých Čechách. Trhové Sviny 1280–1520. České Budějovice.

Levý, F. 2010: Dějiny královského města Rakovníka. Rakovník (reprint původního vydání z roku 1896).

Nachtmannová, A. 1998: Stavební činnost v Rakovníku v letech 1515–1530 ve světle knihy počtů, Průzkumy památek V, č. 1, s. 84–103.

Pavliček, T. W. 2013: Rakovnický děkan František Stangler a jeho místo v lokální náboženské kultuře. Hledání a ztráta povolání duchovního v procesu národního obrození, Rakovnický historický sborník X, s. 27–92.

Razím, V. 1993: K počátkům města Rakovníka. K problematice středověkého vesnického urbanismu ve středních Čechách, Památky středních Čech 7, č. 3, s. 9–23.

Razím, V. 2008: Slaný a Rakovník – k hodnotám historického urbanismu, in: Slánské rozhovory 2007, Slaný, s. 11–13.

Sommer, J. – Razím, V. 1988: Poznámky k historii kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku, Památky středních Čech 3, s. 53–60.

Štembera, D. M. 1839: Místopis královského krajského města Rakovníka. Praha.

Štěpánová, V. 2011: Buškovský statek. Historie rakovnického zádušního dvora v Hříškově, Rakovnický historický sborník 8, s. 77–107.

Štěpánová, V. 2012: Postoupení práva a spravedlnosti k záduší města Rakovníka, aneb Hospodářství se zádušním majetkem kostela sv. Bartoloměje v raném novověku, Rakovnický historický sborník IX, s. 67–133.

Tomek, W. W. 1879: Dějepis města Prahy, d. IV. Praha.

Vlčková, M. 2013: Význam obřadu žehnění matky po porodu, Studia theologica 15, č. 1, s. 36–46.

Zilynská, B. 1998: Záduší, in: I. Hlaváček – J. Hrdina edd., Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové. Praha, s. 535–548.

Poznámky

1. M. Ježek, K prvotní poloze Rakovníka, *Archaeologia historica* 20, 1995, s. 141–145. Počátky města Rakovníka a tamního kostela se zabýval také V. Razím, K počátkům města Rakovníka. K problematice středověkého vesnického urbanismu ve středních Čechách, *Památky středních Čech*, 7, č. 3, 1993, s. 9–23, k tématu zejména s. 9–12; J. Sommer – V. Razím, Poznámky k historii kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku, *Památky středních Čech* 3, 1988, s. 53–60.
2. Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Rakovník, Archiv města Rakovníka (dále AMR), J. Renner, Chrám sv. Bartoloměje v Rakovníku, nevydaný rukopis, s. 2–5.
3. V. Razím, o. c. v pozn. 1, s. 12; týž, Slaný a Rakovník – k hodnotám historického urbanismu, *Slánské rozhovory* 2007, Slaný 2008, s. 12.
4. W. W. Tomek ed., *Registra decimarum papalium*. Praha 1873, s. 43, „Sed propter cremationem dominus rex duas partes sibi relaxavit.“
5. K problematice záduší podrobně včetně vyčerpávajícího přehledu literatury B. Zilynská, Záduší, in: I. Hlaváček – J. Hrdina edd., *Facta probant homines*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové. Praha 1998, s. 535–548, ke konstituování záduší a beneficia zejména s. 537.
6. J. Sommer – V. Razím, o. c. v pozn. 1, s. 56–57.
7. V. Štěpánová, Postoupení práva a spravedlnosti k záduší města Rakovníka, aneb Hospodářství se zádušním majetkem kostela sv. Bartoloměje v raném novověku, *Rakovnický historický sborník* IX, 2012, s. 71–72; listina zachovaná pouze v opisech je datovaná 30. 3. 1407; *CIM II*, č. 813, s. 1070–1072.
8. *LE II*, s. 162, č. 293.
9. SOKA Rakovník, AMR, inv. č. 79, Kniha památná 1384–1428, kniha č. 64, f. 28r; F. Levý, Dějiny královského města Rakovníka. Rakovník 2010 (reprint původního vydání z roku 1896), s. 44.
10. A. Vavroušková, Desky zemské království Českého, řada I, svazek 2. Kvaterny trhové, kvaterny trhový běžný červený od léta 1542–1543. Praha 1935, s. 105, č. 272.
11. F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 44, odkud informaci zřejmě přejímali další autoři. K tomuto problému také J. Sommer – V. Razím, o. c. v pozn. 1, zejména s. 54, zde i více k předhusitské stavební podobě kostela.
12. SOKA Rakovník, Jan Renner 1895–1959, J. Renner, Dějiny Rakovnicka, nevydaný rkp. z roku 1942, s. 85.
13. F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 44.
14. I. Hlaváček – Z. Hledíková, Vizitační protokol pražského arcijáhensství pražského arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379–1382. Praha 1973, s. 345.
15. F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 176; J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 20.
16. Např. v roce 1376 – *LC III a IV*, s. 57.
17. *LC VI*, s. 62, 75. Celou při detailně popisuje F. Tadra ed., *Soudní akta pražské konsistoře*, část IV. Praha 1898, s. 114, č. 111; s. 120, č. 128, 131; s. 121, č. 135; s. 125, č. 147; s. 127–128, č. 158; s. 131, č. 174; s. 135, č. 191; s. 140, č. 223; s. 145, č. 238; s. 147, č. 253; s. 148, č. 262; s. 149, č. 266; s. 150, č. 271.
18. *LE II*, s. 162, č. 293.
19. *LE VI*, s. 206–208, č. 110; *LC VI*, s. 41.
20. *LE VI*, s. 141–143, č. 78; *LC VI*, s. 64.
21. K výměně oltářníků došlo v letech 1411, 1412 a 1415, *LC VII*, s. 25, 70, 158–159.
22. *LE VI*, s. 417–419, č. 215.
23. *LC VII*, s. 72.
24. SOKA Rakovník, Děkanský úřad, Kniha pamětní a registra záduší sv. Bartoloměje 1705–1824, bez foliace.
25. Z. Hledíková, Církev v českých zemích na přelomu 14. a 15. století, in: M. Drda – F. J. Holeček edd., Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia. Papežská lateránská univerzita Řím, 15. – 16. prosince 1999. Edice Husitský Tábor, suppl. 1. Ústí nad Labem 2001, s. 44.
26. Bartošek z Drahonic, *Kronika*, in: I. Hlaváček ed., *Ze zpráv a kronik doby husitské*. Praha 1981, s. 285; latinský originál *FRB V*, s. 626. Z kroniky čerpal W. W. Tomek, *Dějepis města Prahy*, d. IV. Praha 1879, s. 255. Jeho popis událostí převzali F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 11–12 a V. Kočka, *Dějiny Rakovnicka*. Rakovník 2009 (reprint původního vydání z roku 1936), s. 27.
27. Viz v dalším textu J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 54–55.
28. *LC VIII–X*, s. 28.
29. SOKA Rakovník, AMR, inv. č. 1461, Rejstřík berně a královského úroku 1436–1449, kniha č. 720, f. 18r, 52v, 55r, 58r, 64r, 220r.
30. Tamtéž, kniha č. 720, f. 220r.
31. V. Doušová, Hospodaření se zádušním majetkem rakovnického a lounského kostela v raném novověku ve světle zádušních knih, in: Poohř 5, Církev a společnost, Sborník z konference konané v Litoměřicích 16. a 17. října 2014, Litoměřice 2015, s. 30, 35.
32. *CIM III*, s. 286–289, č. 165; s. 383, č. 222; s. 558–560, č. 323; s. 726–727, č. 428; s. 779–781, č. 455; s. 945–947, č. 551.
33. SOKA Rakovník, o. c. v pozn. 29, kniha č. 720, f. 220r–221v; F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 45–46.
34. J. Kuthan, Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců II. Města, církev korunní země. Praha 2013, s. 233.
35. J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 11–12.
36. J. Renner, o. c. v pozn. 12, s. 214; F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 178; J. Kuthan, o. c. v pozn. 34, s. 235. Podrobný popis kostela a jednotlivých stavebních prvků srov. také A. Cechner, *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Rakovnickém II*. Praha 1913, s. 144–159.
37. SOKA Rakovník, AMR, Kniha příjmů a výdajů obce 1515–1530, č. 642.
38. K tomu blíže A. Nachtmannová, Stavební činnost v Rakovníku v letech 1515–1530 ve světle knihy počtů, *Průzkumy památek V*, č. 1, 1998, s. 84–103.
39. *CIM III*, s. 1150–1151, č. 645. Privilegium bylo vydáno ve Vídni 25. 7. 1515.
40. SOKA Rakovník, o. c. v pozn. 37, f. 36v–37r.
41. Tamtéž, f. 109v, 69r.
42. Tamtéž, f. 77v; F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 178.
43. SOKA Rakovník, o. c. v pozn. 37, f. 92v, 95v, 97r, 97v, 100v.
44. J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 20–21.
45. SOKA Rakovník, o. c. v pozn. 37, f. 7r, 65v, 76r, 82v.
46. Tamtéž, f. 108v, 109r, 109v, 118v, 119r, 120r, 120v, 121r, 122r.
47. Tamtéž, f. 160v, 161v.
48. „Senomatským od dělání trub a kladení; Senomatským na jich dílo vymetání v příkopě u kostela k haltěrom“. Tamtéž, f. 37v, 87v.
49. Tamtéž, f. 89r, 89v.
50. J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 31.
51. V roce 1518 a 1520. SOKA Rakovník, o. c. v pozn. 37, f. 37v, 38v, 40r, 40v, 53v.
52. Tamtéž, f. 71r, 72r.
53. Tamtéž, f. 77v.
54. Tamtéž, f. 72v.
55. Tamtéž, f. 17r, 19v, 25v, 44r.
56. „Senomatským na jich dílo vymetání v příkopě u kostela k haltěrom“. Tamtéž, f. 87v.
57. Tamtéž 43v.
58. J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 32–33.
59. V. Štěpánová, o. c. v pozn. 7, s. 94–95.
60. J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 32; F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 181.
61. F. Levý, o. c. v pozn. 9, s. 184.
62. K tématu např. R. Lavička – R. Šimůnek, Městský farní kostel ve středověkých Čechách. Trhové Sviny 1280–1520. České Budějovice 2011, zejména s. 37–41. Autoři však snad až příliš akcentují reprezentativní funkci zbožných darů a poněkud zapomínají na jejich duchovní rozměr.
63. J. Renner, o. c. v pozn. 2, s. 22.

64. Tamtéž, s. 20; *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 176; *Jakub Tobiáš Libertin*, Rakovnické paměti 1425–1639, Knihovna Národního muzea, sign. V F 23, f. 16v.
65. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 176; zápis o zakoupení archy *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 16v.
66. *J. Kuthan*, o. c. v pozn. 34, s. 236; zápis o pořízení kazatelny, zápis o zakoupení archy *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 17v, bohužel zde není žádný konkrétní údaj, který by pořízení kazatelny jakkoliv specifikoval.
67. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 176, 177.
68. SOkA Rakovník, AMR, Kniha zádušních odkazů a fundací 1668–1770, inv. č. 402, kniha č. 387, f. 6r, zápis datovaný rokem 1502 byl do knihy přepsán až v 17. století.
69. SOkA Rakovník, AMR, Kniha zádušních a špitálních odkazů 1572–1580, inv. č. 400, kniha č. 385, f. 14r.
70. *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 33.
71. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 69, f. 14v, 74r; AMR, Kniha testamentů 1511–1572, inv. č. 367, kniha č. 352, zde odkazy na víno a vosk téměř v každém testamentu.
72. *V. Štěpánová*, o. c. v pozn. 7, s. 96–99.
73. Tamtéž, s. 106, detailněji *V. Štěpánová*, Buškovský statek. Historie rakovnického zádušního dvora v Hříškově, Rakovnický historický sborník 8, 2011, s. 77–107.
74. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 69, f. 74v.
75. SOkA Rakovník, AMR, Registra kostelníků 1572–1586, inv. č. 1421, kniha č. 680, f. 3r.
76. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 69, f. 14r, 17v, 19r, 74r.
77. Tamtéž, f. 19r, 20r.
78. *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 27v.
79. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 178; k obřadu úvodu v katolické církvi *M. Vlčková*, Význam obřadu žehnání matky po porodu, *Studia theologica* 15, č. 1, 2013, s. 36–46, zejména s. 42–43.
80. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 69, f. 35r.
81. V Archivu města Rakovníka v SOkA Rakovník je uloženo 10 svazků kostelnických register z let 1533–1627 obsahujících zádušní příjmy a vydání, knihy č. 678–687.
82. *V. Doušová*, o. c. v pozn. 31, s. 31–35.
83. K úřadu kostelníků šířeji *J. Francek*, Úřad kostelníků v Jičíně a jejich kniha záduší z let 1431–1508, *Sborník archivních prací* XXXI, 1981, s. 75–104, ke kostelnickému úřadu s. 99–102.
84. *V. Štěpánová*, o. c. v pozn. 7, s. 124–125.
85. *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 16v.
86. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 183–184.
87. Tamtéž, s. 177.
88. *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 34; *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 177.
89. Soupis majetku latinského kůru z roku 1705, SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 24.
90. Graduál je v majetku Muzeu T. G. M. v Rakovníku pod inv. č. B 98 a B 99, na základě depozitní smlouvy je uložen v SOkA Rakovník.
91. Více *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 197–200.
92. SOkA Rakovník, AMR, Kniha příjmů a vydání obce 1515–1530, kniha č. 642, inv. č. 1383, f. 28r.
93. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 71, f. A 19–19v, A 20–20v, A 21v–22.
94. Z největších darů byl již zmíněný dar 3 podsedků a dále masný krám, který úředníci bratrského oltáře pronajímali za 6 kop gr. ročního platu. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 69, f. 35r.
95. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 187.
96. Tamtéž, s. 191.
97. *J. Černý ed.*, Rakovnické paměti 19. století. Zápisky Františka Hovorky. Kronika Ferdinanda Malce. Rakovník 2010, s. 294; *T. W. Pavlíček*, Rakovnický děkan František Stangler a jeho místo v lokální náboženské kultuře. Hledání a ztráta povolání duchovního v procesu národního obrození, Rakovnický historický sborník X, 2013, s. 62–63.
98. Touto tématu se věnovali *R. Lavička – R. Šimůnek*, o. c. v pozn. 62, s. 14–16. Kostel jako úložiště městského archivu zmiňují autoři kromě kostela v Trhových Svinech také ve Chvalšínách, Kaplici, Soběslavi, Rychnově nad Malší a Rožmberku.
99. *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 20v.
100. *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 33; *D. M. Štembera*, Místopis královského krajského města Rakovníka. Praha 1839, s. 78.
101. *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 25v, 26v.
102. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 275–276; *Jakub Tobiáš Libertin*, o. c. v pozn. 64, f. 46r.
103. Inventáře byly zapsány v městském kopiáři, prepis pořídil *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 35–37, 41.
104. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 282 cituje z městských kopiářů.
105. Tamtéž, s. 346.
106. *R. Lavička – R. Šimůnek*, o. c. v pozn. 62, s. 105, uvádí příklad řeznického cechu v Trhových Svinech, jehož členové platili pokuty na svíce do kostela.
107. Národní archiv, Archiv Pražského arcibiskupství I, sig. B 12/9.
108. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 346–347; *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 51–52.
109. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 346; *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 47, 50.
110. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 24.
111. SOkA Rakovník, AMR, inv. č. 837, Kostelní záležitosti 1794–1848, kart. 80. Zde i umístění oltářů v rámci kostela.
112. *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 50–51.
113. SOkA Rakovník, AMR, Kniha zádušních odkazů 1677–1728, inv. č. 403, kniha č. 388, f. 132r–132v.
114. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 24.
115. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 347–348.
116. *J. Černý ed.*, o. c. v pozn. 97, s. 293–295; *T. W. Pavlíček*, o. c. v pozn. 97, s. 59–61.
117. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 24.
118. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 347; *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 53–54.
119. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 346; *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 54.
120. *J. Renner*, o. c. v pozn. 2, s. 54–55; *J. Černý ed.*, o. c. v pozn. 97, s. 97.
121. *J. Černý ed.*, o. c. v pozn. 97, s. 161–162.
122. Tamtéž, s. 157–158.
123. Tamtéž, s. 98.
124. *F. Levý*, o. c. v pozn. 9, s. 422.
125. SOkA Rakovník, o. c. v pozn. 111.
126. *J. Černý ed.*, o. c. v pozn. 97, s. 205.

Burghers in the Church, a Church in the Town Church of St Bartholomew in Rakovník and Its Historical Development in the Context of the Town Life from the Middle Ages to the Mid-19th Century

Using the example of the Church of St Bartholomew in Rakovník, we attempted to present the role played by the parish in the life of a medium-sized town from the Middle Ages to the threshold of modern times. The church was most likely the centre of the previous pre-location settlement; subsequently, it became the parish church of the newly established town. The church was not only a refuge for the inhabitants during the war, but the fortification was used by the nearby living nobles in their conflicts (certainly not to the delight of the Rakovník inhabitants). As the town's strongest structure, the church also enshrined the municipal treasury and archive. It was also the most representative building in the town; therefore, the municipal council invested substantial amounts of money in its construction. The greatest renovation was carried out after 1351 when the church was rebuilt, perhaps after a fire, and then in the second half of the 15th century when Rakovník was granted many privileges by the ruler and the town structures presented its increasing importance and wealth. The acquired prestige was reflected in the placement of the obtained municipal coat of arms in the church's interior and above its entrance. However, the church was, above all, a place of worship and church services. The altars, decorations, and furnishings for church services were provided by the municipality and its burghers through donations, bequeaths, and foundations. They thus ensured not only memorial services but also funerals right in the church. After the Hussite Era, Rakovník took the Utraquist side, and later Lutheranism, while the more radical Protestant movements became enrooted there. Accordingly, the church was spared the iconoclasm and, contrariwise, more artworks were commissioned during the 15th and 16th centuries. In the pre-White Mountain period, the literate brotherhood, which organised spiritual singing, played a great role in the town's spiritual life and gathered a humanistically oriented intellectual elite. The church was plundered during the Thirty Years' War. The renovation of the structure and its furnishings in line with the Baroque aesthetics dates from the late 17th and early 18th centuries following the economic consolidation of the town. Once again, private donations and bequeaths played a significant role. The early 19th century brought a radical change, especially for the closest surroundings of the church. The fortification was demolished along with small structures adjacent to the church, and the cemetery was cancelled and replaced with a botanical garden. The forward-looking dean František Stangler purified the church from all sorts of kitschy pictures, statuettes, and useless decorations to comply with the modern requirements of aesthetics and religion. The structure itself had to wait for radical renovation until the second half of the 19th century.

Fig. 1: J. Willenberg, View of Rakovník, engraving, 1600. Church of St Bartholomew with fortification on the right side of the town (Muzeum T.G.M. Rakovník, no. 326).

Fig. 2: J. Sandrart, View of Rakovník on the border of the map of Bohemia, 1666. Church of St Bartholomew in the front, Holy Trinity Church with a cemetery in the background (Muzeum T.G.M. Rakovník, no. 1292).

Fig. 3: Plan of Rakovník with marked distance of the Jewish houses from Christian churches, 1727 (National Archives, Collection of Maps and Plans, inv. no. 1080, sig. F-X-3/12).

Fig. 4: Detail of the previous plan featuring the surroundings of the Church of St Bartholomew and marking a bridge towards the square and a footbridge on the other side. A deanery building is marked on the eastern side towards Prague Gate.

Fig. 5: The church surroundings based on the chronicle of F. Malec dated 1818, created in the mid-19th century. Legend: 1 – Prague Gate, 2 – Big Belfry, 3 – well, 4 – “Pod Fabrikou” Spring 5 – the oldest part of the old school (wooden), 6 – old school part from 1768, 7 – old school part, 8 – the Štechs' house, 9 – Chapel of the Birth of the Virgin Mary before 1851, 10 – caches for ostensoria and chalices, 11 – Chapel of Our Lady of Sorrows, 12 – ossuary, demolished in 1815, 13 – vestibule through which the church was entered, 14 – sacristy, 15 – spiral staircase to the tower, 16 – gate guard's house, 17 – fish hatcheries, 18 – swamp covered with lizard orchids, “Fabrika” no. I – old post office, the Šuberts' house no. III (SOkA Rakovník, Chronicle of František Malec, p. 18).

Fig. 6: Anonym, overall view of the town from the northeast, engraving, 19th century (Muzeum T.G.M. Rakovník, no. 683).

Fig. 7: Overall view of the church over the square (from the west), photo, 1867 (Muzeum T.G.M. Rakovník, no. 1031).

Fig. 8: North-western view of the church façade (photo, ca 1860, coll. arch. Chalupníček, NPÚ GnŘ photo archive, sig. N020503).

Fig. 9: J. Balling, Rakovník church before the demolition of the adjacent school, oil on canvas, 1884–1885 (Rabasova galerie Rakovník, sig. 0-109).

Fig. 10: K. Liebscher, eastern view of the church with the belfry, drawing, undated, after 1886 (Rabasova galerie Rakovník, sig. K-009).

Fig. 11: Rakovník, Church of St Bartholomew, pulpit, 1504 (photo archive, NPÚ, ÚPŠČ, K. Hladíková 2008).

Fig. 12: Rakovník, Church of St Bartholomew, side altar of St Joseph (photo archive, NPÚ, ÚOPŠČ, K. Hladíková 2008).

Fig. 13: Rakovník, Church of St Bartholomew, side altar of St Wenceslas (photo archive, NPÚ, ÚOPŠČ, K. Hladíková 2008).

Fig. 14: Rakovník, Church of St Bartholomew, pewter baptismal font (photo archive, NPÚ, ÚOPŠČ, Š. Kolářová, 2020).

Fig. 15: Rakovník, Church of St Bartholomew, pewter baptismal font, detail (photo archive, NPÚ, ÚOPŠČ, Š. Kolářová, 2020).

ZDROJ KAMENE PRO PORTÁLY MĚSTSKÝCH BRAN V BEROUNĚ

Filip Facincani
Jan Zavřel
Vladimír Žáček

Príspevok navazuje na nedávno vydanou studii prvního z autorů tohoto článku, zabývající se interpretací kamenických značek, které se nacházejí na portálech městských bran města Berouna. Představované výsledky petrografického průzkumu dokládají, že kámen pro portály berounských bran byl těžen v lomech vrchu Knihov u Zdic, vzdáleného od centra Berouna zhruba 10 kilometrů vzdušnou čarou. Součástí výzkumu byla také lokalizace dalších lomů, které byly dle účtů z počátku 16. století těženy pro opravy městského opevnění.

Klíčová slova: Beroun – městská brána – petrografický průzkum – lomy – vrch Knihov u Zdic – pískovec

Source of Stone for the Portals of Town Gates in Beroun

The article expands on the recently published study by the first of the authors of this article dealing with the interpretation of masons' marks found on the portals of the Beroun town gates. The presented results of petrographic research revealed that stone for the Beroun town gates was quarried on Knihov Hill near Zdice, about 10 kilometres, as the crow flies, from the centre of Beroun. Research further included the localisation of other quarries providing stone for the repairs of town fortification based on early 16th-century accounts.

Keywords: Beroun – town gate – petrographic research – quarries – Knihov Hill near Zdice – sandstone

<https://doi.org/10.56112/psc.2024.2.03>

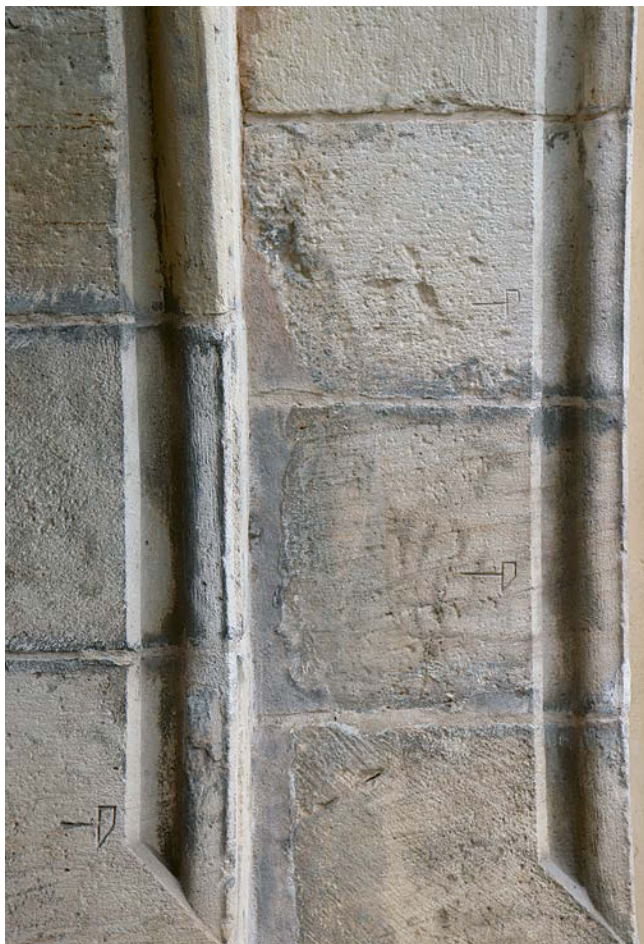
Úvod

Berounské městské opevnění patří mezi nejzachovělejší a badatelsky nejdiskutovanější fortifikační památky na našem území. Zcela výjimečné postavení zde zastávají obě městské brány, Pražská (*Dolní*) a Plzeňská (*Horní*), vzniklé zhruba současně a s menšími aktualizacemi¹⁾ dle stejného projektu. Star-

ším bádáním byly datovány do počátku 14. století²⁾ — teprve V. Razím³⁾ přesvědčivě doložil založení a zahájení výstavby opevnění již v průběhu 2. poloviny 90. let 13. století. Na základě dobové praxe lze předpokládat, že brány vznikly v rámci první stavební etapy,⁴⁾ tj. nedlouho po roce 1295, kdy byl listinou z 11. srpna téhož roku Beroun znovu vysazen.⁵⁾

Obr. 1: Beroun, Horní (Plzeňská) brána, východní portál, pohled z východu (foto F. Facincani, 2023).

Obr. 2: Beroun, Dolní (Pražská) brána, východní portál, pohled z jihu (foto F. Facincani, 2023).

Portály bran byly zhotoveny z jemnozrnného pískovce. Podobný pískovec, ale horší kvality, byl užit i při stavbě některých částí berounských hradeb. Již ze starších výzkumů bylo zřejmé, že volba kvalitního kamene byla v případě portálů bran bezpochyby motivována nejen jeho estetickou kvalitou, ale především jeho dobrou opracovatelností, a že se jedná o speciální objednávku kamene přímo pro tento účel.⁶⁾ Zdroj kamene byl ovšem doposud neznámý.⁷⁾ Nyní se jej podařilo blíže petrograficky zařadit.

Portály berounských bran

Z tvaroslovného hlediska byly portály berounských městských bran diskutovány již předešlou literaturou⁸⁾ a parafráze těchto závěrů se nám zdá nadbytečná. Na všech čtyřech portálech zaujal badatelskou pozornost také početný soubor kamenických značek ve tvaru schematizované špic-plošiny. Tyto značky byly tradičně považovány za značky osobně-účetní, tj. za osobní značku kameníka, který tuto samostatnou zakázku zhotovil. Nově bylo navrženo,⁹⁾ že se jedná o značky lomové, tj. blíže neurčitelný typ značení, který vznikl ještě před dodáním kamenných kvádrů na stavební lokalitu. Možnost nalezení shodné značky v místě těžby je dnes velmi nízká. Díky petrografickému průzkumu se však dostáváme do ojedinělé roviny, kdy byla jednoznačně určena zdrojová lokalita a souběžně navržen nový pohled na funkci a provenienci užitých kamenických značek, který je s místem těžby spojuje. Počet značek je na Pražské bráně vyšší než na bráně Plzeňské. Toto procentuální zastou-

Obr. 3: Beroun, Horní (Plzeňská) brána, jemné horizontální vrstvení kosovského pískovce až křemence (foto J. Zavřel, 2024).

Obr. 4: Beroun, Dolní (Pražská) brána, negativy schránek fosilních mlžů (foto J. Zavřel, 2024).

pení lze snad vysvětlit tím, že pro portály Plzeňské brány byly přivezeny větší kamenné bloky než pro portály brány Pražské — větší bloky tak mohly nést sice jednu lomovou značku, ale šlo je rozdělit na více dílů, které již značení postrádaly. I tato marginálie by mohla nepřímou hovořit pro teorii V. Razíma, že Plzeňská brána byla stavěna jako první. Na navazující realizaci Pražské brány již byly dováženy bloky menších rozměrů. Postupná redukce objemu dováženého materiálu byla napříč časovými hranicemi běžným postupem, namnoze způsobeným ekonomickými či jinými faktory — například snazší manipulací, bezpečnějším transportem či objemovými limity ložiska kamene.

Je ovšem nutné zmínit, že hypotéza o lomovém původu berounských značek je přijatelná pouze v případě, že byly kamenné bloky opracovány již v lomu a ve městě podlely pouze konečnému modelování dle šablony. Z historických pramenů víme, že se na stavební lokality dovážel jak kámen neopracovaný, tak částečně nebo zcela opracovaný, anebo ve více fázích opracování současně.¹⁰⁾

V rámci předchozí studie¹¹⁾ bylo navrženo, že kamenné bloky byly na stavební lokalitu přivezeny již hotové a tam již pouze opracovány dle šablony. Nebylo ovšem postihnuto, že osazené kamenné bloky (a to ve spodních partiích obou bran) nejsou směrem do vnitřku konstrukce pravoúhlé, ale nepravidelné. Styky těchto neopracovaných stran byly doplněny menšími kusy lomového zdiva a zakryty maltou. Pokud tedy přijmeme navrženou hypotézu, je nutné ji korigovat a připustit dovoz kamenných kvádrů z jedné strany nepravoúhlých.

Petrografický průzkum

Původní opracované kamenické články tvořící portály průjezdů Pražské a Plzeňské brány byly zhotoveny ze stejného typu horniny. Jedná se o bělavé, světle krémové až světle rezavé jemnozrnné křemité pískovce až křemence. Některé stavební prvky nebo jejich části vykazují jemné laminární zvrstvení a místy obsahují ploché čočkovité negativy fosilních mlžů.

Při průzkumu Plzeňské brány se podařilo získat drobný mechanicky uvolněný úlomek horniny z portálu průjezdu. Z něho byl v brusárně firmy Diatech zhotoven petrografický výbrus za účelem podrobného studia složení horniny v polarizačním mikroskopu.

Horninu lze makroskopicky charakterizovat jako jemnozrnný křemitý pískovec až křemenc. Horninu tvoří 90 až 95 % křemenných zrn o velikostech většinou 0,1 až 0,3 mm, pouze asi 10 % z nich pak dosahuje rozměrů větších (0,5 až 0,8 mm). Dobře patrná je sekundární rekrystalizace křemene. Obsah matrix, která je zřejmě tvořena jílovými minerály, lze odhadnout na 5 až 10 %. Z akcesorií byl identifikován draselný živec, monazit či rutil a vzácný modrozelený turmalín o velikosti zrn asi 0,1 mm. Struktura horniny je všesměrná, suboválně až oválně psamitická. Celkově se jedná o zralý sediment charakteru jemnozrnného pískovce až křemence, který plně odpovídá sedimentům tvořících část kosovských vrstev ordovického stáří.

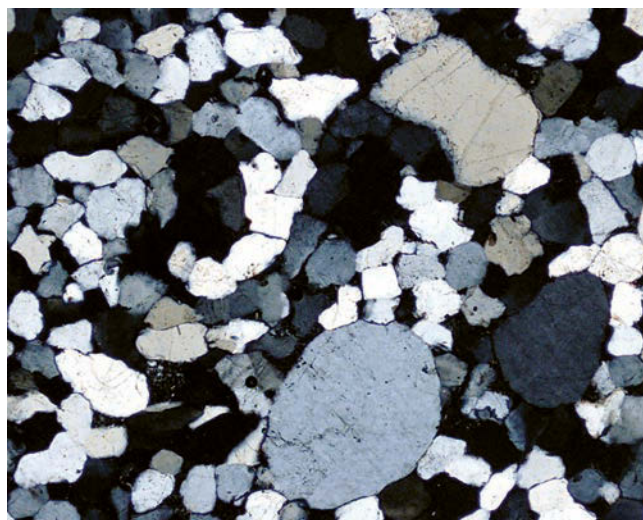
Kosovské souvrství představuje nejmladší jednotku ordovické výplně pražské pánve Barrandienu. Kromě pískovců až křemenců se v této jednotce, jejíž mocnost se pohybuje mezi 40 až 120 metry, vyskytují prachovce, břidlice, droby a slepence. Přítomnost jemnozrnných křemenných pískovců, resp. křemenců v kosovském souvrství potvrzují např. výzkumy P. Štorcha a M. Mergla.¹²⁾ Střední partie tohoto vrstevního sledu se dle citovaných autorů vyznačují flyšovým charakterem a rytmickým střídáním vrstev lavicovitě odlučných křemenných pískovců, křemenců, prachovců a břidlic.

V širším okolí Berouna se horniny kosovského souvrství vyskytují v několika pruzích. Stopy po dřívějším lámání hornin tohoto souvrství lze např. pozorovat ve vrcholových partiích úzké vyvýšeniny rozkládající se mezi Berounem a Vráží. Kromě pískovců až křemenců se zde lámaly i drobné žíly doleritů. Většina opuštěných lůmků je dnes zarostlá a bývalé lomové stěny zasucené. V největším bývalém lomu (nejblíže Berouna) lze pozorovat mezi polohami břidlic a prachovců i vrstvy nazelenalých, špinavě bělavých i narezlých jemnozrnných pískovců. Jejich mocnost je však většinou nízká a horniny vykazují výrazné rozpukání. Kvalitou tak neodpovídají horninám z průjezdů gotických bran. Dále se obdobné pískovce vyskytují na severozápadní straně výšiny U Lištice, jižně od Rehabilitační nemocnice Beroun. Velký opuštěný lom v sedimentech kosovského souvrství se také nachází nad železniční tratí a areálem bývalé cementárny na severní straně vrchu Kosov.

Největší lomový areál v pískovcích, křemencích a drobách kosovského souvrství je situován v pruhu přibližně mezi Zdicemi a Levínem při levém břehu Červeného potoka a Litavky, jehož dominantou je vrch Knihov. Mimořádný rozsah lámání kamene ve vrcholové části a na jižním svahu Knihova je patrný také z lidarového snímku. Např. při vrcholu dosahuje délka navazující soustavy lomů asi 300 m, při šířce kolem 100 m. Stopy dobývání kamene jsou zde dodnes dobře patrné na mnoha dalších místech. Přestože je většina starých lomových stěn zasucená a zarostlá vegetací, místy lze omezeně pozorovat části lomových stěn či odlomené bloky kamene. Charakter a masivní blokovitou odlučnost pevných křemitých pískovců

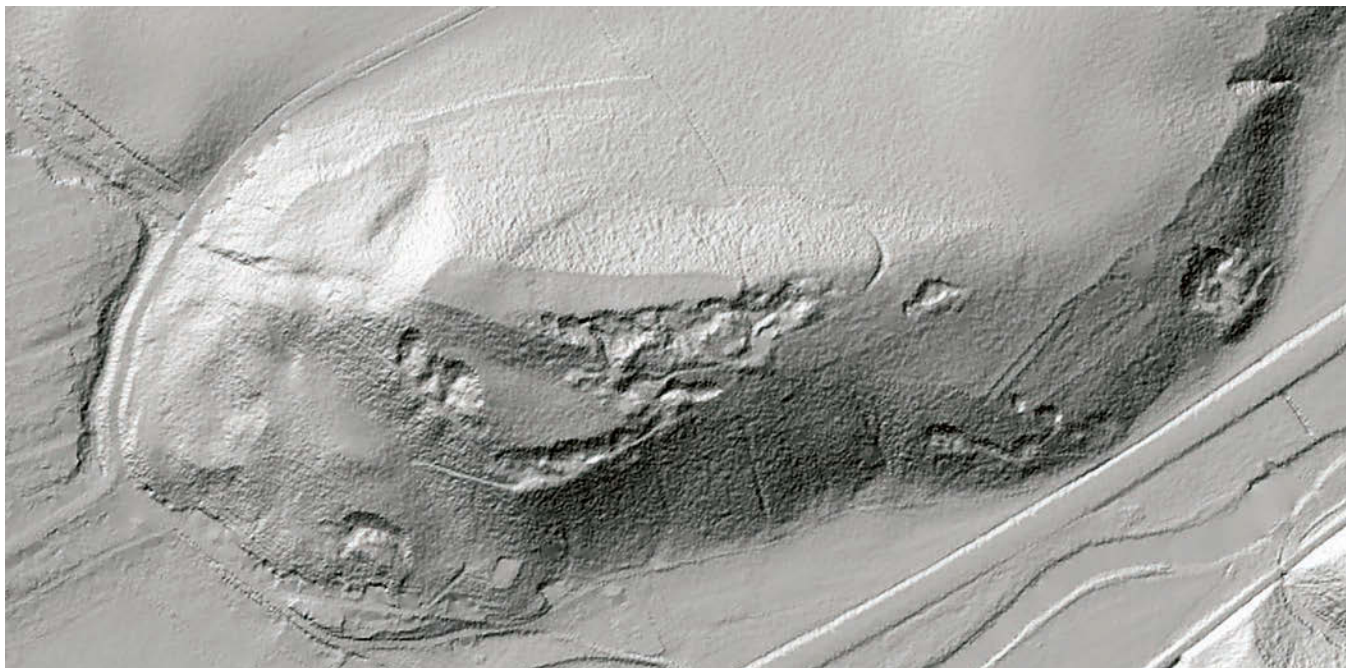
Obr. 5: Mikrofoto petrografického výbrusu vzorku horniny z Plzeňské brány. Jemnozrnný pískovec až křemenc tvořený 90 až 95 % suboválnými až oválnými zrn sekundárně rekrystalovaného křemene, s obsahem matrix 5 až 10 %. Foto v rovnoběžných polaroidech. Delší strana foto odpovídá 3 mm (V. Žáček, 2004).

Obr. 6: Mikrofoto petrografického výbrusu vzorku horniny z Plzeňské brány. Jemnozrnný pískovec až křemenc tvořený 90 až 95 % suboválnými až oválnými zrn sekundárně rekrystalovaného křemene, s obsahem matrix 5 až 10 %. Foto ve zkřížených polaroidech. Delší strana foto odpovídá 3 mm (V. Žáček, 2004).

z Knihova dobře dokládá rozměrný blok horniny ze zdejšího lomu, využitý na pomník Miroslava Tyrše, který byl instalován na jihozápadní straně kopce v roce 1934. Hornina též obsahuje několik negativů po fosilních mlžích, jejichž dobu jsme dokumentovali na některých kvádrech berounských bran. I další pozorování omezeného počtu některých umělých skalních výchozů či vylomených bloků na Knihově potvrdilo velkou petrografickou podobu s horninami využitými při stavbě portálů bran berounského opevnění.

Při rozsáhlé prohlídce všech výše uvedených výchozů a pozůstatků po lámání pískovců a drob kosovského souvrství v širším okolí Berouna se, s výjimkou Knihova, nepodařilo na žádném místě doložit výskyt mocnějších a blokovitě až lavicovitě odlučných křemitých sedimentů. Jako nejpravděpodobnější místo těžby bloků hornin využitých na portálech gotic-

Obr. 7: Vrch Knihov (okres Beroun), stínovaný reliéf. Na snímku zřetelné stopy po těžbě (převzato z www.geoportal.cuzk.cz [vyhledáno dne 4. 9. 2024]).

kých bran Berouna se tedy jednoznačně jeví vrh Knihov. Ten leží přibližně 10 kilometrů západně Berouna přímo při někdejší cestě z Prahy přes Plzeň do Norimberku. Na jejím návrší byly dokumentovány doklady o pozdně halštatském hradišti.¹³⁾ Kvůli své poloze sice mírně převyšuje běžný průměr vzdálenosti mezi místem středověké těžby a stavební lokalitou, na druhou stranu byla tato lokalita velmi dobře dostupná, a především nabízela nejbližší a dostatečně kvalitní surovinu pro zvolenou zakázku. Kvalitní jemnozrnný pískovec se na Knihovu těžil ještě v 18. a 19. století¹⁴⁾ a místní těžba kamene, ovšem bez vazby na portály městských bran v Berouně, byla již literaturou připomenuta.¹⁵⁾ Většinou je ovšem Knihov skloňován v souvislosti s pálením vápna.¹⁶⁾ Zde lze doplnit, že oblibu kosovského pískovce, který se pro významné realizace v Berouně lámal nejméně do 1. čtvrtiny 20. století, dokládají např. části pomníku Mistra Jana Husa z roku 1908 nebo Pomníku padlých v první světové válce z roku 1924. Využití pískovce však nedosahují kvalit hornin, z kterých byly vyrobeny kamenické články tvořící portály průjezdů městských bran.

Volba zdroje kamene ve středověku

Petrografická pestrost kamene byla na středověkých stavbách motivována jak estetickými,¹⁷⁾ tak technologickými (limity opracování) a ekonomickými (logistika) požadavky.¹⁸⁾ Současně je důležité rozlišovat variantní užití kamene cílené a náhodné, stejně tak užití vícera druhů v rámci jedné stavební etapy, a to i posloupně či druhotně.

V českém prostředí byla starší těžba kamene diskutována nejvíce v případě pražských opukových lomů¹⁹⁾ či dovozu kamene pro stavbu pražské katedrály,²⁰⁾ dokumentovaného katedrálními účty ze 70. let 14. století. Pro 13. století byl zájem soustředěn mimo jiné na stavby v Písku a na Zvíkově, kde byly v žulovém kontextu evidovány importované architektonické články z pražské opuky,²¹⁾ a dále pak na klášter ve Žďáru nad Sázavou,²²⁾ na opevnění měst Čáslavi,²³⁾ Kouřimi,²⁴⁾ nebo výběrově na hrady Potštejn,²⁵⁾ Cheb²⁶⁾ či Týřov.²⁷⁾ Například pro vyzdění chórových

Obr. 8: Vrch Knihov, mocná vrstva pískovce kosovského souvrství ve stěně jednoho ze zaniklých lomů na jižním svahu (foto J. Zavřel, 2024).

kaplí klášterního kostela na Zbraslavi bylo pro běžné zdivo využito lomového kamene, pro modelované přechody polygonu pískovce a pro architektonické články opuky či terakotových tvarovek.²⁸⁾

Jako zdroj běžného stavebního kamene byly z ekonomických a logistických důvodů vybírány předně lomy v co největší blízkosti stavební lokality. Tomu v případě městských opevnění odpovídá i majoritní zastoupení určitého druhu kamene v tom kterém hradebním úseku, který byl zdroji nejbližší.²⁹⁾ Ideálně byl tedy kámen těžen přímo na lokalitě,³⁰⁾ či v menších jednotkách kilometrů od ní.³¹⁾ Například čtyři lokalizované zdroje mramoru pro výstavbu žďárského kláštera se nacházely maximálně do pěti kilometrů od stavby.³²⁾ Užíván byl také kámen sbíraný.³³⁾

V případě potřeby v okolí nedostupného kamene, většinou užitého kvůli jeho estetickým kvalitám, či opracovatelnosti, byly voleny i lokality vzdálenější. To platí i pro stavby mimořádného rozsahu a významu, kdy kapacita lokálních lomů neodpovídala potřebám stavitelů. Například průměrná vzdálenost vybraných

Obr. 9: Pomník Miroslava Tyrše z bloku místního pískovce až křemence kosovského souvrství na jihozápadním svahu Knihova (foto J. Zavřel, 2024).

lomů od pražské katedrály činila 25 kilometrů.³⁴⁾ Petrografický výzkum hradní kaple chebského hradu prokázal import bílého mramoru z okolí bavorského Wunsiedlu,³⁵⁾ přičemž nejbližší historické mramorové lomy ležely ve vzdálenosti nejméně 17 km. Ze Sázavské kroniky se dozvídáme, že podlaha tamního kostela sv. Jana Křtitele byla tvořena kamenem z pražského Petřína.³⁶⁾ Již například Josefem Branišem³⁷⁾ byl před rokem 1907 proveden průzkum kamene portálu kaple Andělů strážných ve Zlaté Koruně, který dokázal jeho petrografickou výjimečnost v kontextu celého kláštera. Tu také dokládá výskyt několika kamenických značek v podobě trojlístku, které se jinde v areálu kláštera nenacházejí a společně s výsledky rozboru hovoří pro to, že sem byl portál přivezen odjinud a již hotový.³⁸⁾

Širší kontext nám dávají podrobně studované zahraniční příklady.³⁹⁾ Například pro stavbu cisterciáckého klášterního kostela Rievaulx je doloženo 6–7 zdrojových kamenolomů, vzdálených do 16 kilometrů od kláštera. Pro náročnější architektonické články sem byl ovšem importován kámen z Weardale (hrabství Durham), vzdáleného zhruba 80 kilometrů vzdušnou čarou.⁴⁰⁾ V případě katedrály v Amiens byly různé druhy kamene dováženy z 5 zjištěných lokalit, kdy každý z druhů kamene sloužil

pro určitý typ konstrukce (základy, exponované články, podléhající rychleji zvětřování, klenby apod.).⁴¹⁾ Pro městské opevnění i kostely ve Visby byl kámen těžen v přímé blízkosti budovaných městských hradeb, tj. severovýchodně od města, kde jsou lomové lavice na dohled od hradebního věnce. Osamocným zdrojem kamene pak byl lom Hedebyhällar, vzdálený od centra města zhruba 5,5 kilometru vzdušnou čarou.⁴²⁾ Kámen pro stavbu katedrály v Durhamu, těžený zhruba 600 m vzdušnou čarou od stavby, byl například kvůli neschůdnému terénu dovážen oklikou.⁴³⁾ Další zahraniční příklady byly v poslední době shromážděny V. Razímem.⁴⁴⁾ Jako příklad zdrojové pestrosti připomínáme 5 pramenně doložených lomů pro opevnění v Koblenz, kam byl mimo jiné dovážen tuf ze zhruba 20 kilometrů vzdáleného Andernachu.⁴⁵⁾

Statistické vyhodnocení je obtížné, vzhledem k jedinečným podmínkám každé stavební lokality. Obecně lze ale říci, že ekonomická stránka dominovala v případě dovozu lomového, tj. esteticky se neuplatňujícího a neopracovávaného kamene. V případě, že měl být kámen opracován či se barevně uplatnit na plášti stavby, pak ovšem vzdálenost nehrála roli a kámen byl dovezen i z podstatně vzdálenějších lokalit. Za všechny hovoří dovoz typického purbeckého mramoru, využívání weardaleského lomu pro stavbu klášterního kostela v Rievaulx či import hotových architektonických článků z Caen do Canterbury; v českém kontextu pak například dovoz opukových článků z Prahy do Písku.

Exkurs – opravy městského opevnění v letech 1508–1518

V roce 1998 byla A. Nachtmannovou provedena nepublikovaná archivní rešerše k dějinám berounských hradeb,⁴⁶⁾ ve které mimo jiné zachytila účty k jejich přestavbám, zapsané v *Městské knize počtů* (1508–1518). Přestože se jedná o přestavby o dvě stě let mladší, než které nás zajímají primárně, domníváme se, že se jedná o velmi cenný kontext, který by měl hlavní část výzkumu doplnit.⁴⁷⁾

Badatelský zájem o berounské lomy sahá již do konce 18. a první třetiny 19. století, a tak se o dovozu a rozličných druzích kamene dočítáme jak u děkana J. A. Každého (1723–1798), tak v nejstarší městské kronice od J. A. Seydla z roku 1828.⁴⁸⁾ Ke zdrojům kamene pro vlastní hradby se již taktéž vyjádřil V. Razím.⁴⁹⁾ V roce 2004 byly dosavadní poznatky o petrografickém složení berounského opevnění doplněny komplexním průzkumem J. Zavřela. Kromě sedimentů kosovského souvrství byly ve hradebních zdivech zaznamenány křemence dobrotivského souvrství, břidlice a droby letenského souvrství (vše ordovického stáří), dále silurské vápence, diabasy a diabasové tufy, výjimečně též arkózy až arkózové slepence karbonského stáří.

O zachycení některých středověkých lomů se nejnověji pokusili i Karel Žák a Michal Hejna.⁵⁰⁾

Z *Městské knihy počtů* se dozvídáme o několika zdrojových lokalitách, tj. o dovozu kamene, ale i písku a vápna. V účtech se nejvíce opakuje pět lokalit, a tedy nejvíce lom na hoře Němec a lom v Ořku, dále pak v Podolu, na Hlinínkách a Rájov, odkud se dováželo vápno. Zatímco lom Ořek je zachycen ještě Seydlem (1828), pro horu Němec topografické materiály mlčí. Zbývající lomy lze nicméně dodnes ztotožnit se současnými pomístními názvy, či lokalitami, a tedy Ořek s lomem *pod Ovčínem*, Podol s Podolím při Litavce, Hlinínky pravděpodobně s lokalitou severně Městské hory (sídliště Hlinky) a Rájov s Jarovem. Dovozy kamene a vápna z těchto lokalit je v knize počtů zachycen i s cenami za jeden vůz dopraveného materi-

Obr. 10: Mantova (Lombardie, Itálie), Palazzo Ducale, Camera degli Sposi, nástěnné malby A. Mantegny z let 1465–1474, detail výjevu se zachycením opracování kamene přímo v lomu (foto F. Facincani, 2024).

álu, jehož přeprava byla zajišťována berounskými měšťany. Pro zajímavost připomeňme obdobnou a raritní situaci, tentokrát ze 13. století, doloženou přípisem v kostele v Anga na Gotlandu. Na severní stěně lodi je v interiéru odkrytý malovaný runový nápis se jmény několika místních farmářů a s počtem tažných volů, kterými se podíleli na stavbě kostela.⁵¹⁾

Kámen byl obecně dopravován buď vozy po souši, vory, či loděmi po vodě a pro eliminování logistických nástrah i v zimě na saních.⁵²⁾

Ceny za jeden vůz stavebního materiálu se v případě berounského opevnění pohybovaly v letech 1508–1518 v rozmezí 1–4 groše. Po jednom groši tak stál vzestupně vůz kamene z Hlinínků při severním úpatí Městské hory (?), po dvou groších vůz z Podolu, po třech z Ořka a po čtyřech dovoz kamene z hory Němec a vápna z Rájova. Vyneseme-li tyto lokality do mapy a kružnicí vymezíme adekvátní plochu zahrnující dokumentované lokality, zjistíme, že se cena striktně odvíjela od vzdálenosti lomu od centra města. Proto lze předpokládat, že se hora Němec, nejvydatnější zdroj kamene pro tyto přestavby, nacházela zhruba ve stejné vzdálenosti od centra jako Rájov, dnešní Jarov. Největší z vytyčených kružnic tak umísťuje horu Němec do masivu jižně Berouna, tj. tam, kde se nyní nalézá Ratinka, či Damil. Vzhledem k názvu hory se lze také domnívat, že se nacházela právě jižně města, kde bylo opevnění otevřeno tzv. Německou fortanou. Například již děkan J. A. Každý píše, že „...souděj někteří, že by město Beroun stavěné bylo z kamene pod Plešivcem lámaného, ale k více podobnější jest skály pod Kosovem, a vápno se pálilo z vejš jmenované hory v Kozle.“⁵³⁾

Závěr

Již starší průzkumy doložily, že pro berounské opevnění i další mladší městské realizace bylo užíváno více druhů kamene, jehož těžba probíhala zhruba v okruhu 2 kilometrů od centra města. Vzhledem k objemovému potenciálu doložených zdrojových lokalit je nutné předpokládat, že zde těžba probíhala přerušovaně, či kontinuálně od středověku do 19. století, a to s přesahy do nedávno aktivních lomů, otevřených ve 20. století.

Portály obou zachovaných berounských bran byly zhotoveny z kvalitního jemnozrnného pískovce až křemence, který již starší autoři považovali za speciálně objednaný kámen, určený pro jemné kamenické opracování. V nedávné době byly za jeho možné zdroje navrženy lokality, náležející do české křídové pánve, tj. lomy z okolí Kostelce nad Labem, Brandýsa nad Labem, Sluhů či Záp,⁵⁴⁾ což jsou místa, odkud byl dovážen kámen pro výstavbu pražské katedrály a dalších významných pražských objektů.⁵⁵⁾ Petrografický průzkum však doložil, že hornina pro portály městských bran pochází z vrchu Knihov u Zdic, a že jde o pískovec až křemenec kosovského souvrství ordovického stáří. Vícero příměstských lomů, užívaných pro výstavbu hradebního věnce, tak bylo v době nového založení města doplněno o zdroj exkluzivního kamene, těženého zhruba 10 kilometrů západně od města. Jeho doprava byla ovšem silně usnadněna skutečností, že se lom, či skupina menších lomů nacházely přímo při tzv. Norimberské cestě, vedoucí z Prahy přes Beroun a Plzeň do Norimberku. Přehlížet nelze ani fakt, že Zdice byly připojeny k Berounu v roce 1294, tj. chvilí

Obr. 11: Beroun, jižní úsek hradeb, pohled z jihu. Detail petrografické pestrosti (foto F. Facincani, 2024).

před tím, než došlo k započetí výstavby hradeb, pravděpodobně zahájené právě výstavbou městských bran. Přestože se zdroj kamene nemusel vždy nacházet na majetku stavebníka, je tato posloupnost příliš zarážející, než aby byla považována za náhodnou. I tento střípek tak podle našeho názoru dokládá správnost datace berounských bran, zasazované V. Razímem do doby krátce po roce 1295.

Petrografický průzkum tak významně přispěl k doplnění mozaiky o okolnostech výstavby opevnění města Berouna a snad i potvrdil dnes uznávanou dataci zahájení jeho výstavby.⁵⁶⁾

Tento příspěvek byl za Vladimíra Žáčka vytvořen v rámci řešení DKRVO/ČGS (2023–2027).

Mgr. Filip Facincani (filfac@seznam.cz),
NPÚ ÚOP středních Čech a GnŘ NPÚ odd. VP,
doktorand ÚDU FF UK

RNDr. Jan Zavřel (zavreljan@centrum.cz),

M. J. Lermontova 11, Praha 6

RNDr. Vladimír Žáček (vladimir.zacek@geology.cz),

Česká geologická služba, Klárov 131/3, Praha 1

Prameny

FRB II: Fontes Rerum Bohemicarum II [Prameny dějin českých II].
J. Emler ed. – V. V. Tomek překl., Praha 1874.

Literatura

Adámková, I. 2006: Spisy o Saint-Denis. Praha.

Alexander, J. s. 1995: Building Stone from the East Midlands Quarries: Sources, Transportation and Usage, *Medieval Archaeology* 39, s. 107–135.

Bernardi, P. 2014: Bâtir au Moyen Âge. Paris.

Bežová, M. 2016: Berounsko a Hořovicko v mocenské koncepci Lucemburků. Diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha, rkp.

Braniš, J. 1907: Svatá Koruna, bývalý klášter cisterciánský. Praha.

Cihla, M. a kol. 2021: Opracování stavebního kamene románských domů pražské podhradní aglomerace, *Staletá Praha XXXVII*, č. 2, s. 2–38.

Čtverák, V. – Stolz, D. 2001: Pozdně halštatské hradiště Knihov u Zdic, okres Beroun, *Archeologie ve středních Čechách* 5, č. 1, s. 313–319.

Facincani, F. 2023: Reinterpretace kamenických značek městských bran v Berouně. Příspěvek k teorii lomových značek v evropském kontextu, *Památky středních Čech* 37, č. 2, s. 45–53.

Fergusson, P. a kol. 2016: Rievaulx Abbey. (English Heritage Guidebooks). London.

Gardelin, G. 2006: En värld av sten. Stenhuggarnas organisation i medeltidens Östergötland. Stockholm.

Gimpel, J. 1993: The Cathedral Builders, s. I.

- Givens, J. A. 1991: The Fabric Accounts of Exeter Cathedral as a Record of Medieval Sculptural Practice, *Gesta* 30, No. 2 s. 112–118.
- Harvey, J. 1971: The Master Builders. Architecture in the Middle Ages. London.
- Hedström, H. 1936: Materialet i Visby stadsmur, in: E. Eckhoff – O. Janse, *Visby Stadsmur*. Stockholm, s. 285–287.
- Jackson, M. J. – Young, B. 2016: The Building of Durham Cathedral (1093–1133): the Preliminary Considerations, *Construction History* 31, No. 2, s. 23–38.
- Kausek, P. 2004: Doklady středověké těžby stavebního kamene v prostoru hradu Potštejna, in: *Sborník Západočeského muzea v Plzni XVII, Plzeň*, s. 212–216.
- Knoop, D. – Jones, G. P. 1938: The English Medieval Quarry, The Economic History Review: a journal of economic and social history IX, s. 17–37.
- Knop, K. – Šimková, T. – Peřina, I. 2014: Lom a jeho vztah ke stavbě kostela na příkladu Sobotky u Jičína a Ojvína u Žitavy, in: *Sborník 12 – Historické zdvo, Praha*, s. 43–56.
- Krsek, J. 1939: Zdice (1039–1939). Zdice.
- Líbal, D. 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Líbal, D. – Heroutová, M. – Macháčková, J. – Muk, J. – Muková, J. 1969: Beroun – stavebněhistorický průzkum. SÚRPMO Praha, rkp.
- Matoušková, A. 1995: Od tradičního vápenictví na území Českého krasu ke vzniku moderní továrny na výrobu portlandského cementu v Králově Dvoře v roce 1911. Beroun.
- Měchura, P. 2014: Příklady využití stavebního kamene na Pražském hradě, in: *Sborník 12 – Historické zdvo, Praha*, s. 127–136.
- Menclová, D. 1950: O středověkém opevnění našich měst, *Zprávy památkové péče* 10, č. 7, s. 193–221.
- Mikovec, F. B. 1860: Starožitnosti a Památky země České. Díl I. Praha.
- Nachtmannová, A. 1998: Hradby v Berouně. Archivní rešerše. Praha, rkp.
- Olson, V. 2004: Colonnade Production and the Advent of the Gothic Aesthetic, *Gesta* 43, No. 1, s. 17–29.
- Polívka, V. 1928: Vápení ze Zdic, in: *Český lid XXVIII, Praha*, s. 241–243.
- Razím, V. 1985: Opevnění středověkého Berouna. K problematice městské fortifikace doby posledních Přemyslovců, *Umění* 33, s. 137–152.
- Razím, V. 1995: Fortifikace českých měst jako indikace jejich významu a postavení, *Archaeologia historica* 20, s. 9–22.
- Razím, V. 2001: K získávání kamene na stavbu středověkých městských hradb: příspěvek k diskusi o vztahu hradiště a města v Časlavi, *Archaeologia historica* 26, s. 195–206.
- Razím, V. 2022: Středověká opevnění českých měst 1. Výklad. Praha.
- Razím, V. 2023: Opevnění měst středověké Evropy. Praha.
- Rybařík, V. 1994: Dovozy kamene v útech svatovítské hutě z let 1372 až 1378, *Zprávy památkové péče* 54, č. 9, s. 335–337.
- Rybařík, V. 2016: Kamenná katedrála: kámen v historii stavby, výzdoby a oprav katedrály sv. Víta, Václava a Vojtěcha v Praze. Praha.
- Salzman, L. F. 1997: Building in England down to 1540. A Documentary History, s. I.
- Seydl, J. A. 2003: Kronika královského města Berouna: kronika čili úplné a obšírné popsání všech památek královského krajského města Berouna, sepsána Josefem Antonínem Seydlem, děkanem téhož královského města, 1828 (M. Garkisch – M. Tošnerová edd.). Praha.
- Sommer, J. 1997: Systém ozvučnicových nádob v klenbě presbyteria kostela v Kovářově, Muzejní a vlastivědná práce XXXV, *Časopis Společnosti přátel starožitností CV*, s. 170–174.
- Sommer, J. 2002: Pozdně románský pilířek s kubickou hlavici v muzeu v Písku, in: *Zpráva o činnosti Prácheňského muzea v Písku za rok 2001, Písek*, s. 49–50.
- Stalley, R. 1999: Early Medieval Architecture. Oxford.
- Suchý, M. 2014: Vápno, katedrála sv. Víta a pražští vápeníci v pozdním středověku. Výpověď písemných pramenů, *Archaeologia historica* 39, č. 1, s. 349–363.
- Štorch, P. – Mergl, M. 1989: Království/Kosov Boundary and the Late Ordovician Environmental Changes in the Prague Basin (Barrandian area, Bohemia), in: *Sborník geologických věd, Geologie* 44, Praha, s. 117–153.
- Tryml, M. – Ječný, H. 1979: Nálezová zpráva o záchranném výzkumu prováděném v areálu zbraslavského zámku při rekonstrukci inženýrských sítí v letech 1976–1979. I. část. Dokumentace zdiva středověkého klášterního kostela a rekonstrukce jeho půdorysu, prosinec 1979, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Praze).
- Válek, J. a kol. 2017: Po stopách žďárského mramoru. Hledání původu surovin použitých při stavbě gotického kláštera. Praha.
- Varhaník, J. – Zavřel, J. 1986: K morfologii a petrografii gotické výstavby hradu Zvíkova, *Památky a příroda* 11, č. 2, s. 65–71.
- Varhaník, J. – Zavřel, J. 1989: K petrografické skladbě zdiva chebského hradu, *Památky a příroda* 14, č. 1, s. 15–16.
- Zahradník, P. 2011: Zámek v Mníšku pod Brdy. Archivní prameny a jejich význam pro poznání stavebního vývoje, *Průzkumy památek XVIII*, č. 2, s. 11–30.
- Zavřel, J. 2002: Petrografický výzkum hradu Týřova, *Archeologické rozhledy* LIV, seš. 3, s. 681–687.
- Zavřel, J. 2004: Petrografický průzkum městského opevnění Berouna. I. etapa. Praha, rkp.
- Žák, K. a kol. 2023: Příroda Berouna: mezi Českým krasem a Křivoklátskem. Beroun.

Internetové zdroje a databáze

- Hůrka, J. nedat.: Bohatá historie Knihovna (převzato z: <https://www.mesto-zdice.cz/cs/mesto/sport/sport/lesopark-knihov/> [vyhledáno dne 29. 8. 2024]).
- Czech Medieval Sources online (poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR; projekt č. LM2023062)
- Bibliografie dějin Českých zemí, (poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR; projekt č. LM2023062)

Poznámky

- Pro průjezd Horní brány byl nejprve projektován rovný strop, následně nerealizovaný a nahrazený klenbou. Je tedy pravděpodobné, že výstavba opevnění začala právě Horní branou (viz V. Razím, Opevnění středověkého Berouna. K problematice městské fortifikace doby posledních Přemyslovců, *Umění* 33, 1985, s. 141).
- Již např. F. B. Mikovec, Starožitnosti a Památky země České. Díl I. Praha 1860, s. 193, který konstatoval podobnost obou bran. Dále pak D. Menclová, O středověkém opevnění našich měst, *Zprávy památkové péče* 10, č. 7, 1950, s. 193–221 či D. Líbal – M. Heroutová – J. Macháčková – J. Muk – J. Muková, Beroun – stavebněhistorický průzkum. SÚRPMO Praha 1969, rkp., s. 2.
- V. Razím, o. c. v pozn. 1, s. 144.
- Týž, Fortifikace českých měst jako indikace jejich významu a postavení, *Archaeologia historica* 20, 1995, s. 16.
- M. Bežová, Berounsko a Hořovicko v mocenské koncepci Lucemburků. Diplomová práce ÚČD FF UK, Praha 2016, rkp., s. 63.
- K dovozu vhodného materiálu pro tesané prvky z větší dálky viz V. Razím, Opevnění měst středověké Evropy. Praha 2023, s. 607.
- Ke kvalitě užitého kamene a významu určení jeho zdroje již J. Zavřel, Petrografický průzkum městského opevnění Berouna. I. etapa. Praha 2004, rkp., s. 21.
- Výběrově D. Menclová, o. c. v pozn. 2, s. 199; V. Razím, o. c. v pozn. 1; D. Líbal, Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001 či V. Razím, Středověká opevnění českých měst 1. Výklad. Praha 2022.

9. F. Facincani, Reinterpretace kamenických značek městských bran v Berouně. Příspěvek k teorii lomových značek v evropském kontextu, *Památky středních Čech* 37, č. 2, 2023, s. 45–53. Podstatné je zjištění, že značky musely být zhotoveny před tím, než kamenné kvádry podlely konečnému profilování dle připravených šablon. Jestli se ovšem jedná o osobně-účinné značky vzniklé již lomu, anebo plnily jinou funkci, jednoznačně říci nelze.
10. V letech 1303–1304 byly na stavbu katedrály v Exeteru přivezeny jak předtesané kamenické články, tak kameny, které byly opraveny až na stavbě (J. A. Givens, *The Fabric Accounts of Exeter Cathedral as a Record of Medieval Sculptural Practice*, Gesta 30, No. 2, 1991, s. 113). Stejně tak vyslal Vilém ze Sens, jakmile se ujal výstavby canterburské katedrály, šablony do lomů v Caen (R. Stalley, *Early Medieval Architecture*. Oxford 1999, s. 115). O přivezení hotových sloupů píše již Suger (I. Adámková, *Spisy o Saint-Denis*. Praha 2006). Tuto praxi, zdá se, přesvědčivě doložila i na jiných lokalitách V. Olson (V. Olson, *Colonnade Production and the Advent of the Gothic Aesthetic*, Gesta 43, No. 1, 2004, s. 17–29). K míře opracování kamene viz také G. Gardelin, *En värld av sten. Stenhuggarnas organisation i medeltidens Östergötland*. Stockholm 2006, s. 40, která připomíná nejen dobové iluminace, ale i důležitost sledování výskytu, či absence kamenných odštěpků, pocházejících z opracování. Z roku 1272 pochází objednávka sloupků a oken mezi opatem z Cambron a dvěma kameníky (P. Bernardi, *Bâtir au Moyen Âge*. Paris 2014, s. 138). K opracování kamene v lomu také L. F. Salzman, *Building in England down to 1540. A Documentary History*, s. I. 1997 (poprvé 1952), s. 123 či J. Harvey, *The Master Builders. Architecture in the Middle Ages*. London 1971, s. 20. Například pro pražskou katedrálu byl sice kámen majoritně dovážěn v neopracované podobě, nicméně v roce 1375 byly z Kostelce nad Labem dodány již rozměrově formátované bloky, připravené v lomu (P. Měchura, *Příklady využití stavebního kamene na Pražském hradě*, in: *Sborník 12 – Historické zdívo*, Praha, 2014, s. 127–136; V. Rybařík, *Kamenná katedrála: kámen v historii stavby, výzdoby a oprav katedrály sv. Víta, Václava a Vojtěcha v Praze*. Praha 2016, s. 93; poprvé publikováno v roce 1994: *tyž*, *Dovoz kamene v útech svatovítské hutě z let 1372 až 1378*, *Zprávy památkové péče* 54, č. 9, s. 335–337).
11. F. Facincani, o. c. v pozn. 9.
12. P. Štorch – M. Mergl, *Království/Kosov Boundary and the Late Ordovician Environmental Changes in the Prague Basin (Barrandian area, Bohemia)*, in: *Sborník geologických věd, Geologie* 44, Praha 1989, s. 127.
13. V. Čtverák – D. Stolz, *Pozdně halštatské hradiště Knihov u Zdic, okres Beroun*, *Archeologie ve středních Čechách* 5, č. 1, 2001, s. 313–319.
14. J. Hůrka, *Bohatá historie Knihova, převzato z: <https://www.mesto-zdice.cz/cs/mesto/sport/sport/lesopark-knihov/> [vyhledáno dne 29. 8. 2024]*. Zde je nutné podotknout, že laické texty Josefa Hůrky většinou postrádají jakékoliv odkazy na literaturu, přestože je při hlubším studiu zřejmé, že podstatnou část svých příspěvků přebírá ze starších prací (viz V. Polívka, *Vápeníci ze Zdic*, in: *Český lid XXVIII*, Praha 1928, s. 241–243 či J. Krsek, *Zdice* (1039–1939). Zdice 1939). Textům ovšem nelze současně upřít kronikářský charakter, a tedy i přínos.
15. V. Čtverák – D. Stolz, o. c. v pozn. 13, s. 315 pro mladší těžbu, dále pak K. Žák a kol., *Příroda Berouna: mezi Českým krasem a Křivoklátskem*. Beroun 2023, s. 94.
16. K vápenictví v oblasti Českého krasu viz A. Matoušková, *Od tradičního vápenictví na území Českého krasu ke vzniku moderní továrny na výrobu portlandského cementu v Králově Dvoře v roce 1911*. Beroun 1995. K vápeným pecím pod Knihovem viz V. Polívka, o. c. v pozn. 14, s. 241 či J. Krsek, o. c. v pozn. 14, s. 72.
17. Pro anglickou architekturu 13. století např. typické užití purbeckého mramoru jako dekorativního kamene pro barevně odlišené sloupkové přípory (mimo jiné Salisbury, Canterbury). Již ve středověku byl tento kámen nazýván mramorem, ale ve skutečnosti se jedná o dobře leštitelný vápenec.
18. P. Bernardi, o. c. v pozn. 10, s. 132.
19. M. Cihla a kol., *Opracování stavebního kamene románských domů pražské podhradní aglomerace*, *Staletá Praha XXXVII*, č. 2, 2021, s. 2–38.
20. P. Měchura, o. c. v pozn. 10; V. Rybařík, 2016, o. c. v pozn. 10.
21. Viz J. Varhaník – J. Zavřel, K morfologii a petrografii gotické výstavby hradu Zvíkova, *Památky a příroda* 11, č. 2, 1986, s. 69 či J. Sommer, *Pozdně románský pilířek s kubickou hlavicí v muzeu v Písku*, in: *Zpráva o činnosti Prácheňského muzea v Písku za rok 2001*, Písek, 2002, s. 49–50.
22. J. Válek a kol., *Po stopách žďárského mramoru. Hledání původu surovin použitých při stavbě gotického kláštera*. Praha 2017.
23. K tomu V. Razím, *K získávání kamene na stavbu středověkých městských hradb: příspěvek k diskusi o vztahu hradiště a města v Čáslavi*, *Archaeologia historica* 26, 2001, s. 195–206 (zde další literatura).
24. V. Razím, o. c. v pozn. 8.
25. P. Kausek, *Doklady středověké těžby stavebního kamene v prostoru hradu Potštejna*, in: *Sborník Západočeského muzea v Plzni XVII*, Plzeň 2004, s. 212–216.
26. J. Varhaník – J. Zavřel, *K petrografické skladbě zdiva chebského hradu*, *Památky a příroda* 14, č. 1, 1989, s. 15–16.
27. J. Zavřel, *Petrografický výzkum hradu Týřova*, *Archeologické rozhledy* LIV, seš. 3, 2002, s. 681–687.
28. M. Tryml – H. Ječný, *Nálezová zpráva o záchraném výzkumu prováděném v areálu zbraslavského zámku při rekonstrukci inženýrských sítí v letech 1976–1979. I. část: Dokumentace zdiva středověkého klášterního kostela a rekonstrukce jeho půdorysu*. Prosinec 1979, rkp., s. 13 (uloženo v archivu NÚP ÚOP v Praze).
29. Např. V. Razím, o. c. v pozn. 8, s. 339 pro městské hradby v Kouřimí, či V. Razím, o. c. v pozn. 23, s. 197 k opevnění Starého Města pražského.
30. U nás třeba příklad hradu Potštejna (viz P. Kausek, o. c. v pozn. 25), či na Ojvíně u Žitavy (K. Knop – T. Šimková – I. Peřina, *Lom a jeho vztah ke stavbě kostela na příkladu Sobotky u Jičína a Ojvína u Žitavy*, in: *Sborník 12 – Historické zdívo*, Praha, 2014, s. 43–56).
31. V. Razím, o. c. v pozn. 8, s. 338. Např. dle Stalleyho (R. Stalley, o. c. v pozn. 10, s. 115) byla vzdálenostní hranice zhruba 12 mil, jinak překročila cena za dopravu cenu vlastního kamene. Údaj pravděpodobně přebírá z L. F. Salzman, o. c. v pozn. 10, s. 119. Například J. Gimpel, *The Cathedral Builders*, s. I. 1993 (poprvé 1983), s. 69, uvádí 10 mil.
32. J. Válek a kol., o. c. v pozn. 22.
33. Valouny polního kamene byly např. užity k vyzdění klenebních kápí presbytáře kostela Věch svatých v Kovářově (k tomu J. Sommer, *Systém muzejnických nádob v klenbě presbyteria kostela v Kovářově*, *Muzejní a vlastivědná práce XXXV*, *Časopis Společnosti přátel starožitností CV*, 1997, s. 170–174).
34. V. Rybařík, 2016, o. c. v pozn. 10, s. 93.
35. J. Varhaník – J. Zavřel, o. c. v pozn. 26.
36. FRB II, s. 259; J. Varhaník – J. Zavřel, o. c. v pozn. 21; M. Cihla a kol., o. c. v pozn. 19, s. 3.
37. J. Braniš, *Svatá Koruna, bývalý klášter cisterciánský*. Praha 1907.
38. Braniš tužil jeho původ v mateřském klášteře Heiligenkreuz. Tuto lákavou domněnku nelze bez komparativního petrografického i tvaroslovného průzkumu prozatím potvrdit, ani vyvrátit.
39. Zásadní studii k provozu a účtům středověkých lomů v Anglii publikovali v roce 1938 D. Knoop – G. P. Jones, *The English Medieval Quarry, The Economic History Review: a journal of economic and social history* IX, 1938, s. 17–37. K provozu středověkého lomu a dopravě kamene také zásadně přispěli L. F. Salzman, o. c. v pozn. 10, s. 119–139 a J. S. Alexander, *Building Stone from the East Midlands Quarries: Sources, Transportation and Usage*, *Medieval Archaeology* 39, 1995, s. 107–135.
40. P. Fergusson a kol., *Rievaulx Abbey*. (English Heritage Guidebooks). London 2016, s. I. Pravděpodobně se jedná o tzv. *Frosterley Marble*, těžený právě v údolí Weardale nedaleko obce Frosterley (viz pozn. 43).
41. P. Bernardi, o. c. v pozn. 10, s. 133.
42. H. Hedström, *Materialet i Visby stadsmur*, in: E. Eckhoff – O. Janse, *Visby Stadsmur*. Stockholm 1936, s. 285–287.

43. M. J. Jackson – B. Young, The Building of Durham Cathedral (1093–1133): the Preliminary Considerations, *Construction History* 31, No. 2, 2016, s. 34. Na sloupkové dřívky *Kaple Devíti oltářů* byl užit tzv. *Frosterley Marble*, pojmenovaný po vesnici stejného názvu, v jejíž blízkosti se tento kámen těží (Frosterley, hrabství Durham). Díky blízkosti zdrojové lokality zde tak nebyl ve 13. století uplatněn známější purbecký mramor, který známe především z jiho- a středoanglických staveb (atypickou výjimkou je tzv. *Galilee Porch*, takéž při durhamské katedrále, kde k užití purbeckého mramoru došlo). Za upozornění na tyto skutečnosti děkujeme Jennifer S. Alexander.
44. V. Razím, o. c. v pozn. 6.
45. Tamtéž, s. 613.
46. A. Nachtmannová, Hradby v Berouně. Archivní rešerše. Praha 1998, rkp.
47. K významu těchto účtů již V. Razím, o. c. v pozn. 23, s. 197.
48. J. A. Seydl, Kronika královského města Berouna: kronika čili úplné a obšírné popsání všech památností královského krajského města Berouna, sepsána Josefem Antonínem Seydlem, děkanem téhož královského města, 1828 (M. Garkisch – M. Tošnerová edd.). Praha 2003.
49. V. Razím, o. c. v pozn. 1, s. 138, pozn. 23; týž, o. c. v pozn. 8, s. 339, pozn. 957.
50. K. Žák a kol., o. c. v pozn. 15.
51. G. Gardelin, o. c. v pozn. 10. Maximální váha pro jeden náklad činí zhruba 10 tun kamene (viz R. Stalley, o. c. v pozn. 10, s. 115). K účasti venkovských povozníků při stavbě svatovítské katedrály v Praze a těžbě, dovozu kamene a zpracování vápna šířeji viz M. Suchý, Vápno, katedrála sv. Víta a pražští vápeníci v pozdním středověku. Výpověď písemných pramenů, *Archaeologia historica* 39, č. 1, 2014, s. 349–363, zde s. 350.
52. K zimnímu transportu stavebního kamene pro středověk i 17. století ve Švédsku viz G. Gardelin, o. c. v pozn. 10, s. 41. Např. během výstavby zámku v Mníšku pod Brdy (od 1656) byly k převozu kamene užívány jakési sáně, zhotovené z velkých plechů, přibitých na dubové trámy (viz P. Zahradník, Zámek v Mníšku pod Brdy. Archivní prameny a jejich význam pro poznání stavebního vývoje, *Průzkumy památek* XVIII, č. 2, 2011, s. 18. Za tuto informaci děkujeme Petru Mackovi).
53. A. Matoušková, o. c. v pozn. 16, s. 16.
54. K. Žák a kol., o. c. v pozn. 15, s. 94.
55. V. Rybařík, 2016, o. c. v pozn. 10, s. 70–71.
56. Studie využila databáze Czech Medieval Sources online a Bibliografie dějin Českých zemí, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2023062).

The Source of Stone for the Portals of the Beroun City Gates

The article expands on the recently published study by the first of the authors of this article dealing with the interpretation of masons' marks found on the portals of the Beroun town gates. As confirmed by earlier research, the stone for these portals must have been a special commission, allowing fine working and meeting not only technological but also aesthetic qualities. The source of the stone has been unknown to date, or its origin was sought in the quarries that supplied the sandstone for the construction of the Prague cathedral. However, petrographic research shows that the stone for the Beroun gate portals was extracted from the quarries on Knihov Hill near Zdice, about 10 kilometres from Beroun as the crow flies. The research further localised other quarries that supplied stone for the repairs of the city fortification, as evidenced by early 16th-century accounts. The findings revealed that while stone for the encircling fortifications was quarried in nearby centre localities, the exclusive portals of the city gates were built of stone from a more distant locality. This is within the context of the study documented on other medieval localities in the Czech lands and abroad. Determining the source of the stone is important for several reasons – not only does it complete our idea about the progress, economic, and management of the construction of medieval fortifications, but it also proves the theory of V. Razím, dating the Beroun city fortification to the second half of the 1290s, since Zdice was joined to the city in 1294.

Fig. 1: Beroun, Upper (Pilsen) Gate, eastern portal, eastern view (photo by F. Facincani, 2023).

Fig. 2: Beroun, Lower (Prague) Gate, eastern portal, southern view (photo by F. Facincani, 2023).

Fig. 3: Beroun, Upper (Pilsen) Gate, fine horizontal bedding of the Kosov sandstone to quartzite (photo by J. Zavřel, 2024).

Fig. 4: Beroun, Lower (Prague) Gate, negative of the shells of fossil molluscs (photo by J. Zavřel, 2024).

Fig. 5: Micro photo of a thin section from the Pilsen Gate. A fine-grained sandstone to quartzite made of 90 to 95 % sub-oval to oval grains of secondarily crystallised quartz with a matrix content between 5 and 10 %. Parallel-polarised image. The longer side of the photograph equals 3 mm (photo by V. Žáček, 2004).

Fig. 6: Micro photo of a petrographic thin section from the Pilsen Gate. A fine-grained sandstone to quartzite made of 90 to 95 % sub-oval to oval grains of secondarily crystallised quartz with a matrix content between 5 and 10 %. Cross-polarised image. The longer side of the photograph equals 3 mm (photo by V. Žáček, 2004).

Fig. 7: Knihov Hill (Beroun District), shaded relief, visible traces of quarrying (from www.geoportal.cuzk.cz [accessed 4 Sep 2024]).

Fig. 8: Knihov Hill, a thick layer of sandstone of the Kosov formation in the wall of one of the perished quarries on the southern slope (photo by J. Zavřel, 2024).

Fig. 9: The Miroslav Tyrš monument made of a block of local sandstone to quartzite of the Kosov formation on the south-western slope of Knihov Hill (photo by J. Zavřel, 2024).

Fig. 10: Mantua (Lombardy, Italy), Palazzo Ducale, Camera degli Sposi, murals by A. Mantegna from 1465–1474, detail of a scene featuring stone working at the quarry (photo by F. Facincani, 2024).

Fig. 11: Beroun, southern fortification section, southern view. Detail of petrographic variety (photo by F. Facincani, 2024).

NOVĚ ZJIŠTĚNÁ TVRZIŠTĚ NA KOLÍNSKU

Jan Kypta
Jiří Marounek

Předmětem článku jsou dvě nově identifikovaná tvrziště na Kolínsku. Drobná fortifikace mezi vesnicemi Pašinka a Bohouňovice dosud nebyla v literatuře zmíněna. Jedná se o tvrziště situované při výrazné terénní hraně nad údolím říčky Polepky. Ohrazeno je valem a příkopem. Druhé nově identifikované tvrziště leží u kostela ve vsi Drahobudice. Dochovalo se v silně poškozeném stavu, protože je téměř kompletně převrstveno zástavbou z 18. až 20. století. Tato fortifikace není v literatuře neznámá, byla však hypoteticky považována za raně středověké hradiště. Článek přináší plánovou dokumentaci obou lokalit.

Klíčová slova: Kolínsko – tvrziště – středověká drobná šlechta – povrchový průzkum

Newly Identified Fortified Manors in the Kolín Region

The article deals with two newly identified fortified manors in the Kolín Region. The small fortification discovered between the villages of Pašinka and Bohouňovice has not been published in literature. It is a fortified manor situated along a distinctive terrain edge above the Polepka River valley. It is enclosed by a rampart and a ditch. The second recently identified fortified manor is located near the church in the village of Drahobudice. It has survived in a heavily damaged state, as it is almost completely covered with buildings from the 18th–20th centuries. Although this fortification has not appeared in literature, it was hypothetically considered an early medieval fortified settlement. The article presents plan documentation of both localities.

Keywords: Kolín Region – fortified manor – medieval lower nobility – surface survey

<https://doi.org/10.56112/psc.2024.2.04>

Článkem o nově zjištěných tvrzištích na Kolínsku navazujeme na sérii podobných příspěvků, které jsme v posledních letech publikovali v *Památkách středních Čech*. Jedná se o zprávy z průzkumů vybraných regionů (Klír – Kypta – Marounek – Malina 2021; Krásný – Kypta – Marounek – Neustupný 2019; Kypta – Laval – Marounek 2021; Marounek – Kypta 2023). Tyto články plní úlohu dodatků trojdielné *Encyklopedie českých tvrzí* (Svoboda a kol. 1998; 2000; Úlovec a kol. 2005). V ní překvapivě chybí celá řada lokalit, z nichž některé dosud zcela unikaly pozornosti badatelů, jiné už sice byly zmíněny v literatuře, ale dosti stručně a bez dostatečné dokumentace. Postupné doplňování soupisu středočeských tvrzišť nemá jen evidenční účel, hlavním cílem je pořizování adekvátní plánové dokumentace. Nutno připomenout, že řadu z dosud neznámých lokalit se nám podařilo objevit díky digitálním modelům terénního reliéfu, porízeným z dat plošného leteckého mapování zemského povrchu. Tímto způsobem jsme zachytili i jedno z tvrzišť, které zde publikujeme. Výstupy z leteckého mapování zemského povrchu výrazně usnadňují nejen terénní průzkum, ale i tvorbu plánové dokumentace.

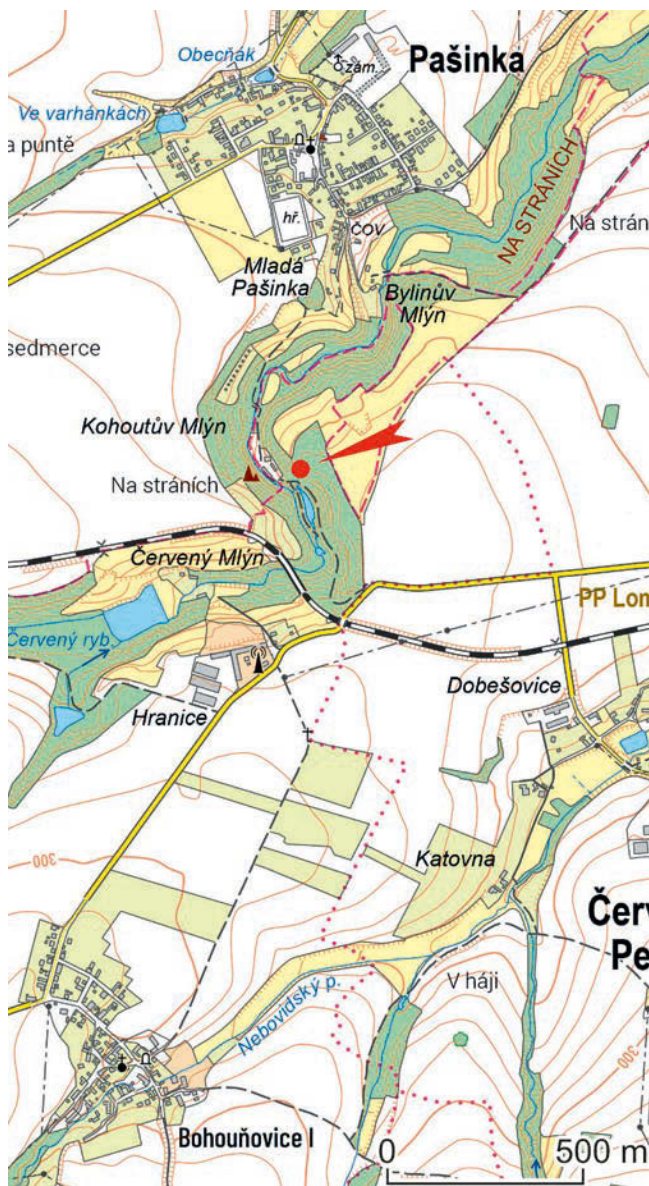
V předkládaném článku prezentujeme dvě lokality, z nichž jedna – pokud víme – nebyla dosud v literatuře zmíněna. Jedná se o tvrziště situované v extravilánu, a sice na samém okraji katastrálního území Bohouňovice I (lokalita je nezávisle na našem zjištění zapsaná od letošního roku v databázi Archeologického ústavu AV ČR, v Archeologické mapě ČR). Druhé prezentované tvrziště je naopak prostorově úzce vázáno na vesnické jádro. Založeno bylo u farního kostela v Drahobudicích. Zatímco první zmíněné tvrziště se dochovalo v době „čitelném“ půdorysu, drahobudické tvrziště z převážné části zaniklo v důsledku postupného nárůstu vesnické zástavby v 18. až 20. století a terénních úprav, které probíhají do dneška. V dosavadní literatuře je většinou označováno jako možné hradiště, pouze v jediné publikaci bylo správně interpretováno. Zatím neexistoval zákres půdorysu drahobudického tvrziště.

Náš plán je de facto rekonstrukčním schématem, protože současná terénní situace (spolu s obtížnou přístupností soukromých pozemků) nedovoluje kvalitnější dokumentaci. Ani jedna z lokalit není prohlášena kulturní památkou.

Tvrziště nad Kohoutovým mlýnem

Tvrziště je situováno mezi Bohouňovicemi a Pašinkou, v severním cípu katastrálního území první uvedené vesnice. Přiléhá k ostrému terénnímu zlomu, který představuje okraj úzkého údolí říčky Polepky, která se poměrně hluboce zařizla do ploché polabské krajiny. Svahy údolí jsou dosti prudké, místy téměř kolmé, protože jsou na mnoha místech tvořeny skalními výchozy, které často čnějí ze dna údolí až k jeho hornímu okraji. Nad jedním z těchto výrazných skalních útvarů leží tvrziště, které zaujalo plochu trojúhelného terénního výběžku na hraně klikatého údolí. V něm se přímo pod tvrzištěm rozkládá samostatně stojící mlýn zvaný Kohoutův. Poměrně blízka ves Pašinka leží na protilehlé straně údolí. Tvrziště se nachází na dnes zalesněném pozemku, zalesněno bylo i v minulosti, o čemž svědčí zákres v mapách stabilního katastru.

Týl tvrziště byl chráněn skalnatými, 22 m vysokými srázy. Jejich dnešní podoba je do velké míry změna těžební činností. V těsném jižním sousedství opevněné polohy byl zřízen kamenolom, v němž zmizela původní koncová partie čelní fortifikace. Lom mírně zasáhl i do ohrazené plochy (obr. 2: 3). Celkový půdorys tvrziště však zůstává dodnes dobře patrný. Ohrazená plocha trojúhelného tvaru se mírně sklání do týlu tvrziště. Na vyvýšené přední části bylo vybudováno obloukovité opevnění v podobě pásu tvořeného vnitřním valem (obr. 2: 2) a vnějším příkopem (obr. 2: 1). Terénní reliéf na bezprostředním předpolí tvrziště je výrazně přetvořen těžební činností. Až k obvodovému opevnění sahá velká, dnes zarostlá pískovna, která mírně poškodila kontreskarpu příkopu (obr. 2: 6). Val je poměrně nízký, resp. silně erodovaný. Převýšení koruny valu

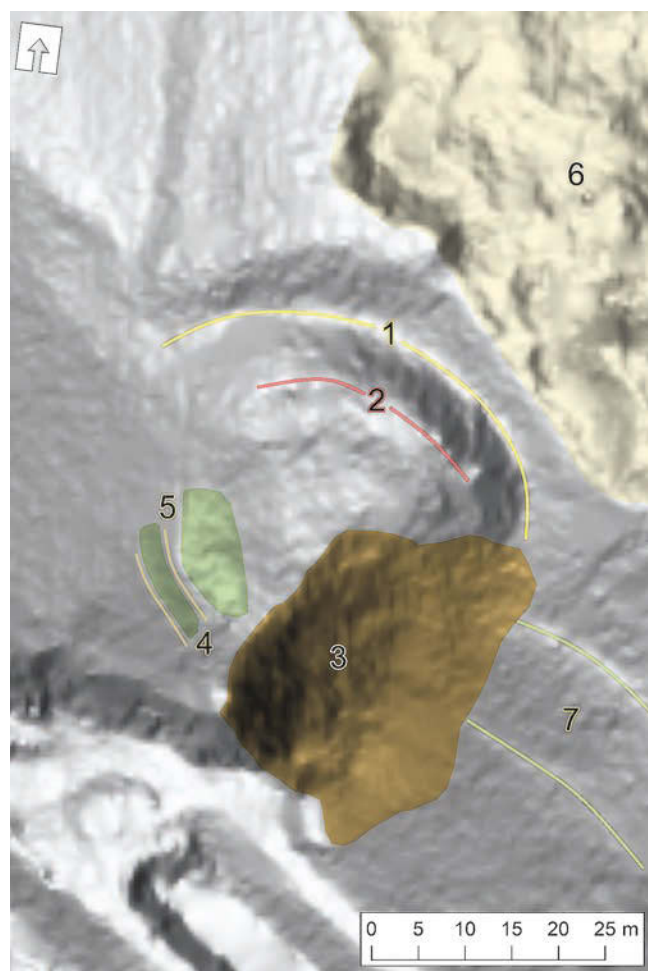
Obr. 1: Poloha tvrziště nad Kohoutovým mlýnem (k. ú. Bohouňovice I, okres Kolín) (podkladová mapa ČÚZK).

oproti dnu příkopu se pohybuje kolem 2 m. Eskarpa je vysoká až 2,5 m ve střední části, kolem 1,4 m ve východní části, kde je příkop porušen lomem.

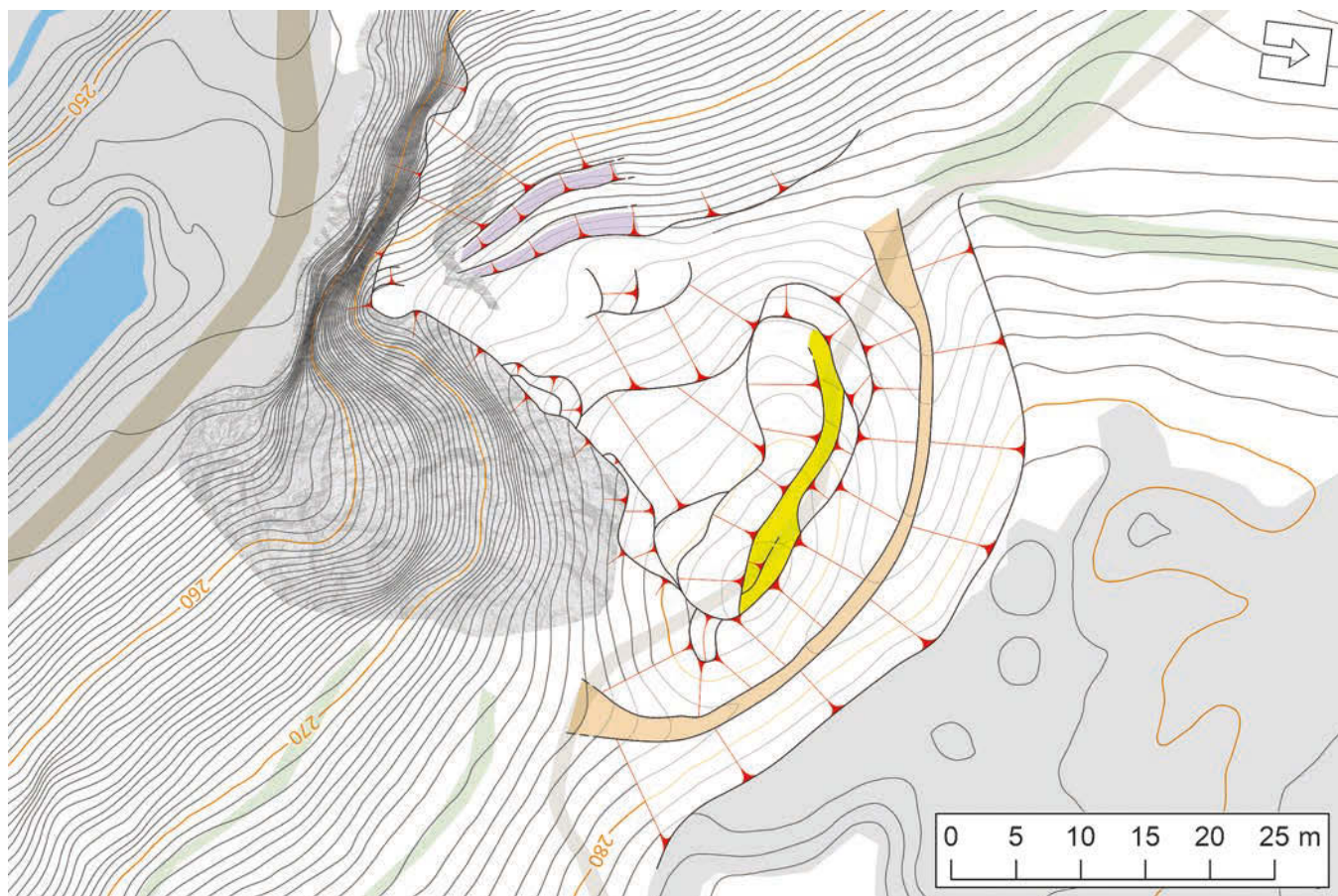
Ohrazená plocha je dnes členěna do několika terénních stupňů, což však může do značné míry souviset s druhotným využitím vnitřní plochy tvrziště. Po jeho západním obvodu vedou dvě výrazné terasy, jež jsou zpevněny na sucho kladenými tarasními zídками (obr. 2: 4). Tyto konstrukce zjevně nesouvisí s existencí šlechtického sídla. Jedná se o terénní úpravy, které souvisí se zemědělskou činností. Dvě dobře zřetelné terasy sloužily jako drobná políčka, resp. zahrádky (obr. 2: 5), přičemž je dosti pravděpodobné, že celá vnitřní plocha tvrziště byla v minulosti využívána k zemědělským účelům. V místě tvrziště je sice na mapách stabilního katastru zakreslen lesík, políčka zde ale mohla existovat (a zpustnout) dříve, případně v pozdější době. Se zemědělským využíváním plochy tvrziště patrně souvisí i nápadně erodované těleso valu. Na opevněné ploše nenacházíme terénní stopy zástavby z doby existence šlechtického sídla. V těsném východním sousedství se v poměrně prudkém svahu nacházejí dvě políčka vymezená

vysokými mezními pásy, které dobíhají až do prostoru lomu (obr. 2: 7). Později sloužila jako pastviny, jak prozrazují mapy stabilního katastru.

Drobné opevněné sídlo situované nad Kohoutovým mlýnem de facto nelze bezpečně spojit s písemnými zmínkami, a to kvůli jeho výraznému prostorovému odstupu od vesnických jader. Většinu predikátů a jiných zmínek vztahujících se k nižším šlechticům z okolních vsí lze ztotožnit s už lokalizovanými (resp. dochovanými) sídly. Z blízkého okolí je tomu tak u Pašinky, Peček, Hranic, Ratboře a Nebovid, výjimkou je neznámá poloha vrchnostenského sídla v Bohouňovicích. Predikát je poprvé zaznamenán k roku 1325, tvrz je přímo zmíněna až k roku 1545 (Sedláček 1900, 279–280). Vzhledem k tomu, že výrazně blíže k námi pojednávanému tvrzišti leží vsi Hranice a Dobešovice, je spojení predikátů z Bohouňovic s nově identifikovanou lokalitou nepravděpodobné. Jinak tomu ale může být s predikáty z Dobešovic, v nichž nejstarší pocházejí z počátku 14. století (viz Sedláček 1900, 279). Tato ves leží v poměrně blízkém sousedství pojednávané lokality, na stejné straně říčky Polepky. Vrchnostenské sídlo v raném novověku stálo přímo v Dobešovicích, a sice v jižní části zástavby, v nivě Nebovidského potoka. Je ale možné, že se původně nacházelo v extravilánu, přičemž bylo někdy v průběhu pozdního středověku přeneseno do intravilánu.

Obr. 2: Tvrziště nad Kohoutovým mlýnem. Zobrazení celkové situace na digitálním modelu terénu pomocí metody multidirectional hillshade. Popis jednotlivých částí v textu (zpracoval J. Marounek na podkladě dat ČÚZK).

Obr. 3: Tvrziště nad Kohoutovým mlýnem, celková situace. Žlutá – koruna valu; oranžová – dno příkopu; světle šedá – těžební areál a novodobě narušené plochy; světle zelená – mezní pásy; šedá s texturou – rozsah lomu; světle hnědá – současné cesty, fialová – tarasní zdi, modrá – vodní plochy (zaměření autoři, 2024; kresba J. Marounek).

Tvrziště v Drahobudicích

Fortifikace situovaná v bezprostředním sousedství kostela Nejsvětější Trojice v Drahobudicích je v literatuře uvedena několikrát. Většinou to jsou ale kusé zmínky, což souvisí se značně fragmentárním stavem dochování zbytků obvodového opevnění. V místě fortifikace byly v 18. až 20. století postupně zakládány zemědělské, většinou drobné usedlosti.

V literatuře z přelomu 19. a 20. století je několikrát uvedeno, že v blízkosti kostela existuje hradiště, a to v místě zvaném *Na Valech*, popř. *ve valech*. Nejvíce informací obsahuje zpráva Josefa Ladislava Piče, kterou stojí za to citovat v úplnosti: „V Drahobudicích stojí asi 10 domků *ve valech*. Bývalo tu hradiště, z něhož se dosud zachoval val přímočarý na východní straně; na straně severní, kde val nad strání v pravém úhlu zahýbal, je z části znatelný, po ostatním nezůstalo ani stopy. Východní val, od ostatní pláně oddělený širokým příkopem, byl prý nedávno při stavbě sousedního domu navážkou zvýšen se 2° asi na 4°; na straně severní hradišti byly záštitou rybníky v údolí potůčkem někdy živěné, dnes však v louky proměněné. Ostatní valy, soudě podle rozlohy domků *ve valech* nazvaných, mohly být do čtyřhran nasypané, ale památky se po nich nezachovaly. Dle sdělení starých lidí nalezeny při valu severním, nad rybníky, ozdobné střepy, když tamní domky stavěny byly. Dle sdělení staré jedné ženy vypravovali prý staří pamětníci, kterak prý za dávných časů bývalo viděti z valů těch letícího draka, pověst to, která se nám (prohlížel jsem hradiště to s p. vrch. spr. J. Waňkem) tuto poprvé vyskytla a poznamenání zasluhuje, poněvadž mythologický původ mítí může“ (Pič 1891, 373). Podobně loka-

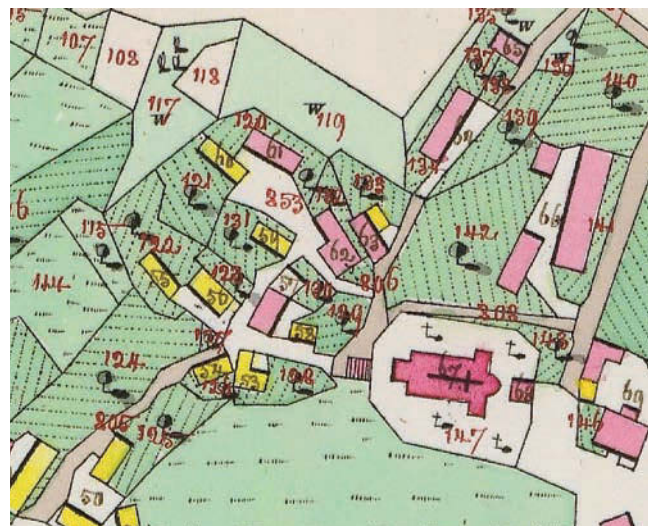
litu o dva roky později popsal kouřimský učitel a amatérský archeolog Jan Kremla: „V Drahobudicích stojí asi 10 domků *ve valech*. Z hradiště bývalého zachovala se část valu na sev.-vých. straně 6 m. vys., před valem jest příkop; pak více rozrušená část sev.-západní. Ostatní části valu úplně zmizely. Hradiště zaujímal asi návrší, na němž sev.-vých. část vesnice s kostelem stojí (Kremla 1903, 405).

Z obou citovaných zpráv vycházejí stručné popisy a zmínky v pozdější archeologické literatuře, v níž je zdevastovaná fortifikace uvedena s větší či menší dávkou opatrnosti jako možné raně středověké hradiště (Šolle 1966, 278; Sláma 1986, 68; Čtveřák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003, 76). Pouze v jediné publikaci je klasifikována jako tvrziště. Ani v tomto případě však nechybí úvaha o existenci hradiště, protože autoři uvedli, že „vzhledem k rozsáhlému opevnění, které se dochovalo až do počátku 20. století, a nálezům keramiky, lze předpokládat, že tvrz byla vybudována s použitím staršího opevnění, pravděpodobně z doby hradištní“ (Šimek a kol. 1989, 99). Zmínka o nálezech raně středověké keramiky v místě fortifikace je zmatečná. Nikde v literatuře nejsou publikovány střepy z dané polohy, natož aby bylo zřejmé, že pocházejí z raného středověku. Primárním zdrojem této zmatečné informace je patrně heslovitý údaj v knize regionálního archeologa Františka Dvořáka, který v Drahobudicích do periody „k. hradištní“ zařadil mimo jiné lokalitu *Na Valech*, a to jako hradiště (Dvořák 1936, 130).

Z citovaných popisů jsou nejpodstatnější informace o výrazných reliktech zemní fortifikace, resp. o valu vysokém 6 m a před ním probíhajícím příkopu. Pro celkovou interpretaci

Obr. 4: Drahoňovice (okres Kolín), celková situace vsi na I. vojenském mapování z 80. let 18. století; šipkou označen oblouk fortifikace u kostela (zdroj: Laboratoř geoinformatiky, Univerzita J. E. Purkyně; <https://geolab.cz>).

Obr. 5: Drahoňovice, situace místa tvrziště a kostela na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1841. Rozsah tvrziště je patrný v okrouhlé rozparcelované ploše severozápadně od kostela (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru).

Obr. 6: Tvrziště v Drahoňovicích, celková situace. Oranžovohnědá – relikt obvodového valu; žlutá – předpokládaný průběh koruny valu; zelená – pravděpodobný příkop; oranžová – dno pravděpodobného příkopu; tmavě šedá – zástavba; tmavě hnědá – kostel; hnědá – současné cesty; šedá – novověké poškození terénu; modrá – vodní plocha (kresba J. Marounek).

ohrazené polohy je nejpodstatnější představa o celkových půdorysných rozměrech. Vzhledem k značné devastaci lokality v důsledku rozrostlé vesnické zástavby jsou v tomto ohledu klíčovým vodítkem historické mapy. Fortifikaci zřetelně rozpoznáváme na prvním vojenském mapování. Ztotožnit ji bezpečně můžeme se zdvojenou linií podkovitého průběhu v těsném severozápadním sousedství kostela. Ze zákresu (konkrétně z neuzavřeného průběhu okrouhlého útvaru) lze dedukovat, že už tehdy byla lokalita narušena vesnickou zástavbou. Celkové rozměry fortifikace dokážeme poměrně dobře odvodit z map stabilního katastru, vyhotovených v roce 1841. Jejím stopou je nápadná okrouhlá plocha v západním sousedství kostela, která evidentně koresponduje s terénním útvarem zakresleným na prvním vojenském mapování. Oválná plocha byla v roce 1841 rozčleněna na drobné parcely a z podstatné části zastavěna. Byť okraje oválné plochy nejsou zcela pravidelné, struktura parcelních linií jasně vypovídá o existenci okrouhlého útvaru, jemuž se parcelace podřizovala.

Na základě zákresu v mapách stabilního katastru lze konstatovat, že šlo o oválnou fortifikaci s osami dlouhými cca 85 a 75 m. Situována byla v těsném sousedství kostelního areálu, tento však do ohrazené plochy evidentně nebyl zahrnut. Terénní situace v daném místě je v současnosti málo přehledná kvůli vysoké hustotě zástavby a výrazným terénním úpravám na ploše zahrad. Navzdory tomu dokážeme identifikovat alespoň fragment obvodového valu v podobě výrazného útvaru na severní, západní a jihozápadní straně oválné plochy, jak je patrné na mapách stabilního katastru. Jedná se nepochybně o zbytek 6 m vysokého valu, o němž se zmiňovali badatelé na přelomu 19. a 20. století (obr. 6). V jihozápadní části je val poškozen na vnitřní straně dvěma budovami, další budova byla do valu zapuštěna na severovýchodní straně. V západní části je násep snížen kvůli budově, která zde stála ještě v 19. století; sníženina po jejím odstranění byla využita pro cestu, která zde vede dodnes. Východní a jihovýchodní strana obvodového opevnění byla snesena zcela, již před prvním vojenským mapováním. Výrazné poškození valů zapříčinilo též jejich využívání k zemědělským účelům, koruny byly rozvezeny a zarovnané, nejvíce je to patrné na severozápadní straně. Vnitřní plocha utrpěla vesnickou zástavbou natolik, že ji nelze rekonstruovat, patrně se zde nacházel obvodový příkop a jádro tvrze. Pokud se zde nacházel příkop, na jádro by zbyl prostor o velikosti přibližně 25 × 30 m. Na severozápadní straně se nachází přibližně 40 m dlouhá, do oblouku vedená sníženina, která lemuje val z vnější strany. Především v jižní části, než je přerušena recentní navážkou, působí dojmem příkopu. Při šířce až 11 m dosahuje

hloubky 1,7 m proti torzu valu a 1,4 m proti navazujícímu terénu na severovýchodní straně. Pokud se skutečně jedná o relikt příkopu, což je vzhledem k jeho podobě v jižní části pravděpodobné, bylo by opevnění na nejpřístupnější východní straně zdvojené.

Z celkové konfigurace terénu je patrné, že fortifikace byla (spolu s kostelem) situována na terénní hraně nad nivou potoka. Na protilehlé straně terénního zářezu se rozkládalo hlavní jádro vsi v podobě skupiny usedlostí seskupených kruhově kolem malé návsi. Zástavba kolem kostela, vytvářející druhé jádro, byla naopak nepravidelná.

Náš hlavní argument, proč (dnes téměř zničenou) fortifikaci pokládáme za tvrziště, a nikoli za raně středověké hradiště, tkví v celkových rozměrech ohrazené plochy. Její výměra je ve srovnání s raně středověkými hradišti titěrná, i pokud bychom zohledňovali jen příklady relativně malých hradišť. Co se týče velikosti, mezi tvrziště naopak zapadá velmi dobře. Podobu jádra drahobudického tvrziště nedokážeme vůbec rekonstruovat. Jsme schopni pouze postihnout průběh jeho obvodového opevnění, které vedlo nejspíš kolem dokola a minimálně na východní straně bylo zdvojené.

S drahobudickým tvrzištěm můžeme spojit sporadické zmínky ze 14. a 15. století o místních drobných šlechticích, kteří byli ve služebném postavení vůči staroboleslavské kapitule, do jejíž domény ves patřila (srov. *Sedláček 1900*, 246).

Závěr

Prezentované lokality se vzájemně dosti liší topografickým kontextem. Zatímco jedno tvrziště bylo založeno stranou vesnických jader při ostré terénní hraně, druhé reprezentuje skupinu sídel s těsnou prostorovou vazbou na kostelní areál. Drahobudický kostel je v dnešní podobě kompletní barokní novostavbou. Vystavěn byl podle farní knihy na místě svého zbořeného předchůdce, který je poprvé připomínán k roku 1352 (*Mádl 1897*, 9).

Článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.

Mgr. Jan Kypta, Ph.D. (kypta.jan@npu.cz) – Jiří Marounek (marounek.jiri@npu.cz), Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Sabinova 373/5, Praha 3

Literatura

- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Dvořák, F. 1936: Právěk Kolínska a Kouřimska. Soupis archeologických památek. Kolín.
- Klír, T. – Kypta, J. – Marounek, J. – Malina, O. 2021: Dvě zaniklé středověké vsi na rozhraní Nymburska a Jičínska a jejich sociální kontext, Památky středních Čech 35, č. 2, s. 28–46.
- Krásný, F. – Kypta, J. – Marounek, J. – Neustupný, Z. 2019: Dvě (případně tři) nově zjištěná tvrziště na Mladoboleslavsku, Památky středních Čech 33, č. 2, s. 50–58.
- Kremļa, J. 1903: Předhistorická hradiště v okrese kouřimském, Památky archeologické a místopisné XX, s. 395–406.
- Kypta, J. – Laval, F. – Marounek, J. 2021: Z průzkumů tvrzišť Vlašimska, Památky středních Čech 35, č. 1, s. 61–70.
- Marounek, J. – Kypta, J. 2023: Středověká fortifikace u Rabyňe ve středním Povltaví, Památky středních Čech 37, č. 2, s. 39–44.
- Mádl, K. B. 1897: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém I. Politický okres kolínský. Praha.
- Píř, J. L. 1891: Stará hradiště na středním Polabí, Památky archeologické a místopisné XV, s. 353–412.
- Sedláček, A. 1900: Hrad, zámky a tvrze království Českého XII. Čáslavsko. Praha.
- Sláma, J. 1986: Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praha.
- Svoboda, L. a kol. 1998: Encyklopedie českých tvrzí I. Praha.
- Svoboda, L. a kol. 2000: Encyklopedie českých tvrzí II. Praha.
- Šimek, T. a kol. 1989: Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV. Východní Čechy. Praha.
- Šolle, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Úlovec, J. a kol. 2005: Encyklopedie českých tvrzí III. Praha.

Newly Identified Fortified Manors in the Kolín Region

The article deals with two newly identified fortified manors in the Kolín Region. The small fortification discovered between the villages of Pašinka and Bohouňovice has not been published in literature. It is a fortified manor situated along a distinctive terrain edge above the Polepka River valley. It is enclosed by a rampart and a ditch. The second recently identified fortified manor is located near the church in the village of Drahobudice. It has survived in a heavily damaged state, as it is almost completely covered with buildings from the 18th–20th centuries. The topographic context of the presented sites shows remarkable differences. While one of the fortified manors was established along a sharp terrain edge aside the village cores, the other one represents a group of settlements with a close spatial tie to the church compound. The present-day Drahobudice church is a completely new Baroque building. As recorded in the parish book, it was erected on the site of its demolished predecessor which was first recorded in 1352.

Fig. 1: The fortified manor location above the Kohout Mill (Bohouňovice I Cadastre Office, Kolín District; basemap ČÚZK).
Fig. 2: The fortified manor above the Kohout Mill. Overall situation visualised on a digital terrain model using the multidirectional

hillshade method. The individual parts are described in the text (prepared by J. Marounek on the basis of ČÚZK data).

Fig. 3: The fortified manor above the Kohout Mill, overall situation. Yellow – earthwork crown; orange – ditch bottom; light grey – extraction area and modern disturbed areas; light green – border strips; textured grey – quarry range; light brown – present-day roads, violet – retaining walls, blue – body of water (localised by the authors, 2024; drawn by J. Marounek).

Fig. 4: Drahobudice (Kolín District), overall situation in the village on the First Military Survey from the 1780s; the arrow shows the fortification arc near the church (source: Geoinformatics Laboratory, UJEP; <https://geolab.cz>).

Fig. 5: Drahobudice, situation at the fortified manor and church on the Imperial Imprint of the Stable Cadastre Map from 1841. The size of the fortified manor is visible in the round parcelled-out area to the north-west of the church (ČÚZK).

Fig. 6: The fortified manor in Drahobudice, overall situation. Orange-brown – perimeter earthwork relics; yellow – supposed line of the earthwork crown; green – presumable ditch; orange – presumable ditch bottom; dark grey – housing; dark brown – church; brown – present-day roads; grey – modern terrain damage; blue – body of water (drawn by J. Marounek).

ŠEVČINSKÝ DŮL V PŘÍBRAMI – BŘEZOVÝCH HORÁCH

Příspěvek k 10. výročí od prohlášení za národní kulturní památku

Josef Velfl
Jan Pešta

Mezi nejvýznamnější technické památky Středočeského kraje náleží soubor hornických staveb v Příbrami – Březových Horách, právě před deseti lety prohlášený za národní kulturní památku (NKP). V souboru těchto památek zaujímá zvláštní místo bývalý Ševčinský důl, zaražený v roce 1813 na místě starších důlních děl. Většina z jeho staveb, právem poutajících pozornost (šachetní budova, strojovna, cáčovna), pochází z přelomu 70. a 80. let 19. století. Ševčinský důl se také stal jádrem postupně se rozvíjejícího Hornického muzea Příbram. Článek představuje architektonické, technické i památkové hodnoty areálu na pozadí dějin březohorského revíru.

Klíčová slova: Příbram – Březové Hory – Ševčinský důl – Hornické muzeum – technická památka – hornictví – industriální architektura – Národní kulturní památka (NKP)

The Ševčín Mine in Příbram – Březové Hory Contribution to the 10th Anniversary of the Designation as the National Cultural Monument

The group of mining buildings in Příbram – Březové Hory, declared the National Cultural Monument (NKP) ten years ago, is among the most remarkable technical monuments of the Central Bohemian Region. Established on the site of older mining works in 1813, the former Ševčín Mine holds a special position within the group. Most of its structures, rightfully attracting attention (the mine building, the engine room, the pithead room) date from the turn of the 1870s and 1880s. The Ševčín Mine has become the centre of the gradually developing Příbram Mining Museum. The paper presents the architectural, technical, and conservation values of the compound in the background of the history of the Březové Hory mine district.

Keywords: Příbram – Březové Hory – Ševčín Mine – Mining Museum – technical monument – mining – industrial architecture – National Cultural Monument (NKP)

<https://doi.org/10.56112/psc.2024.2.05>

Úvodem

Báňská činnost a její technická úroveň zaujímá v dějinách Příbramska zásadní místo. V dlouhé tradici dobývání rud, sahající až do prehistorie regionu,¹⁾ je nejdůležitější etapa od sklonku 18. století do devadesátých let století devatenáctého. Ve druhé polovině 19. století se zdejší montánní podnikání dostalo na vrchol konjunkturálního vývoje a vydobylo si věhlasné renomé i v mezinárodním kontextu.

Neopominutelnou roli v tomto procesu sehrál i Ševčinský důl (původně pojmenovaný důl Císaře Františka I., poté Císaře Františka Josefa I.), zaražený roku 1813. Takřka o 200 let později, v roce 2014, prohlásila vláda ČR areál Ševčinského dolu spolu s dalšími vybranými báňskými stavbami v Příbrami – Březových Horách a také s částí historického podzemí národní kulturní památkou. Vytipované chráněné objekty dokládají období největšího rozmachu báňské praxe v 2. polovině 19. století.²⁾

Po prvním známějším období prosperity ve 30.–50. letech 16. století začal od druhé poloviny 16. století sužovat příbramské dolování vleklý úpadek těžby, způsobený jednak vyčerpáním vrchních bohatých sfér stříbrorudního ložiska, dále provozně technickými potížemi s dobýváním z větších hloubek a s čerpáním důlních vod, nedostatkem kapitálových investic i jinými faktory.³⁾ Cestu z krize vytýčil v poslední třetině 18. století Jan Antonín Alis (* 1732 Vysoká Pec – † 1801 Příbram), povoláný roku 1772 z Kutné Hory do rodného kraje řešit tyto problémy na pozici horního a hutního mistra. Díky rozsáhlému ložiskovému průzkumu s pozitivními výsledky se mu nakonec skutečně podařilo prosadit v té době průkopnickou vizi hlubinného dolování. Zavedl též mechanismy efektivního

a výkonného čerpacího a odvodňovacího systému, stál u založení nových dolů (Vojtěch a Anna, nyní rovněž národní kulturní památky), huti a instalace moderních technologií při těžbě, v úpravnictví i v jiných oborech. Především jeho zásluhou byla připravena půda k dlouhodobému vzestupu a úspěšné těžbě, trvající přes sto let.⁴⁾

Dílčí úspěchy slavilo zdejší hornictví též později, i když muselo již čelit důsledkům oborové hospodářské krize z důvodu poklesu ceny stříbra a dalších kovů na světových trzích po objevení bohatých nálezů v zámoří. Hospodářské těžkosti se zrodily v průběhu 90. let 19. století a pokračovaly v mnohých směrech i ve století dvacátém.

Stručná historie revíru

Evropského až světového významu dosáhlo příbramské stříbrorudní dolování ve druhé polovině devatenáctého století, kdy zaujalo v rámci habsburského státu prioritní místo a představovalo rozsahem dobývání i bohatostí ložisek důležitý ekonomický potenciál země. Mohutný exploatační proces kladl vysoké požadavky i na vzdělávání kvalifikovaných hornických a hutnických odborníků, což by nebylo možné bez fungování vyspělého montánního školství. Zásadním způsobem tomu napomohlo roku 1849 založení Montánního učiliště v Příbrami (*K. k. Montanlehranstalt*). Stalo se tak na základě císařského dekretu z 23. ledna 1849; slavnostní otevření učiliště se uskutečnilo 12. listopadu 1849. Dne 19. srpna 1865 udělil císař František Josef I. škole titul Báňská akademie. Ministerským výnosem ze 7. ledna 1895 získal ústav statut vysoké školy. Přibližně

Obr. 1: Celkový pohled na budovy areálu Ševčinského dolu v dolní části březohorského náměstí Hynka Kličky. Vlevo objekt cáchovní, vpravo šachetní budova s těžní věží, stav 2007 (všechny snímky J. Pešta, není-li uvedeno jinak).

deset let poté, 31. července 1904, došlo k novým statutárním a organizačním změnám a také k přejmenování na Vysokou školu báňskou v Příbrami, do konce trvání Rakouska-Uherska jedinou v severozápadní části monarchie.⁵⁾

Bouřlivý rozvoj byl do značné míry umožněn, vedle štedrosti ložisek, vzpomínanými klíčovými změnami v oblasti montánní vědy a techniky, což se projevilo v mnoha pracovních sférách v těsném sepětí teorie a praxe. Tyto aplikované inovační kroky, na jejichž prvopočátku bylo Alisovo snažení, se promítly zejména ve vyšší intenzitě práce. V roce 1873 se poprvé na Příbramsku vyzkoušelo strojní vrtání stlačeným vzduchem pomocí parních kompresorů (nejprve při hloubení jam, později na překopech a konečně i na sledných a dobývkách) a záhy též na hydraulický pohon. V horizontální dopravě, vedle lidské síly, byli v roce 1875 zavedeni na hlavních důlních chodbách koně a na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století zkušební i lokomotivy. Před zavedením parních strojů byla zvláště využívána vodní síla. Budovaly se speciální nádrže (rybníky), odkud se vedla voda důmyslným systémem vodních struh k dolům a hutí. Vertikální dopravu zajišťovala zpočátku ještě tradiční vodní kola a koňské žentoury, od poloviny 19. století se ale na Příbramsku prosadila i aplikace moderního parního pohonu, nutná při těžbě z velkých hloubek. Pro dopravu těživa v okovech byl v roce 1846 instalován první parní stroj v revíru na šachtě Marie. Pára poháněla od roku 1853 na Marii též důlní klece, poprvé zavěšené na místo okovů. Od roku 1854 se zde objevil poprvé v rámci Rakouska stoupací stroj (*fahrkunst*) na parní pohon, sloužící k přepravě mužstva – nejprve pouze z podzemí směrem na povrch. Parní trakci zabezpečoval stojatý jednočinný dvouválcový stroj o výkonu 30 koňských sil.

Stoupací stroj používali jak horníci tohoto dolu, tak s ním spojeného dolu Vojtěšského. S postupem do větších hloubek byl v letech 1868–1869 na Mariánském dole *fahrkunst* inovován a prodloužen, došlo také k výměně parního stroje za nový. Šlo o ležatý dvojčinný jednoválcový, o výkonu 100 koňských sil, s možností nejen vyjízdet s havíři nahoru, ale i sjíždět do podzemí. Roku 1858 byl instalován na dole Prokop první parní stroj o výkonu 300 koňských sil pro přímou dopravu vozíků v těžních klecích z hloubky 500 metrů, opět poprvé v habsburském státě. O deset let později byl zaveden na nedalekém dole Anna obdobný stoupací stroj jako na dole Marie, navíc bylo na jeho táhlech zavěšeno ještě čerpací zařízení k pumpování vody.

Po několika letech se parní energií realizovala trakce většiny důlních vrátků, kompresorů pro pneumatické strojní vrtání i čerpání vody. Tyto stroje byly v osmdesátých a devadesátých letech 19. století dále přestavovány. V jejich zdokonalování měl březohorský revír nejednou primát v rakousko-uherské monarchii i mezi rudními revíry Evropy.⁶⁾

Zavedení parního stroje v roce 1850 přineslo převratnou změnu rovněž v produkci příbramské hutě (*K. k. Silber und Bleihütte zu Příbram*), která byla nedílnou součástí zdejšího *C. k. a spolutěžařského Karloboromejského hlavního horního závodu na stříbro a olovo v Příbrami*, jak zněl oficiálně tehdejší název podniku. Požadavkům vzestupu průmyslu odpovídalo v letech 1860–1862 postavení osmi vysokých pecí, což bylo důležitým vývojovým mezníkem nejen s ohledem na nárůst výroby, ale i se zřetelem k teorii tavení rud.⁷⁾

Značný význam v dějinách hornictví na Příbramsku a v kontextu se zvyšováním technické úrovně měla výroba drátěných těžních lan. První bylo vyzkoušeno na dole Marie v roce 1836.

Po četných zkušebních pokusech existovala od roku 1853 na Březových Horách vlastní výroba drátěných lan v manufaktuře vybavené jednoduchými stroji. V roce 1860 vznikla v areálu dolu Anna samostatná továrna na výrobu drátěných lan disponující již velkým počtem strojů a také zkušebním oddělením. Po roce 1881 měl tento provoz k dispozici parní lokomobilu o výkonu 4 koňských sil a horizontální parní stroj o výkonu 8 koňských sil. Objekty v areálu dolu Anna časem nevyhovovaly vzrůstajícím požadavkům produkce, a tak po stavebních úpravách uskutečněných roku 1930 byla v letech 1931–1933 továrna přemístěna do někdejší kovárny proti budově Strojního a stavebního odboru v sousedství dolu Vojtěch. V průběhu let exportovala svoje produkty i do řady evropských zemí (k zrušení drátovny došlo v roce 1964).⁸⁾

Využití parní trakce, drátěných těžních lan, geologické podmínky a další faktory napomohly k tomu, že již v polovině sedmdesátých let 19. století překonaly hloubky dolů v revíru tisícimetrovou hranici. Roku 1875 byl dosažen světový primát svislé hloubky šachetní jámy za pomoci jediného těžního lana na dole Vojtěch.

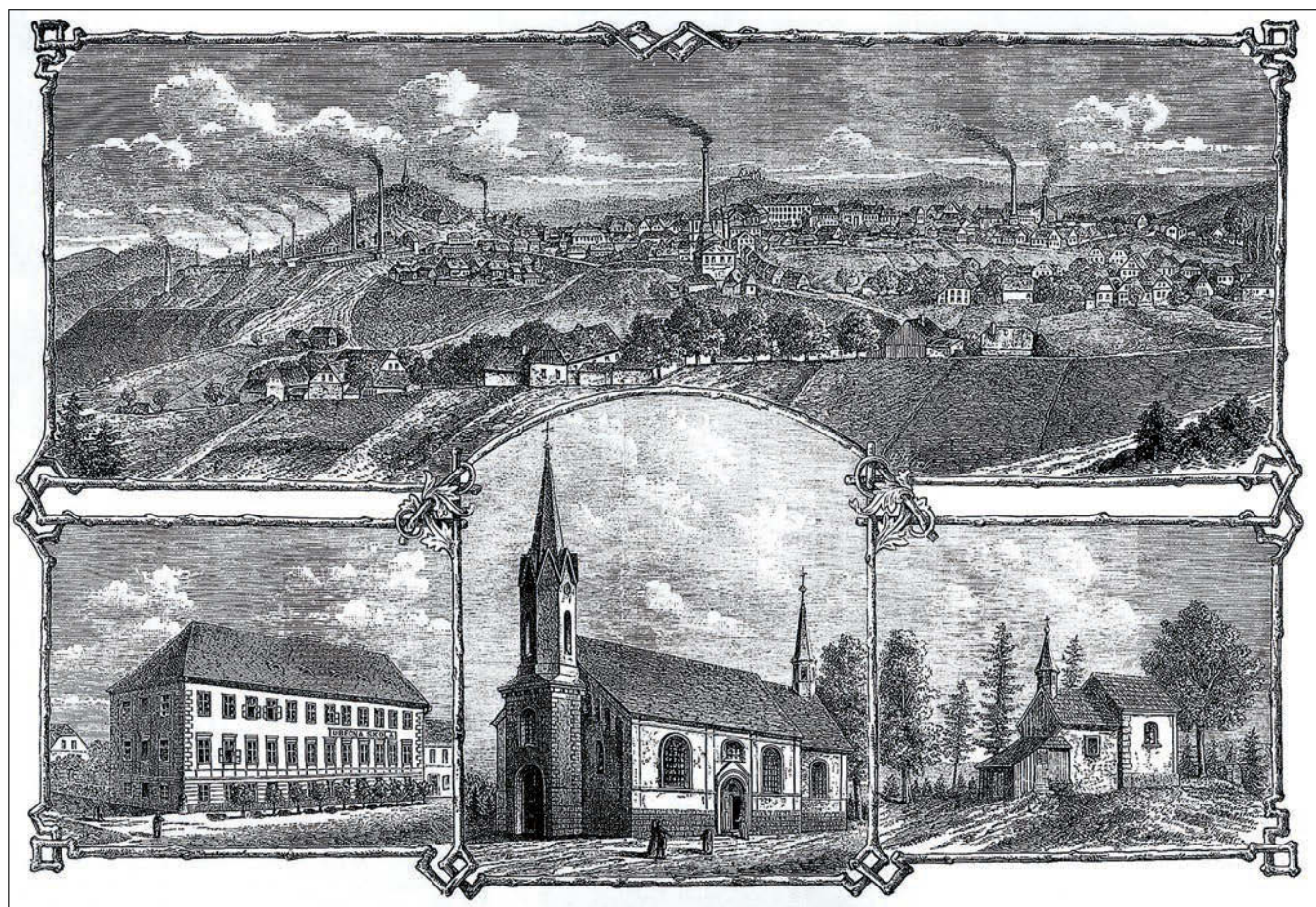
Ekonomické úspěchy báňského závodu v 19. století souvisely zejména s nárůstem kvality rudních žil v hloubkách, o čemž byl od prvo počátku skálopevně přesvědčen právě Jan Antonín Alis. Dále korespondovaly s tehdejší úrovní techniky, organizací práce i se stavem zaměstnanosti. Vrcholu se podařilo v tomto směru dosáhnout roku 1885, kdy byly evidovány 6.103 osoby zabývající se báňskou činností, včetně nepočetného úřednictva. Pro srovnání v době působení J. A. Alise v roce 1777 pracovaly v báňském závodě 92 osoby. Nejvyšší zisky docílily doly

v letech 1868–1891 a pohybovaly se od 0,6 do 1,4 milionu zlatých za rok. Absolutní maximum v objemu těžby rudnin přinesl rok 1890 – 344.238 tun. Pro srovnání: v desetiletí 1891–1900 se podařilo vydobýt 2.876.221 tun rudnin a z nich pak získat 56.701 tun olova a 438 tun stříbra; oproti létům 1851–1860, kdy se vytěžilo 999.000 tun rudnin a z tohoto množství se následně vyrobilo 23.646 tun olova a 155 tun stříbra. V době světového rekordu 1.000 m svislé hloubky dolu Vojtěch roku 1875 získal závod 22,8 tun stříbra, 967,7 tun olova a 2.846,1 tun kletu (kysličníku olovnatého, využívaného především ve sklářství), což znamenalo více než 90 % z celkové těžby těchto surovin v Rakousku-Uhersku. Nejvíce stříbra v průběhu 19. století se vyprodukovalo v roce 1898 – 39,5 tuny. Těžba stříbra v 80. a 90. letech 19. století v příbramském horním závodě představovala zhruba 60 – 80 % (podle některých pramenů až okolo 90 %) celé rakousko-uherské produkce. V případě dobývání olova se jednalo o 30–35 % produkce monarchie. V rámci ložiska Březové Hory to zajišťovala především exploatace v podmínkách dolů Marie, Anna, Vojtěch, Prokop a Císaře Františka Josefa I. (Ševčinský důl) a následně též v ložisku Bohutín.⁹⁾

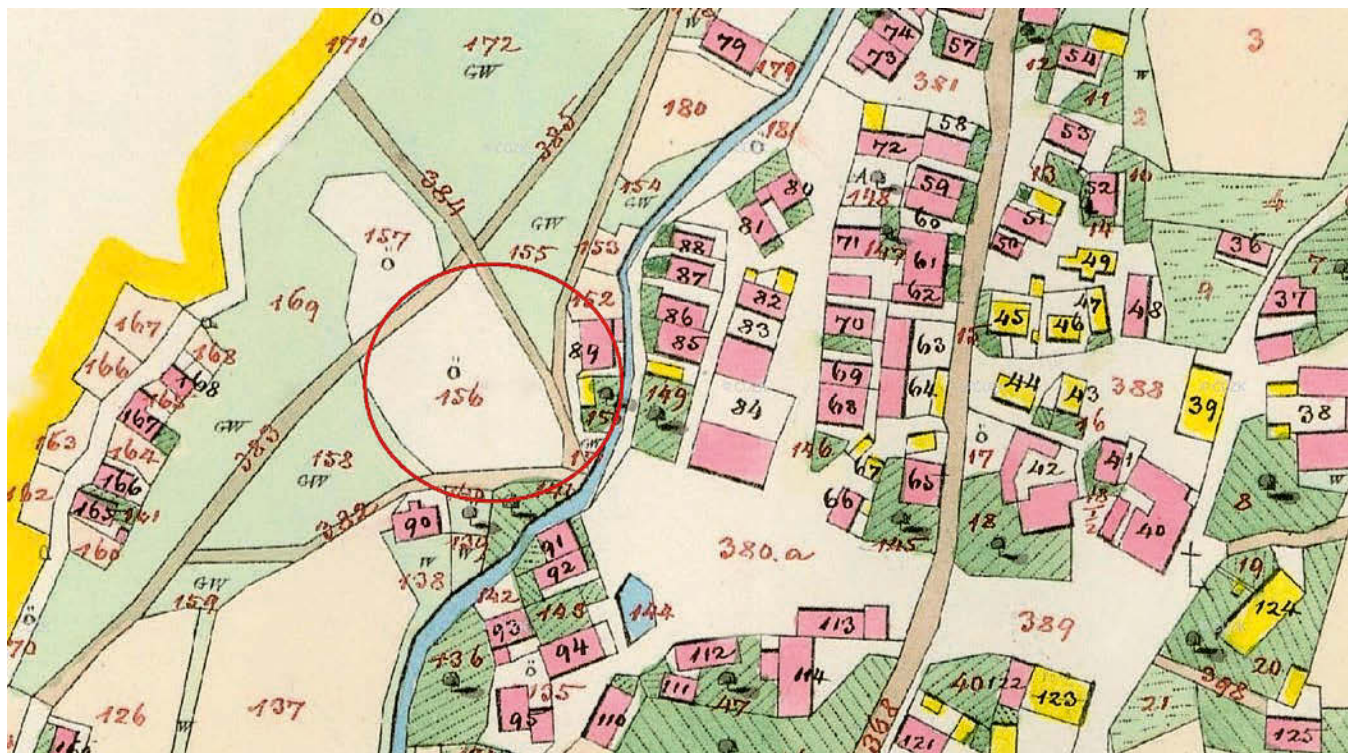
Dějiny Ševčinského dolu

K zaražení dolu Císaře Františka I. došlo roku 1813. V novodobé historii revíru se tak stal třetí nejstarší hlubinnou jámou (po šachtách Vojtěch z roku 1779 a Anna, zaraženou roku 1789).

Místo pro jeho otevření bylo vybráno na základě předchozího důkladného geologického průzkumu ve svahu nad říčkou Litavkou na severozápadním okraji Březových Hor. Od 30. do

Obr. 2: Panoramatický pohled na hornické město Březové Hory (xylografie Františka Chalupy podle kresby Josefa Hofmayera z roku 1884). Důl Císaře Františka Josefa I. – dnešní Ševčinský důl – v popředí uprostřed (© Hornické muzeum Příbram).

Obr. 3: Výřez jádra města Brezové Hory v okolí dnešního náměstí Hynka Kličky na tzv. povinném císařském otisku stabilního katastru z roku 1839. Podoba a uspořádání zástavby se značně liší od dnešního stavu. Na místě Ševčinského dolu (označeno kroužkem) jsou zachyceny dosud jen prázdné plochy s odvaly hlusiny, dobře patrný je vodní kanál – „struhy“, protékající po vrstevnici v severojižním směru (© Český úřad zeměměřický a katastrální, stabilní katastr, B2_a_6C_6226-1_5).

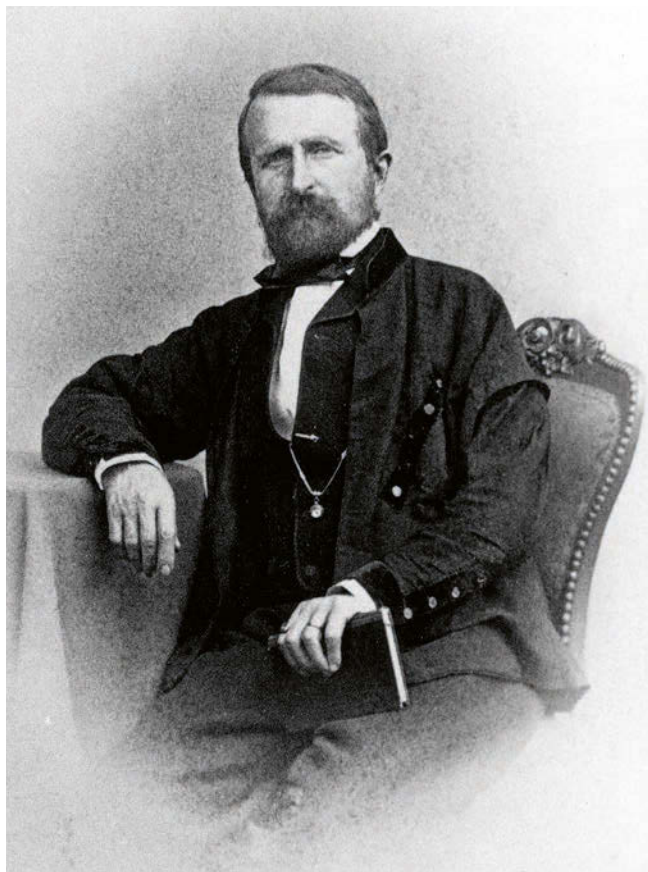
konce 50. let 16. století, kdy vrcholila první známá konjunktura těžby stříbra na Příbramsku, existovalo v této lokalitě několik šachet. Nejznámější byly jámy s názvem *Gottes Hilfe* a *Heiliges Kreuz* v prostoru tzv. Mordýřské nebo též Mučednické žíly, připomínané v Horních knihách v letech 1527 a 1586. Roku 1813, na prahu největšího rozkvětu březohorského hornictví, navrhl vrchní horní úřad zarazit na Mučednické žíle novou šachtu, zhruba v místech někdejšího vodotěžného dolu ze 16. století. Původní název zněl *důl Císaře Františka I.*, později *Císaře Františka Josefa I.* Mezi lidem však zdomácnělo pojmenování „*Francšachta*“. Mnohé na tom nezměnilo ani přejmenování po vzniku Československé republiky v roce 1918, kdy byl v souvislosti s odbouráváním symbolů bývalého mocnářství zvolen název *Ševčinský důl*. Stalo se tak podle další významné žíly – Ševčinské, otevřené zdejší šachtou v polovině 19. století. Cílem těžařů bylo dosáhnout propojení podzemí mezi nejdůležitějšími ekonomicky těžitelnými žílami a urychlit jejich exploataci.¹⁰⁾

Ševčinský důl je situován v těsném sousedství bývalého hlavního vodního kanálu, zvaného „*struhy*“, směřujícího od Vokačovského rybníka k nedaleké vojtěšské úpravně. Voda jako důležitý zdroj energie se využívala k různým činnostem, například k pohonu vodních kol při čerpání vody, v rámci úpravnického procesu či k zajištění trakce těžního stroje. Při zaražení dolu v roce 1813 předpokládal vrchní horní úřad hloubku původní historické šachtice asi 76 m. Z důvodu nedostatku finančních prostředků i dalších příčin probíhaly práce na hloubení velice zvolna. Teprve v roce 1843 dosáhli horníci 2. patra v hloubce 63,3 m. Poté bylo však nutné až do vyražení Dědičné štol (potřebné k odvodňování a zmáhané v letech 1789–1859 právě na úrovni 2. patra) hloubení na Francšachtě znovu přerušit. Pokračovalo se až od roku 1849. V roce 1854 se při překopu na 8. patře poblíž stvolu jámy, v hloubce přes 210 m, nara-

Obr. 4: Část města Brezové Hory zachycená na tzv. třetím vojenském mapování z roku 1879 krátce před vybudováním zděného šachetního objektu dolu Císaře Františka Josefa I. Na dotčeném pozemku (vlevo u kóty 496) je zakreslen pouze odval jámy (Mapový list č. 4152-1, originál 1 : 25000, výřez bez měřítka; digitalizace Agentura ochrany přírody a krajiny; převzato z: © geolab.cz).

zilo na stařiny (stará důlní díla) ze 16. století. Roku 1856 činila hloubka šachty 220,4 m a dobývané rudniny byly transportovány podzemím přes nedaleké Vojtěšský a Mariánský důl.

Obr. 5: C. k. horní rada Augustin Jindřich Beer, specialista v oblasti geologie, důlního měřičství, hlubinného vrtání a úpravnictví. V letech 1853–1863 stál v čele dolu Císaře Františka Josefa I. jako závodní inženýr. Současně přednášel na zdejším Montánním učilišti (od roku 1849), v letech 1851–1863 pak na Horní škole pro důlní dozorce a od roku 1863 opět na Montánním učilišti, povýšeném roku 1865 na Báňskou akademii. Tento ústav Beer reprezentoval v letech 1875–1879 na pozici řádného ředitele (© Hornické muzeum Příbram).

Není bez zajímavosti, že v letech 1853–1863 zastával funkci závodního inženýra dolu Císaře Františka Josefa I. adjunkt horní správy Augustin Jindřich Beer (* 1815 Příbram – † 1879 Příbram). Později, již s titulem c. k. horního rady, se zařadil mezi evropsky uznávané odborníky v oblasti hlubinného vrtání, ložiskové geologie, důlního měřičství a úpravnictví. Kromě vedoucí funkce na dole Císaře Františka Josefa I. přednášel zároveň na zdejším Montánním učilišti (od roku 1849), v letech 1851–1863 pak na Horní škole pro důlní dozorce a od roku 1863 opět na Montánním učilišti v Příbrami, povýšeném roku 1865 na Báňskou akademii. Tento ústav Beer reprezentoval v letech 1875–1879 na pozici ředitele. Jeho desetileté působení v čele dolu názorně dokresluje propojení montánní vědy, výzkumu a školství s praxí.¹¹⁾

Podstatné urychlení báňské činnosti na dole Císaře Františka Josefa I. nastalo od roku 1880 po instalaci parního těžního stroje. Nicméně dobrých výsledků bylo docíleno již dříve za řízení Augustina Jindřicha Beera.¹²⁾

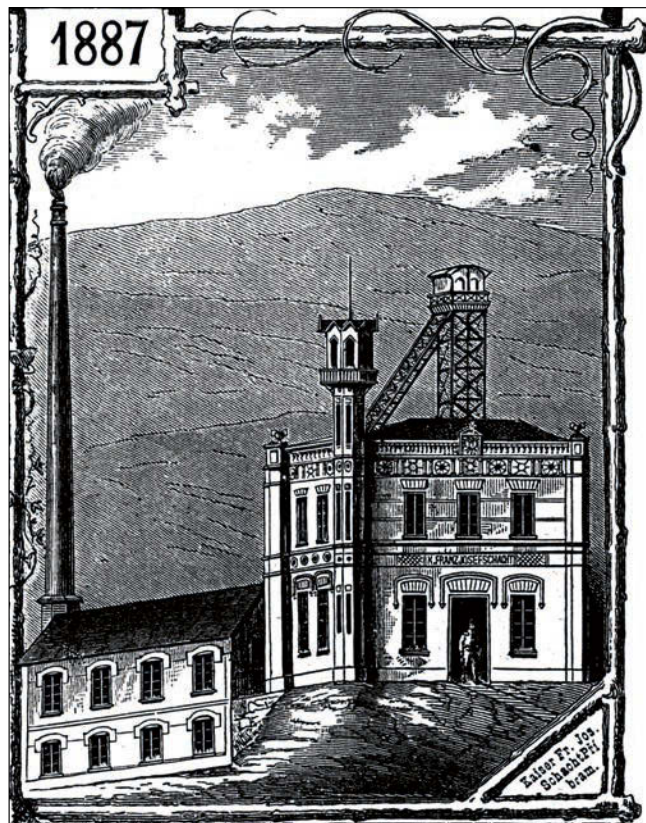
V době působení přednosty zdejšího horního závodu, dvorního rady Ignáce rytíře Jeschkeho (v Příbrami ve funkci v letech 1866–1882, poté v letech 1884–1889 zastával funkci horního hejtmána v Praze) dosáhl důl 17. patra a hloubky 431,4 m. Koncem roku 1891 měla jáma o profilu 5,4 × 3 m celkem 30 pater

a hloubku 991,3 m. K tomuto datu důl disponoval parním ležatým dvouválcovým těžním strojem o výkonu 250 koňských sil, s vrtáním válců 580 mm, zdvihem pístu 1.400 mm a průměrem bubnu k navíjení těžního lana 4 m. Těžním strojem byl zajištěn transport dvouetážových klecí určených jak k přepravě důlních vozů, tak i mužstva, v počtu 12 osob (po šesti v každém patře klece). Na šachtě byl v provozu rovněž jeden vzduchový kompresor na parní pohon, typ Staněk, o výkonu 40 koňských sil, který vháněl stlačený vzduch do důlního vrátku a současně ke čtyřem vrtacím strojům v podzemí.

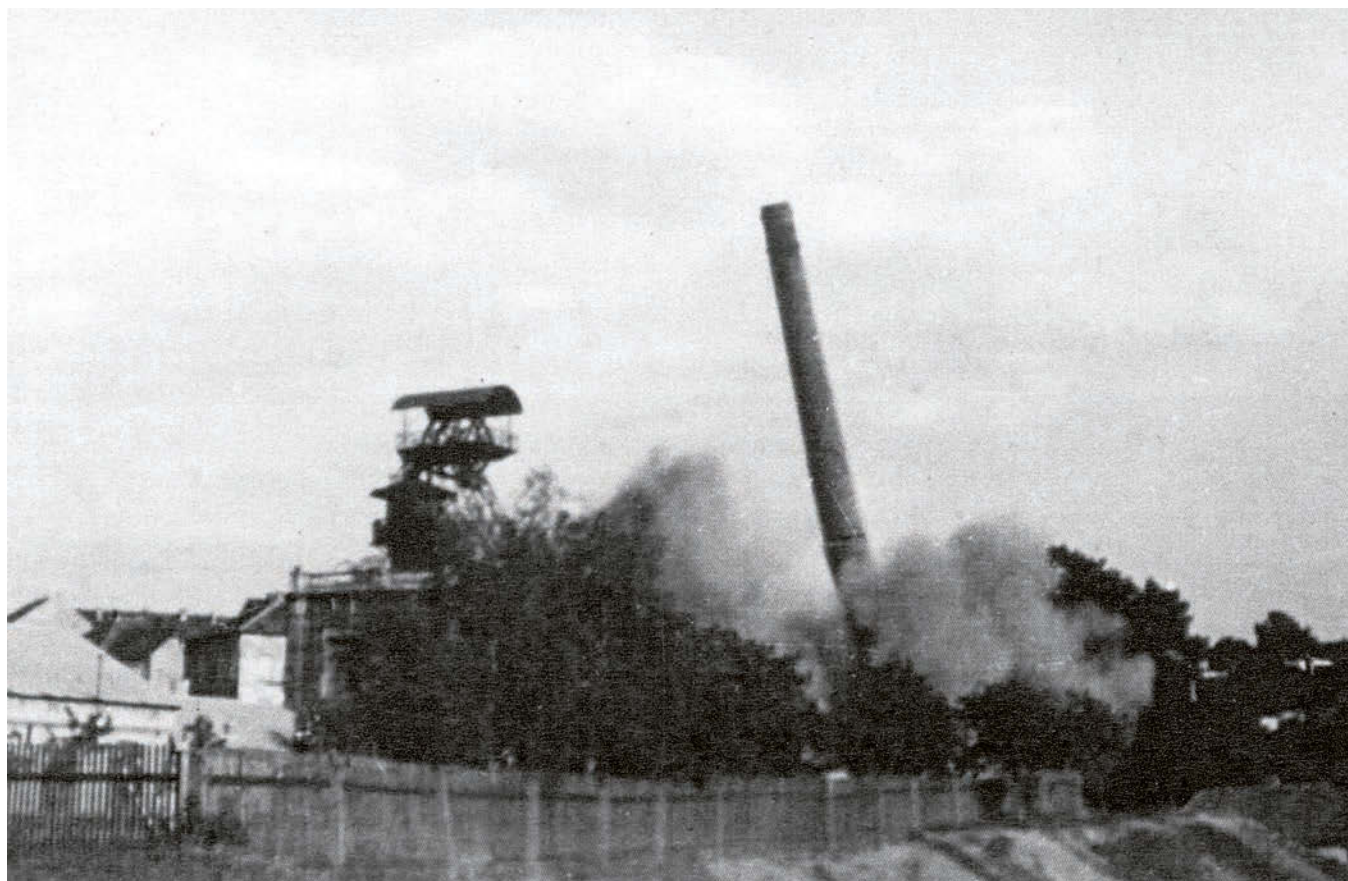
V roce 1909 byla dosažena maximální hloubka 1.092,1 m na úrovni 32. patra. Téhož roku zde byla zavedena pneumatická vrtací kladiva Flottmann poháněná stlačeným vzduchem. Kompresor k výrobě stlačeného vzduchu měl píst o průměru 400 mm a poháněl jej parní stroj s vrtáním válce 450 mm a zdvihem 650 mm.

V přetloukárně a třídírně (objektu tzv. sypů) byl ke konci roku 1891 k dispozici parní elevátor (korečkový dopravník) o výkonu 3 koňských sil, realizující vertikální přepravu vytěženého materiálu. Rudnina byla následně odvážena povrchovou železniční úzkokolejnou tratí vybudovanou roku 1884 na nedalekou úpravnu dolu Vojtěch. Pára pro parní trakci vznikala v kotelně situované v sousedství strojovny, vybavené třemi kotli typu Mühlhausen. Kotelna i s komínem byly asanovány v roce 1953.¹³⁾

Veškeré práce na této i dalších šachtách byly ovlivňovány a regulovány ekonomickými stimuly. Na základě rozhodnutí komise Ministerstva veřejných prací se od února roku 1910 provoz jámy zastavil. Na 12., 16., 17. a 19. patře došlo totiž k vytěžení ekonomicky dobývatelných zásob. Pod těmito horizonty, zejména ve větší hloubce, byla však Ševčinská žíla dobývána

Obr. 6: Jedno z nejstarších známých vyobrazení dolu Císaře Františka Josefa I. v časopise Prager Kalender z roku 1887 (© Hornické muzeum Příbram).

Obr. 7: Bourání historické kotelny a komína poblíž strojovny v roce 1953. Demolice byla výrazným zásahem do stavební podoby areálu Ševčinského dolu (© Hornické muzeum Příbram).

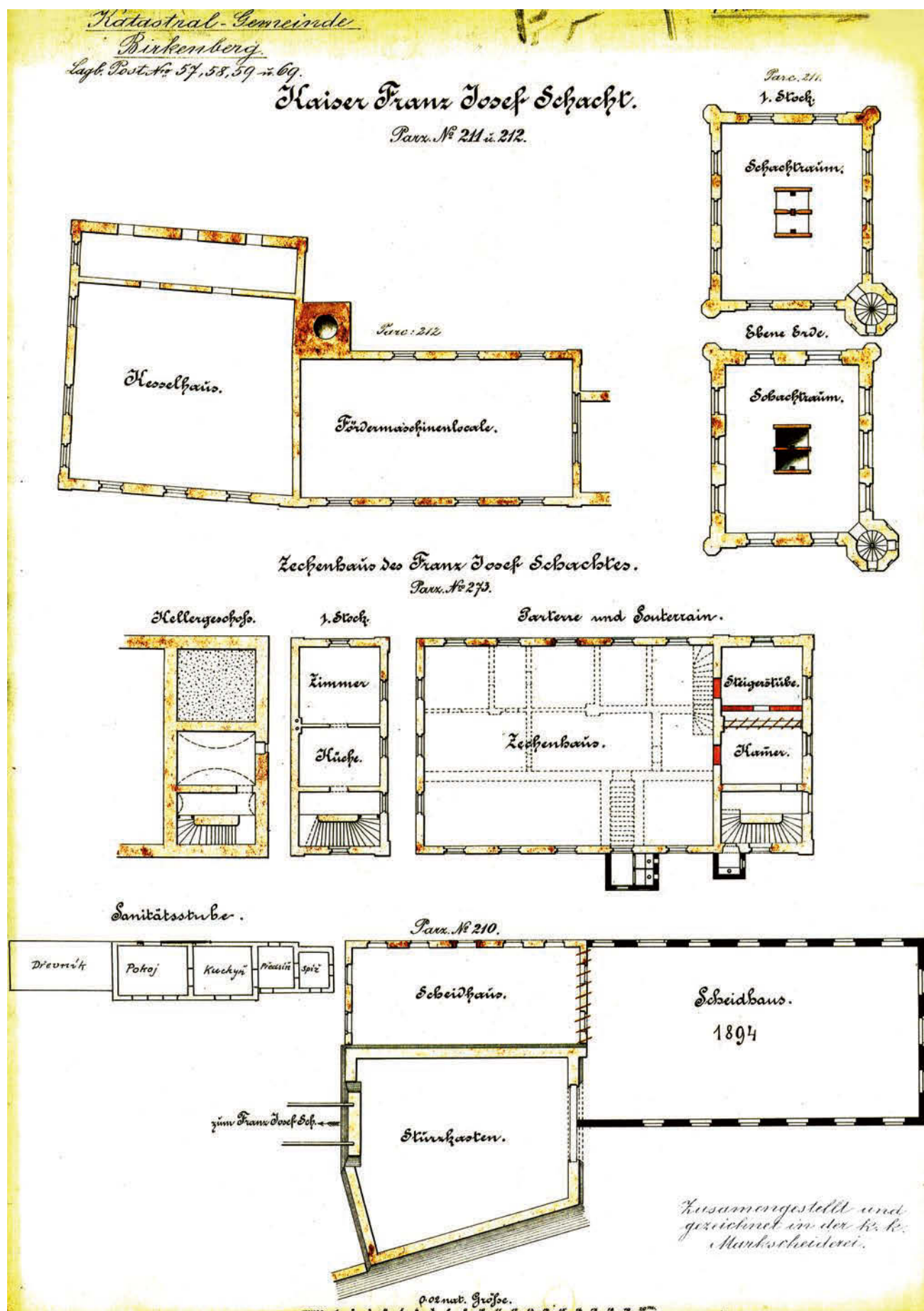
i během 20. století prakticky stále, v podstatě až do uzavření revíru v roce 1978. Šlo zvláště o čerpání zásob s převahou zinku, ponechaných zde koncem 19. a počátkem 20. století. Rudy však nebyly těženy Ševčinskou šachtou, ale zpočátku přes sousední důl Marii a poté nedalekými jámami Vojtěch a Anna, odkud byla Ševčinská žíla otevírána a těžena dále do hloubky pod poslední 32. patro Ševčinského dolu. To vysvětluje i následující zajímavost: šachta neměla plný počet pater – chybělo 11., 13., 18., 20., 22., 24. a 31. patro, což bylo dáno jednak otevíráním horizontů na Ševčinské žíle ve větších vertikálních intervalech a dále již vzpomínaným dobýváním žíly v chybějících patrech ze sousedních šachet Marie a Vojtěch.¹⁴⁾

Ševčinský důl se řadil na Březových Horách mezi tzv. vtažné jámy. Přírozeným větráním zde vzduch klesal do podzemí. Tento způsob větrání fungoval až do 50. let 20. století, ačkoli již předtím byla zaváděna umělá větrací technika. S ohledem na odvětrávání březohorského revíru provedly Rudné doly Příbram v 50. letech 20. století rekonstrukci Ševčinské jámy a v roce 1963 zde byl instalován i nový tzv. foukací (tlačný) elektrický ventilátor, který zabezpečoval dostatečné množství vzduchu. Spolu s obdobným zařízením z roku 1959 v Prokopském dole se tak podařilo dosáhnout umělého odvětrávání celého komplexu březohorských dolů. Parní těžní stroj Ševčinského dolu byl ve 20. století nahrazen elektrickým, který poháněl těžní klece až do 2. poloviny 80. let 20. století – tedy i v době, když už interiér šachetní budovy sloužil výstavním účelům příbramského muzea. V souvislosti s uzavřením březohorského rudního revíru v ložisku Březové Hory roku 1978 byla v roce 1989 ukončena likvidace dolu zásypem na zátku v hloubce 47 m a zakrytím ohlubně jámy betonovou deskou.¹⁵⁾

Stavební podoba Ševčinského dolu

Většina staveb v areálu bývalého Ševčinského dolu má svůj původ v době největšího rozkvětu na přelomu 70. a 80. let 19. století, za vedení výše zmíněného přednosty horního závodu Ignáce rytíře Jeschkeho. Pro podobu nových provozních a správních objektů, postavených v letech 1879–1880, je typické využití režných pálených cihel a částečně i kamene. Tento styl industriální a montánní architektury je zejména v německojazyčných zemích označován termínem „architektura typu Malakow“, ev. „Malakow“, který se sporadicky užívá i u nás. Autorství budov bohužel zůstává neznámé. Jen okrajově připomeňme, že na významných průmyslových stavbách 19. století se mohli podílet i renomovaní architekti, jako např. Ignác Vojtěch Ullmann v případě Vojtěšské huti na Kladně.

Architektonicky i památkově nejzajímavějším a nejhodnotnějším objektem v areálu je unikátní, 27,5 m vysoká šachetní budova čp. 292 z roku 1879, postavená v kombinaci režných cihel a kamene. Patrová budova, shora ukončená atikou s balustrádou, má bohatě členěná průčelí s nárožními věžičkami (obdobné jsou např. na jámové budově dolu Vojtěch). Od jiných industriálních staveb v Březových Horách i jinde ji odlišuje nápadná polygonální nárožní věž, převyšující budovu o dvě podlaží, která dodnes tvoří dominantu dolní části březohorského náměstí (dnes náměstí Hynka Kličky). Poslední patro věže, původně určené pro astronomická pozorování, obíhá bohatě dekorovaný vyřezávaný ochoz a je ukončeno výraznou dřevěnou nástavbou s lomenicovou střechou. V interiéru budovy je od roku 1979 ukázka vrtací techniky a expozice přibližující vývoj zdejší svislé důlní dopravy od středověku do současnosti.

Obr. 8: Projekt stavebních úprav jednotlivých objektů dolu Císaře Františka Josefa I. (nahore zleva kotelna se strojovnou a šachetní budova; uprostřed cáchovna; dole třídníra s přetloukárnou), vybudovaných v letech 1879–1880, se zakreslenými plánovanými stavebními úpravami. Dokumentaci vypracovala K.K. Markscheiderei (c.k. horní měřická kancelář) v roce 1894 (© Hornické muzeum Příbram).

Obr. 9: Historická fotografie dolu Císaře Františka Josefa I. od jihovýchodu z roku 1915. Zcela vlevo budova cáčovny, uprostřed strojovna a jámová budova s těžní věží a komínem kotelny v pozadí (dnes zbořeným), vpravo je stará třídilna rudy (sypy) – dosud před úpravou na sokolovnu (© Hornické muzeum Příbram).

Zděnou část jámové budovy přesahuje konstrukce ocelové nýtované těžní věže, jedné ze dvou posledních dochovaných historických ocelových těžních věží na Příbramsku (druhá se dochovala na dole Řimbaba v Bohutíně). Na vrcholu těžní věže jsou umístěny dvě lanovnice o průměru 3.800 mm pro lana o průměru 25 mm. Rychlost jízdy dosahovala 3 m/s. K základnímu vybavení patřily dvě klece, každá o hmotnosti 750 kg. V posledním období existence dolu po roce 1951 zajišťoval vertikální dopravu dvoububnový těžní stroj sovětské výroby, typu 2 – BM.

Muzejně využívaná budova byla v 80. letech 20. století opatřena plošným nátěrem cihelného zdiva. Při poslední rekonstrukci v roce 2007 již nebylo možné navrátit stavbě původní podobu s nebarveným režným povrchem cihel kvůli obavám o poškození líce zdiva při snaze o odstranění nátěrů. Proto byl, po dlouhých úvahách, obnoven nátěr cihel, ovšem lépe vizuálně přizpůsobený charakteru režných pálených cihel.

Sousední strojovna, postavená v letech 1879–1880, je ve svahu založená přízemní budova ve stejném architektonickém stylu. Cihelná stavba na vysokém kamenném soklu je krytá nízkou sedlovou střechou, fasády jsou členěné jediné výřezy segmentově zaklenutých otvorů se zvýrazněnými záklenky a kamennými parapety a mělce vystupujícími lizénami. Od roku 1994 je zpřístupněná veřejnosti jako součást muzea. V expozici se nachází unikátní technická památka – dvoustupňový ležatý důlní pístový kompresor 500/310, vyrobený Královopolskou strojírnou Brno v roce 1928 a používaný ve zdejšímu revíru na

Obr. 10: Detailní pohled na vrchní ocelovou nýtovanou část těžní věže, stav 2005.

Obr. 11: Budova strojovny od jihovýchodu, stav 2009.

dole Generál Štefánik (původně důl Korunního prince Rudolfa). Tímto kompresorem s nasáváním vzduchu 20 m³/min. při tlaku 7 atmosfér bylo umožněno efektivní strojní vrtání a sbíjení. Při poslední opravě byl uplatněn stejný princip, jako v případě šachetní budovy – tedy nátěr cihelného zdiva, co nejvíce vizuálně přizpůsobený barvě režných pálených cihel.

Naproti těžní věži a strojovně stojí objekt původních sypů (zásobníků) – přetloukárny a třídírny čp. 297, později přebudovaný k jiným provozním účelům šachty a v roce 1919 pak přestavěný na sokolovnu. Přízemní budova z neomítaných šedých cihel, donedávna narušená novodobými stavebními úpravami, byla v roce 2009 architektonicky rehabilitována. I podobu této stavby určují segmentově zaklenutá okna se zvýrazněnými záklenky. Objekt je od roku 1981 rovněž využíván muzeem, dnes je zde vstupní expozice o vývoji řemesel a průmyslu v čele s báňským podnikáním na Příbramsku, a stálá výstava dobových fotografií jednotlivých historických důlních provozů. Při poslední opravě v roce 2009 se podařilo odstranit novodobou tvrdou cementovou omítku a velmi zdařile obnovit režné zdivo. Nové vysprávký a doplňky byly provedeny z běžných pálených cihel, takže jsou oproti původnímu zdivu snadno odlišitelné, avšak nerušící.

Nedílnou součástí komplexu budov Ševčinského dolu je cáchovna čp. 293 z roku 1880, oddělená od šachetní budovy Třemošenskou ulicí. Rovněž tato architektonicky výrazná budova je postavena z režného cihelného zdiva v kombinaci

s kamenným zdivem v podobném stylu, jako ostatní budovy dolu. Dominantou je o patro vyšší východní nárožní část. Na rozdíl od šachetní budovy, strojovny a objektu sypů se však její fasády dochovaly v autentické podobě, bez pozdějších nátěrů. V cáchovně mohou návštěvníci muzea shlédnout expozici s názvem Z dějin příbramského hornictví, která reprezentuje montánní činnost od pravěku až do současnosti. Jejím otevřením v roce 1978 bylo zahájeno systematické budování muzea.

Areál dolu doplňuje dům čp. 318 z let 1884–1885, kde byly původně byty báňských úředníků a techniků. Patrová stavba ve svažité dolní části březohorského náměstí se od ostatních, jen nemnoho starších budov dolu, liší nenáročnou eklektickou fasádou s vysokým kamenným soklem. Dům slouží muzejním účelům již od konce 50. let 20. století, nyní jsou zde deponovány a vystaveny mineralogicko-geologické sbírky a také unikátní paleontologické exponáty.¹⁶⁾

V jižní části areálu Ševčinského dolu stojí někdejší hornické lázně čp. 322. Byla zde společná umývárna, čtyři vany a dvě parní koupele a dále noclehárna o kapacitě 124 lůžek v deseti sálech a polévárna. Architektonicky nenáročná přízemní budova se záklenky z režných cihel byla postavena v letech 1884–1886 zásluhou přednosty horního závodu, dvorního rady Jiljí Jarolímka (1836–1886), jako součást širšího stavebního záměru tehdejšího báňského ředitelství. Dne 2. 9. 1889 si tyto objekty prohlédl i následník rakousko-uherského trůnu arcivévoda František Ferdinand d'Este.

Obr. 12: Fotografie cvičení Sokola Březové Hory na nádvoří dolu v roce 1900. Vpravo budova třídní a přetloukárny (sypů) přestavěná v roce 1919 na sokolovnu (© Hornické muzeum Příbram).

Obr. 13: Severní uliční průčelí budovy cáčovny se zachovalou fasádou z režných cihel a kamenného zdiva, stav 2009.

Obr. 14: Expozice důlní techniky na bývalém odvalu, později nádvoří dolu a cvičišti Sokola v pohledu z těžní věže, stav 2007.

Obr. 15: Nádvoří dolu s expozicí důlní techniky. Vlevo v pozadí budova sypů – pozdější sokolovna v průběhu opravy, uprostřed šachetní budova s těžní věží a vpravo budova strojovny, stav 2009.

Obr. 16: Nově postavená nástupní stanice úzkokolejné dráhy, rekonstruované v trase ulice Pod Struhami k bývalé úpravně u dolu Vojtěch, stav 2007.

V okolí dolu se zachovala řada původních hornických domků charakteru dělnické kolonie. Vznikly převážně v 19. století a některé sloužily jako obydlí štajgrů, další obývali řadoví havíři.¹⁷⁾

Na nádvoří Ševčinského dolu se podařilo v roce 2006 částečně rekonstruovat úzkokolejnou dráhu, která zde existovala od roku 1884, a na ní instalovat expozici historické i novodobé důlní techniky, strojů a zařízení. Železnice byla původně vybudována k odvozu rudy od Ševčinského dolu přes most nad ulicí Pod Kovárnami a dále ulicí Pod Struhami k portálu dopravní Ševčinské štolý, s výjezdem vedle úpravny dolu Vojtěch. Nyní slouží část této trati, obnovené díky spolupráci muzea, s. p. DIAMO, města Příbram a Středočeského kraje, k přepravě

návštěvníků Hornického muzea. Převážná část zdejších exponátů byla původně používána ve 2. polovině 20. století v rudných a uranových dolech na Příbramsku. Své místo na nádvoří Ševčinského dolu našla také replika důlního žentouru používaného při svislé důlní dopravě od 16. do 19. století, funkční model rumpálu a havířské zvoničky.¹⁸⁾

Závěrem

Předkládaný nástin si neklade za cíl vyčerpávajícím způsobem postihnout dějiny a historický či památkový význam lokality. Smyslem statě je přiblížit na konkrétních případech spjatých s historií Ševčinského dolu situaci březohorského stříbrorud-

ního revíru zejména v průběhu 19. století, které znamenalo největší rozmach místního báňského podnikání, jakož i načrtnout stěžejní podmínky a nejvýznamnější okolnosti doprovázející tehdejší úsilí březohorských těžařů na cestě k mezinárodnímu věhlasu. To zanechalo nesmazatelné stopy také v dějinách hornictví v rámci celého starého kontinentu. Rozhodující roli vedle štědrosti ložisek rudy, příznivé ekonomické situace a schopností managementu sehrálo využití vědeckovýzkumného a technického potenciálu, nerozlučně spjatého s fungováním vyspělého montánního školství.

Areál Ševčinského dolu, zaraženého roku 1813, dodnes představuje unikátní celek montánních staveb dokumentujících světovou úroveň zdejší báňské činnosti v 19. století. Jedná se o hodnotné technické i architektonické dědictví, využívané k muzejním účelům a vysoce ceněné i v mezinárodním kontextu.

Mimořádné historické, architektonické, technické i obecně památkové hodnoty zachovaných objektů březohorského důl-

ního revíru vedly již v minulosti k úvahám o jejich památkové ochraně. Některé ze staveb, včetně Ševčinského dolu, byly již dříve prohlášeny nemovitými kulturními památkami. Skutečného ocenění jedinečných kvalit souboru ale bylo dosaženo až před deseti lety v roce 2014, kdy vláda ČR prohlásila Ševčinský důl spolu s dalšími areály provozovanými Hornickým muzeem Příbram na Březových Horách (doly Vojtěch, Anna a Drkolnov; portál Mariánské a Ševčinské štoly a jáma Prokop) národní kulturní památkou (NKP).¹⁹⁾ V letošním roce 2024 tedy slavíme desetileté výročí tohoto aktu, který zařadil historické montánní dědictví Příbrami – Březových Hor na seznam nejvýznamnějších památek České republiky.

*PaedDr. Josef Velfl (info@muzeum-pribram.cz),
Hornické muzeum Příbram,
nám. Hynka Kličky 293, 261 01 Příbram VI – Březové Hory
Ing. arch. Jan Pešta (info@shp-pesta.cz),
Stavebněhistorický průzkum, Rožmitál pod Třemšínem*

Literatura

- Bambas, J. 1975: Význam otevření hlubinných pater březohorského revíru v 19. století z geologického hlediska, in: Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice, Příbram, s. 75–87.
- Bambas, J. 1990: Březohorský rudní revír. Příbram.
- Dvořáková, E. a kol. 2000: Technické památky zemí Visegrádské čtyřky. Praha.
- Dvořáková, E. – Fagner, B. – Šenberger, T. 2007: Industriál – paměť – východiska. Praha.
- Dvořáková, E. – Jiroušková, Š. – Pešta, J. 2008: 100 technických a industriálních staveb Středočeského kraje. Praha.
- Dvořáková, E. – Pešta, J. – Vávra, D. 2007: Průvodce po industriální minulosti a technických památkách Středočeského kraje. Praha.
- Hlušičková, H. – Dvořáková, E. – Fagner, B. – Matěj, M. a kol. 2000: Technické památky Čech, Moravy a Slezska. Praha.
- Hrabák, J. 1902: Hornictví a hutnictví v Království českém. Praha.
- Ježek, V. 1981: 19 kapitol o březohorském rudním revíru. Příbram.
- Kafka, J. ed. 2003: Rudné a uranové hornictví. Ostrava.
- Kol. aut. 1892: Führer zur Besichtigung des K. k. und gewerkschaftlichen Silber- und Blei- Hauptwerkes Příbram. Vídeň.
- Korený, R. 1998: Zaniklé hornické lázně na dole Františka Josefa I., in: Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice, Příbram, s. 131–133.
- Korený, R. 1999: Zaniklé hornické lázně na dole Císaře Františka Josefa I. na Březových Horách, in: Podbrdsko VI, Příbram, s. 236–242.
- Korený, R. – Velfl, J. 2011: Od nejstarších hmotných dokladů po první písemný záznam o montánní činnosti na Příbramsku před 700 lety, in: Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice, Příbram, s. 273–278.
- Kořán, J. 1971: K dějinám příbramského dolování v 16. a 18. století, in: Vlastivědný sborník Podbrdsko 5, Příbram, s. 107–126.
- Lomič, V. 1971: Příbramské doly na stříbro a jejich význam pro ekonomiku Čech v 19. století, in: Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice, Příbram, s. 1–11.
- Majer, J. 1971: K otázce báňské techniky v českých stříbrorudných revírech na prahu průmyslové revoluce, in: Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice, Příbram, s. 1–17.
- Majer, J. 1984: Z dějin Vysoké školy báňské v Příbrami. Příbram.
- Majer, J. 1986: Význam Příbramě ve vývoji montánních věd a techniky, in: Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice, Příbram, s. 1–14.

- Majer, J. 1991: Po kovových stezkách dějin Československa. Příbram.
- Majer, J. 2004: Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Makarius, R. 2004: Z dějin královské, císařské a státní báňské správy. Ostrava.
- Pejša, J. – Pešta, J. – Velfl, J. 2006: Hornický vláček v Příbrami-Březových Horách, Památky středních Čech 20, č. 2, s. 55–57.
- Pešta, J. 2009: Návrh na prohlášení souboru hornických památek v Příbrami a Březových Horách za národní kulturní památku. 2009, rkp. (archiv Hornického muzea Příbram).
- Schenk, J. 1971: Stoupací stroje v příbramských rudných dolech, in: Vlastivědný sborník Podbrdsko 5, Příbram, s. 174–191.
- Skalníková, O. 1982: Hornické obydlí na Březových Horách, in: Vlastivědný sborník Podbrdsko 21, Příbram, s. 53–78.
- Smolová, V. – Stehlik, F. 2013: Šest generací rodu slavného horníka Jana Antonína Alise, in: Podbrdsko XX, Příbram, s. 35–57.
- Urban, J. 1971: K osobnosti a dílu Jana Antonína Alise, in: Vlastivědný sborník Podbrdsko 5, Příbram, s. 139–148.
- Velfl, J. 2001: Záchrana a prezentace historických hornických staveb v Příbrami, Památky středních Čech 15, č. 1, s. 37–43.
- Velfl, J. 2009: Jan Antonín Alis a báňské podnikání na Příbramsku, in: Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice, Příbram, s. 95–103.
- Velfl, J. 2009: Ohlédnutí za činností Hornického muzea Příbram, in: Středočeský sborník historický 35, Praha, s. 413–423.
- Velfl, J. 2011: Augustin Beer a Josef Hrabák, jejich odkaz Příbrami, in: A. Matejková – M. Kamenický edd., Evropský význam slovenského baníctva v středověku a novověku. Banská Štiavnica, s. 134–137.
- Velfl, J. 2011: Březohorský rudní revír a Albertův vynález, in: Středočeský vlastivědný sborník 29, Roztoky, s. 66–77.
- Velfl, J. 2016: Památky Příbrami v obrazech. Příbram (2. vydání).
- Velfl, J. 2016: 130 let příbramského muzea, in: Podbrdsko XXIII, Příbram, s. 111–133.
- Velfl, J. a kol. 2007: Otisky času: báňská činnost ve Středočeském kraji [Time Tracking: Mining Activities in Central Bohemia]. Praha.
- Velfl, J. – Haag, U. 2002: Das grösste Bergbaumuseum der Tschechischen Republik – Hornické muzeum Příbram, in: Industriekultur, 8. Jahrgang, Ausgabe 2, Essen, s. 16–17.
- Velfl, J. – Haag, U. 2011: 175 Jahre Seilfabrik Příbram-Březové Hory, in: Industriekultur, 17. Jahrgang, Ausgabe 2, Essen, s. 27–29.

- Velfl, J. – Haag, U. 2011: Drahtseilfabrik in Příbram-Březové Hory (Birkenberg), in: *Der Anschnitt*, 63. Jahrgang, Heft 4–5, Bochum, s. 188–191.
- Velfl, J. – Haag, U. 2012: Jan Antonín Alis, ein bedeutender Bergbeamter des Příbramer Erzreviers, in: *Der Anschnitt*, 64. Jahrgang, Heft 2–3, Bochum, s. 120–123.
- Vurm, K. 1997: Tradice a současnost výroby olova a stříbra v Příbrami, in: *Podbrdsko IV*, Příbram, s. 176–181.
- Vurm, K. – Kunický, Z. 2011: 700 let hutnictví stříbra a olova na Příbramsku. Příbram.

Poznámky

1. R. Korený – J. Velfl, Od nejstarších hmotných dokladů po první písemný záznam o montánní činnosti na Příbramsku před 700 lety, in: *Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice*, Příbram 2011, s. 273–278.
2. J. Pešta, Návrh na prohlášení souboru hornických památek v Příbrami a Březových Horách za národní kulturní památku. 2009, rkp. – Nařízení vlády ČR č. 106/2014 Sb. o prohlášení některých kulturních památek za národní kulturní památky.
3. J. Hrabák, Hornictví a hutnictví v Království českém. Praha 1902, s. 126–131; J. Kořán, K dějinám příbramského dolování v 16. a 18. století, in: *Vlastivědný sborník Podbrdsko 5*, Příbram 1971, s. 107–126; J. Majer, Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2004, s. 110–112.
4. J. Bambas, Význam otevření hlubinných pater březohorského revíru v 19. století z geologického hlediska, in: *Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice*, Příbram 1975, s. 75–87; V. Smolová – F. Stehlík, Šest generací rodu slavného horníka Jana Antonína Alise, in: *Podbrdsko XX*, Příbram 2013, s. 35–57; J. Urban, K osobnosti a dílu Jana Antonína Alise, in: *Vlastivědný sborník Podbrdsko 5*, Příbram 1971, s. 139–148; J. Velfl, Jan Antonín Alis a báňské podnikání na Příbramsku, in: *Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice*, Příbram 2009, s. 95–103; J. Velfl – U. Haag, Jan Antonín Alis, ein bedeutender Bergbeamter des Příbramer Erzreviers, in: *Der Anschnitt*, 64. Jahrgang, Heft 2–3, Bochum 2012, s. 120–123.
5. Hornické muzeum Příbram (dále HM PB), fond Sbírka dokumentace (dále Sb. dok.), Vysoká škola báňská; J. Majer, Z dějin Vysoké školy báňské v Příbrami. Příbram 1984, s. 80–148; J. Velfl, Augustin Beer a Josef Hrabák, jejich odkaz Příbrami, in: A. Matejková – M. Kamenický edd., *Európsky význam slovenského baníctva v stredoveku a novoveku*. Banská Štiavnica 2011, s. 134–137.
6. HM PB, fond Sb. dok., *Der Silber und Blei-Bergbau zu Příbram*, Wien 1875; HM PB, fond Sb. dok., Závěrečná zpráva n. p. Rudné doly Příbram, 1985, kart. č. I–XII; J. Bambas, Březohorský rudní revír. Příbram 1990, s. 18–20, 59, 89–102, 149–177; J. Majer, K otázce báňské techniky v českých stříbrorudných revírech na prahu průmyslové revoluce, in: *Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice*, Příbram 1971, s. 1–17; též, Význam Příbramě ve vývoji montánních věd a techniky, in: *Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice*, Příbram 1986, s. 1–14; J. Schenk, Stoupací stroje v příbramských rudných dolech, in: *Vlastivědný sborník Podbrdsko 5*, Příbram 1971, s. 174–191.
7. J. Velfl a kol., *Otisky času: báňská činnost ve Středočeském kraji* [Time Tracking: Mining Activities in Central Bohemia]. Praha 2007, s. 85; K. Vurm, Tradice a současnost výroby olova a stříbra v Příbrami, in: *Podbrdsko IV*, Příbram 1997, s. 176–181; K. Vurm – Z. Kunický, 700 let hutnictví stříbra a olova na Příbramsku. Příbram 2011, s. 51–59, 190.

Prameny

- Hornické muzeum Příbram, fond Sbírka dokumentace, *Der Silber und Blei-Bergbau zu Příbram*, Wien 1875.
- Hornické muzeum Příbram, fond Sbírka dokumentace, Ševčinský důl.
- Hornické muzeum Příbram, fond Sbírka dokumentace, Vysoká škola báňská.
- Hornické muzeum Příbram, fond Sbírka dokumentace, Závěrečná zpráva n. p. Rudné doly Příbram, 1985, kart. č. I–XII.
- Hornické muzeum Příbram, fond Sbírka dokumentace, *Z historie drátěných lan*.
8. HM PB, fond Sb. dok., *Z historie drátěných lan*; J. Velfl – U. Haag, 175 Jahre Seilfabrik Příbram-Březové Hory, in: *Industriekultur*, 17. Jahrgang, Ausgabe 2, Essen 2011, s. 27–29; *titiž*, Drahtseilfabrik in Příbram-Březové Hory (Birkenberg), in: *Der Anschnitt*, 63. Jahrgang, Heft 4–5, Bochum 2011, s. 188–191; J. Velfl, Březohorský rudní revír a Albertův vynález, in: *Středočeský vlastivědný sborník* 29, Roztoky 2011, s. 66–77.
 9. J. Bambas, o. c. v pozn. 6, s. 149; J. Hrabák, o. c. v pozn. 3, s. 135–164; *Kafka, J. ed.*, Rudné a uranové hornictví. Ostrava 2003, s. 94; V. Lomič, Příbramské doly na stříbro a jejich význam pro ekonomiku Čech v 19. století, in: *Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice*, Příbram 1971, s. 1–11.
 10. HM PB, fond Sb. dok., Ševčinský důl; J. Majer, Po kovových stezkách dějin Československa. Příbram 1991, s. 230–233.
 11. J. Majer, o. c. v pozn. 5, s. 218–235.
 12. HM PB, o. c. v pozn. 10.
 13. H. Hlušíčková – E. Dvořáková – B. Fragner – M. Matěj a kol., *Technické památky Čech, Moravy a Slezska*. Praha 2000, s. 12; E. Dvořáková – J. Pešta – D. Vávra, *Průvodce po industriální minulosti a technických památkách Středočeského kraje*. Praha 2007, s. 87–91; *Kol. aut.*, *Führer zur Besichtigung des K. k. und gewerkschaftlichen Silber- und Blei- Hauptwerkes Příbram*. Vídeň 1892, s. 16; R. Makarius, *Z dějin královské, císařské a státní báňské správy*. Ostrava 2004, s. 66; J. Velfl, *Památky Příbrami v obrazech*. Příbram 2016, s. 91–96.
 14. HM PB, 1985, o. c. v pozn. 6; V. Ježek, 19 kapitol o březohorském rudním revíru. Příbram 1981, s. 68, 181.
 15. J. Velfl, Ohlédnutí za činností Hornického muzea Příbram, in: *Středočeský sborník historický* 35, Praha 2009, s. 413–423.
 16. E. Dvořáková – B. Fragner – T. Šenberger, *Industriál – paměť – východiska*. Praha 2007, s. 68–69; E. Dvořáková a kol., *Technické památky zemí Visegrádské čtyřky*. Praha 2000, s. 38–43.
 17. R. Korený, Zaniklé hornické lázně na dole Císaře Františka Josefa I. na Březových Horách, in: *Podbrdsko VI*, Příbram 1999, s. 236–242; též, Zaniklé hornické lázně na dole Františka Josefa I., in: *Sborník Mezinárodního symposia Hornická Příbram ve vědě a technice*, Příbram 1998, s. 131–133; O. Skalníková, Hornické obydlí na Březových Horách, in: *Vlastivědný sborník Podbrdsko 21*, Příbram 1982, s. 58, 65, 73–75.
 18. J. Velfl – U. Haag, Das grösste Bergbaumuseum der Tschechischen Republik – Hornické muzeum Příbram, in: *Industriekultur*, 8. Jahrgang, Ausgabe 2, Essen 2002, s. 16–17; J. Velfl, Záchrana a prezentace historických hornických staveb v Příbrami, *Památky středních Čech* 15, č. 1, 2001, s. 37–43; J. Pejša – J. Pešta, – J. Velfl, Hornický vláček v Příbrami-Březových Horách, *Památky středních Čech* 20, č. 2, 2006, s. 55–57.
 19. J. Velfl, 130 let příbramského muzea, in: *Podbrdsko XXIII*, Příbram 2016, s. 115–121, 131. Průzkum a nominační dokumentace viz J. Pešta, o. c. v pozn. 2.

Der Ševčín-Schacht in Příbram-Březové Hory (Beitrag zur 10. Jährung seiner Erklärung zum nationalen Kulturdenkmal)

In der Geschichte von Příbram spielte das leistungsfähige Bergwesen von einem hohen technischen Standard eine bedeutende Rolle. Eine besonders wichtige Periode war das 19. Jahrhundert, in dem sich das Příbramer Bergwesen im Stand der Hochkonjunktur befand, dieser hohe Standard spiegelte sich auch im internationalen Renommee wider. Eine bedeutende Rolle hatte das Jahr 1813 mit der Eröffnung des heutigen Ševčín-Schachtes, der ehemals Schacht Kaiser Franz I., dann Schacht Kaiser Franz Josef I. hieß.

Der Příbramer Silbererzbergbau bildete ein bedeutendes ökonomisches Potential in der Habsburger Monarchie durch die Förderung aus einer sehr reichen Erzlagerstätte. Die Produktionsentwicklung wäre ohne qualifiziertes Personal im Bergbau und Hüttenwesen und ohne Spezialisten unmöglich gewesen; dies bedingte ein gutes montanistisches Schulwesen. Ein wichtiger Beitrag war daher 1849 die Gründung der Montanistischen Lehranstalt, die später zur Bergakademie und dann zur Montanhochschule erhoben wurde.

Die Erfolge ergaben sich aus der sinnvollen Verbindung der Lehre/Wissenschaft/Forschung mit der Produktion. Es bestand eine sehr enge Verbindung zwischen Produktion und Montanschulwesen, da bedeutende Professoren gleichzeitig Leitungsfunktionen in der Produktion hatten (z. B. Augustin Jindřich Beer), der Direktor des Ševčín-Schachts war. Aus all dem ergibt sich die Bedeutung des Abteufens des Ševčín-Schachtes.

Abb. 1: Die Anlage des Ševčín-Schachtes in der unteren Partie des Platzes Náměstí Hynka Kličky in Příbram-Březové Hory/*Birkenberg*). Links das Zechenhaus, rechts das Schachtgebäude mit Förderturm, Zustand 2007 (alle Fotos J. Pešta, falls nicht anders angeführt).

Abb. 2: Bergstadt Březové Hory, Panorama-Stadtansicht (Xylografie von František Chalupa nach Zeichnung von Josef Hofmayer aus dem Jahr 1884). Der Schacht Franz Josef I. – der heutige Ševčín-Schacht) – mittig im Vordergrund (© Hornické muzeum/Bergbaumuseum Příbram).

Abb. 3: Stadtkern von Březové Hory in der Umgebung des heutigen Platzes Náměstí Hynka Kličky, Ausschnitt des sog. Pflichtabdrucks der Mappe des Stablen Katasters, 1839. Die Gestalt und Anordnung der Bebauung unterscheiden sich beträchtlich vom heutigen Zustand. An Stelle des Ševčín-Schachts (mit Kreislinie bezeichnet) befinden sich bloß leere Flächen mit Halden vom tauben Gestein, gut deutlich ist der Wasserkanal entlang der Schichtenlinie in der nordsüdlichen Richtung (© Český úřad zeměměřický a katastrální, stabilní katastr/*Tschechisches Amt für Landvermessung und Kataster, Stabiler Kataster, B2_und_6C_6226-1_5*).

Abb. 4: Teil der Stadt Březové Hory, topografische Sektion der Franzisco-Josephinischen Landesaufnahme aus dem Jahr 1879, kurz vor dem Aufbau des gemauerten Schachtgebäudes des Schachts Franz Josef I. Auf dem betreffenden Grundstück (links von der Kote 496) ist nur die Halde eingezeichnet (Kartenblatt 4152-1, Originalmaßstab 1:25000, Ausschnitt ohne Maßst.; Digitalisierung Agentura ochrany přírody a kra-

jiny/Agentur für Natur- und Landschaftsschutz; übernommen aus: © geolab.cz).

Abb. 5: Der k. k. Bergrat Augustin Heinrich Beer, Spezialist im Bereich der Geologie, Markscheidekunde, Tiefbohrung und Aufbereitung. Er führte als Betriebsingenieur in den Jahren 1853-1863 den Schacht Franz Josef I. Dazu hielt er Vorlesungen in der Montanistischen Lehranstalt in Příbram (ab 1849), in den Jahren 1851-1863 in der Bergschule für die Grubenaufseher und seit 1863 wieder in der Montanistischen Lehranstalt, die seit 1865 zur Bergakademie erhoben wurde. Beer repräsentierte diese Anstalt in den Jahren 1875-1879 in der Position des ordentlichen Direktors (© Hornické muzeum Příbram).

Abb. 6: Eine der ältesten bekannten Abbildungen des Schachts Franz Josef I. in der Zeitschrift Prager Kalender aus dem Jahr 1887 (© Hornické muzeum Příbram).

Abb. 7: Der Abriss des historischen Kesselgebäudes und Schornsteins in der Nähe der Maschinenhalle im Jahr 1953. Die Demolierung stellte einen beeinträchtigenden Eingriff in die Baugestalt der Anlage des Ševčín-Schachts dar (© Hornické muzeum Příbram).

Abb. 8: Projekt der baulichen Adaptierungen einzelner Objekte des Schachts Franz Josef I. (oben von links das Kesselgebäude mit Maschinenhalle und das Schachtgebäude, in der Mitte das Zechenhaus, unten der Sturzkasten und das Scheidhaus), die in den Jahren 1879-1880 erbaut wurden, mit eingezeichneten geplanten Adaptierungen. Erarbeitet von der k. k. Markscheideerei, 1894 – © Hornické muzeum Příbram).

Abb. 9: Der Schacht Franz Josef I., historische Ansicht von Südosten, 1915. Ganz links das Zechengebäude, in der Mitte das Maschinen- und Schachtgebäude mit dem Förderturm und Schornstein der Kesselhalle (heute abgerissen), rechts das alte Scheidhaus (Sturzrollen) – bislang noch vor der Adaptierung zur Turnhalle von Sokol (© Hornické muzeum Příbram).

Abb. 10: Die obere genietete Förderturm-Stahlkonstruktion, Zustand 2005.

Abb. 11: Die Maschinenhalle von Südosten, Zustand 2009.

Abb. 12: Fotografie der Übung von Sokol Březové Hory im Hofraum des Schachts im Jahre 1900. Rechts das Gebäude der Sortieranlage und des Scheidhauses (Sturzrollen), im Jahre 1919 zur Turnhalle von Sokol adaptiert (© Hornické muzeum Příbram).

Abb. 13: Zechengebäude, Nordfassade aus Rohziegel- und Steinmauerwerk, Zustand 2009.

Abb. 14: Die Freilichtausstellung der Bergbautechnik auf der ehemaligen Halde, später dem Zechenhof und Übungsplatz von Sokol, Blick vom Förderturm zu, Zustand 2007.

Abb. 15: Der Zechenhof mit der Freilichtausstellung der Bergbautechnik. Links im Hintergrund das Sturzrollengebäude – die spätere Sokol-Turnhalle im Laufe der Renovierung, in der Mitte das Schachtgebäude mit Förderturm und rechts die Maschinenhalle, Zustand 2009.

Abb. 16: Die neuerbaute Station der in der Trasse der Straße Pod struhami rekonstruierten Schmalspurbahn zur ehemaligen Sortieranlage des Adalbert-Schachts, Zustand 2007.

(Übersetzung Jindřich Noll)

Železářskou huť Barbora s vysokou pecí a slévárnou nechal v letech 1805–1810 postavit Rudolf hrabě z Vrbna. Tavba železa byla ukončena roku 1874, kdy již dřevouhelná pec nemohla konkurovat výrobě železa na bázi koksu. Od roku 1886 do roku 1951 objekt sloužil jako pila, následně ho až do roku 1973 využíval pro skladování státní statek. Poté byl opuštěn a již jen chátral. V roce 1989 jej získali soukromí majitelé, na využití objektu se však nic nezměnilo. V téměř havarijním stavu jej v roce 2017 odkoupil Městys Jince a rozhodl o náročné opravě a zřízení expozice hutnictví a železářství Podbrdsko. Práce byly zahájeny v roce 2019 po získání finančních prostředků od Středočeského kraje opravou střechy včetně krovu. Následně se v dubnu 2021 podařilo získat dotaci na obnovu celého objektu z Fondů EHP a Norska a byla zahájena hlavní etapa oprav, která trvala od podzimu 2021 až do září 2023.

Klíčová slova: industriál – železo – železářství – dřevouhelná huť – Podbrdsko – vysoká pec – hrabě Rudolf z Vrbna

Barbora Ironworks in Jince

The Barbora Ironworks with a furnace and foundry was built at the initiative of Rudolf, Count of Vrbno, in the years 1805–1810. Iron smelting was terminated in 1874 when the charcoal furnace could no longer compete with coke-based iron production. Between 1886 and 1951, the building was used as a sawmill, then it was used for storage by the state farm until 1973. Afterwards, it was abandoned and fell into disrepair. In 1989, it was acquired by private owners, but nothing changed in the use of the building. In 2017, the Jince Township bought it, in serious disrepair, and decided to conduct extensive reconstruction and establish a permanent exhibition of the metallurgy and iron industry of the Podbrdsko Region. The reconstruction was begun in 2019, after receiving funding from the Central Bohemian Region, with the repair of the roof and trussing. In April 2021, a grant for the restoration of the entire building was received from the EEA and Norway Grants. Subsequently, the main stage of the renovations was initiated, lasting from autumn 2021 to September 2023.

Keywords: industrial – iron – iron industry – charcoal ironworks – Podbrdsko Region – furnace – Count Rudolf of Vrbno

<https://doi.org/10.56112/psc.2024/2.06>

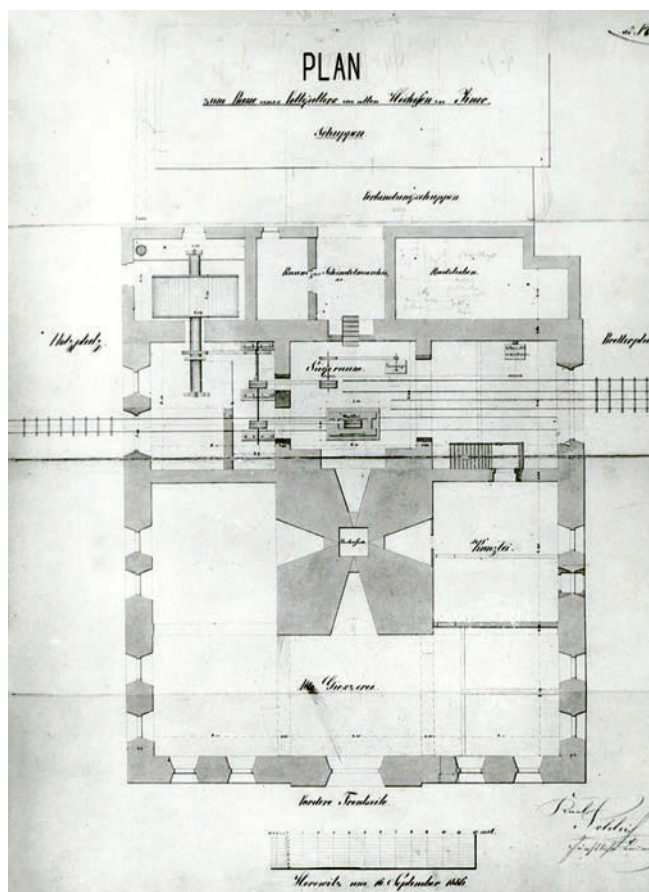
Úvod

Železářská huť Barbora s vysokou pecí a slévárnou se nachází na východním okraji městyse Jince, pod rybníkem Pecovákem (dříve zvaným Kněžský). Území historické huti Barbora je přibližně trojúhelníkového tvaru, ze severozápadní strany ohraničeno náspem železnice, ze strany severovýchodní říčkou Litavkou a z jižní hrází rybníka Pecovák. Přístup do areálu je podjezdem pod železnici na severozápadní straně a dále z cesty

vedoucí po hrázi rybníka. V areálu se nachází vlastní nedávno opravený historický objekt huti, sloužící nyní jako expozice hutnictví a uhlířství, na jižní straně obnovený objekt bývalého zázemí huti, dnes jako návštěvnické centrum. Na severovýchodní straně je v současné době nevyužitý drobný objekt, donedávna byl využíván jako zázemí rybářů, dříve zřejmě správní domek. Zbytek areálu je vesměs zatrávněn s několika štěrkem a mlatem zpevněnými cestami. Po hrázi rybníka a podél paty železnič-

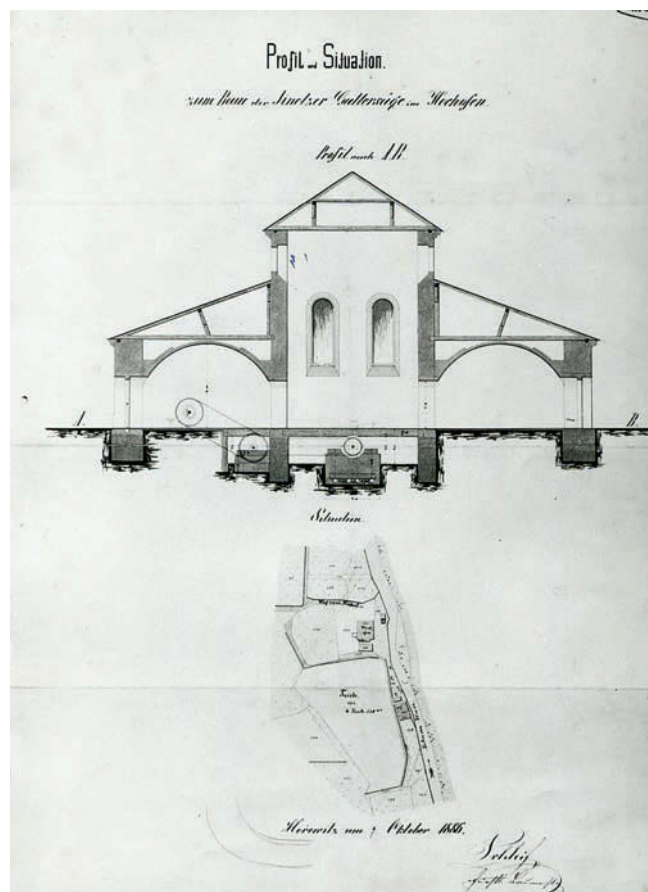
Obr. 1: Dřevouhelná vysoká pec Barbora, pohled od jihozápadu před obnovou, stav 2020 (všechny snímky O. Hrdlička).

Obr. 2: Jince (okres Příbram), dřevouhelná vysoká pec Barbora, plán přestavby na pilu z roku 1886, půdorys (zdroj: <https://hutbarbora.cz>).

ního náspu je vedeno drátěné oplocení se vstupními brankami a vjezdovými vraty. Vlastní huť je zděná přízemní stavba na mírně obdélném komponovaném půdoryse, který byl původně dělen do devíti polí v rástru 3 × 3. Vysoká pec je umístěna ve středu dispozice, přilehlý jižní střední díl tvoří zavážecí věž. Budova je zastřešena valbovou, na zavážecí věži jehlancovou střechou. Otvory v severním, východním a západním průčelí jsou uspořádány do pěti os, v severním průčelí jsou ve středu dispozice osazena dřevěná vjezdová vrata. Okenní otvory jsou svisle obdélné, s půlkruhovým záklenkem a šikmým parapetem. V jižní ose západního a východního průčelí se nacházejí otevřené manipulační portály. K jižnímu průčelí přiléhají provozní přístavky zastřešené pultovými střechami. Při jihovýchodním nároží jižního přístavku se nachází turbínový domek se sedlovou střechou. Interiér huti má halový charakter, jednotlivé díly byly zaklenuty, dochovaly se dvě valené a dvě české klenby. Do západní části objektu byly dodatečně vestavěny kanceláře pozdější pily v objektu zřízené (byly vloženy zděné příčky, zvýšené podlahy z pálené dlažby a prken, místo stržených kleneb osazeny dřevěné trámové stropy). Po ukončení provozu pily byly kanceláře přebudovány na obytnou jednotku.

Empírová budova huti Barbora v Jincích je zástupcem vrcholného stadia feudální dřevouhelné hutě a dle dosud platných zjištění se jedná o nejlépe dochovaný výrobní objekt ze starší éry vysokopeční výroby surového železa v Čechách. Dokládá také velmi významnou vývojovou etapu podbrdského železářství, které zásadním způsobem formovalo dějiny a rozvoj tohoto regionu. Dále dokumentuje význam historické vazby železářského podnikání na zdroje vody, dřeva a zpracovávané suroviny, tj. železné rudy, která se v okolí rovněž těžila.¹⁾

Obr. 3: Dřevouhelná vysoká pec Barbora, plán přestavby na pilu z roku 1886, svislý řez jižní částí (zdroj: <https://hutbarbora.cz>).

Huť Barbora se dochovala takřka v původní podobě, přestavba na pilu objekt výrazněji nezasáhla, je stavebně nejucelenější technickou památkou hutnické výroby z počátku 19. století a svým empírovým ztvárněním s vysokými kruhově zaklenutými okny je srovnatelná s výstavnou zámeckou architekturou své doby.

Historie

Železná ruda se v Brdech těžila a zpracovávala již od doby laténské. Jsou zde doloženy nálezy primitivních pícek na zpracování železné rudy. Již v polovině 14. století existovalo na Jincecku několik hutí. Nejstarší písemný doklad o místním železářství je znám z roku 1390, jedná se o privilegium Václava IV., které umožňuje znovuoobnovení jineckých hutí a dolů, poškozených dřívějšími majiteli. Význam regionu neustále stoupal. Až do poloviny 19. století vycházelo téměř všechno vyráběné železo v Čechách z brdské enklávy. Roku 1753 pracovaly v Jincích dvě vysoké pece, pět hamrů a cínhamr. Roku 1790 náležely k železné huti dvě vysoké pece a pět hamrů, produkce činila 420 t surového železa. Roku 1803 pak již jen jedna vysoká pec a čtyři hamry. Přelom 16. a 17. století přináší do železářství významnou změnu – vysoké pece, jimiž byly nahrazeny dosavadní nevýkonné výhně a dýmačky. Technická novinka se začala rychle rozšiřovat. Nezbytným doplňkem vysoké pece byl zkujňovací hamr. Na rozdíl od dýmačky bylo produktem vysoké pece surové železo s vysokým podílem uhlíku, tedy litina. Potřebné množství železné rudy, o které se opíralo podbrdské železářství, dobývaly jinecké železářny na Hřebenech s nejvýznamnějšími ložisky na Komorsku. Druhou

surovinou nezbytnou pro výrobu železa bylo dříví, resp. dřevěné uhlí. Dříví se zuhelnňovalo v milířích a v průběhu staletí se na této technologii nic neměnilo, a to až do sklonku 19. století, tedy do zániku vysokých pecí používajících dřevěné uhlí. Hlavním zdrojem pohonné síly bylo vodní kolo, bylo proto nezbytné mít též současně vydatný zdroj vody, což zajistila říčka Litavka a rybník Pecovák nad hutí, sloužící k jejímu zadržování a regulaci.²⁾

Jinecké panství v roce 1805 koupil hrabě Rudolf z Vrbna, který ho spojil s hořovickým panstvím, kde měl své sídlo. V poslední třetině 18. století stály v Komárově již tři vysoké pece a hutě produkovaly skvěle výtvarně zpracované litinové užitkové předměty. Na základě Rudolfových racionalizačních a technologických opatření se výrazně zlepšil provoz vysokých pecí a zkvalitnila vyráběná litina. Přicházela doba napoleonských válek. Válečná období byla od pradávna časem prosperity kovozpracujících odvětví, železářství pochopitelně nevyjímaje. Této situace Rudolf z Vrbna dokázal perfektně využít. Hodně mu v tom pomohl jeho přítel ze studií na Báňské akademii, Václav rytíř Rosenbaum, jáchymovský rodák neurozeného původu, syn horníka. Nechal si od svého spolužáka Rudolfa Vrbny vysvětlit jeho záměry na zdokonalení komárovské výroby a přijal nabídku ke spolupráci coby ředitel celého komplexu.³⁾

V první řadě se oba odborníci vrhli na řadu experimentů s různými typy rud z místních barrandienských ložisek. Na základě pečlivé analýzy výsledků taveb pak stanovili nejlepší vsázkové poměry pro zdejší vysoké pece. To se odrazilo na zisku dvojnásobného množství surového železa při stejné dosa-
vadní spotřebě dřevěného uhlí. Rudolfa z Vrbna úspěch přiměl k rozhodnutí přikoupit Jince ke svému hořovickému panství z energetických důvodů, neboť jeho rozsáhlejší a výkonnější železářský podnik v Komárově trpěl nedostatkem vody.⁴⁾

Součástí rozhodnutí byla i výstavba hutí, jejíž základní kámen byl slavnostně položen 10. června 1805. Ozdobou slavnosti byla manželka ředitele vrbnovských železáren Václava z Rosenbaumu Barbora, po které byla huť pojmenována. Stavba nové hutí byla založena stranou od původní vysoké pece, která stála v místě dnešního rybníka. Objekt hutě Barbora leží při východní straně obce na pozemku vymezeném na jižní straně hrází rybníka, na severovýchodní straně břehem říčky Litavky a na severozápadní straně železniční trati. Výstavba trvala skoro pět let a přišla na více než 30 tisíc zlatých. Po dokončení odstavit provoz hutě, který měl výtav až 1 100 tun surového železa ročně. Novátorská konstrukce hutě patřila ve své době k nejlepším v celé habsburské monarchii.⁵⁾

V sázce se mísila směs z pěti druhů rud, z nichž některé se pražily. Týdenní produkce jinecké pece byla asi 200 q surového železa a litiny. Na 100 kg surového železa se spotřebovalo asi 400 kg rudy, 48 kg vápna a 161 kg dřevěného uhlí. Množství suroviny určené pro odlévání a pro zkujňování bylo v té době přibližně stejné. Část vytaveného kovu se zkujňovala v blízkých hamrech na polotovary ke kovářskému zpracování a z druhé části se na místě odlévaly různé strojní odlitky, osvětlovací stoly, nosníky, kamna, litinové roury, dělové koule. Dostatek vody v Jincích dával příležitost k výrobě kujniny. Ve dvacátých letech 19. století pracovalo ve slévárně a formovně dvacet dělníků a provoz zde byl velmi silný. Formovalo se ještě do dřevěných rámců. Nejvyššího ocenění zasluhovalo lití trub a válců do písku s pískovými jádry o průměru od čtyř palců. Jakost litiny byla velmi dobrá. Daly se z ní hotovit zdánlivě slabé, a přitom pevné strojní součásti.⁶⁾

V roce 1852 zakoupila hořovické panství od Vrbnů knížata Hanau-Hesenští. Byli posledními provozovateli historických jineckých hutí. Za jejich vlastnictví pec v roce 1874 vyhasla

Obr. 4: Dřevouhelná vysoká pec Barbora, pohled od severozápadu před obnovou, stav 2020.

(v činnosti byla od roku 1810). Její provoz byl omezován již v šedesátých letech 19. století vlivem tíživé hospodářské situace. K trvalému přerušení provozu pak přispěla krize v roce 1873. V objektu hutě, v jejích jižních třech polích, která původně sloužila pro obsluhu vysoké pece, byla v roce 1886 zřízena pila. Stavba pily se celého objektu vysoké pece a slévárny naštěstí nijak podstatně nedotkla, ale bylo zničeno veškeré strojní zařízení a vnitřní vybavení zavázející věže. Strojovna pily se nacházela v prostoru prohloubeném pod úrovní přízemí ve třech polích jižní části, tedy i v zavázející věži. Vlastní pracovní prostor pily byl nad strojovnou na trámovém stropě s fošnovou podlahou. Pohon pily zajišťovalo nejdříve původní vodní kolo, později vodní Francisova turbína a parní stroj.⁷⁾

V souvislosti s přestavbou na pilu byly ve dvou polích na severozápadní straně objektu zřízeny celkem čtyři místnosti sloužící jako kanceláře propojené chodbou. Místnosti byly od zbylého prostoru huti a mezi sebou odděleny cihelnými stěnami s dveřmi. Zároveň byly v těchto prostorech strženy klenby a nahrazeny níže položeným dřevěným trámovým stropem s podbitím a zvednuta podlaha o 1,4 m, což umožnilo snadnější vytápění prostor a snížení vlhkosti. Podlaha obytných místností pak byla dřevěná prkenná, na chodbě byly položeny cihelné dlaždice, místnosti byly vytápěny kamny, odvod kouře z nich byl zajištěn dvěma nově vyzděnými komínovými tělesy.

Pila byla v provozu od roku 1886 až do roku 1951. V roce 1961 prázdný objekt hutě převzal Státní statek Příbram a užíval huť jako pomocné skladiště až do roku 1973. Byla zde namísto

kanceláří vytvořena bytová jednotka, kterou obývala romská rodina. Objekt nebyl od roku 1945 nijak udržován, pouze v letech 1949 a 1957 proběhla částečná oprava střechy. Od roku 1973 objekt nebyl využíván vůbec, huť byla zcela opuštěna, začala chátrat a pustnout až do roku 1989, kdy ji získali soukromí majitelé, ale ani po té se nic nezměnilo. V 90. letech minulého století byla pouze opravena střecha. Postupně docházelo k odbourávání rozpadajících se přístěnků, včetně bývalého skladu rudy a paliva za huti. Pro záchranu a rehabilitaci objektu se uskutečnila řada jednání, žádné však nebylo úspěšné.⁸⁾

Na krátký čas objekt sloužil jako cvičiště pro psy. Po letech chátrání se v roce 2017 podařilo objekt odkoupit od soukromého vlastníka do majetku Městyse Jinče, ve kterém je do dnešních dnů a jehož zásluhou se podařilo objekt opravit.

Popis objektu

Vlastní objekt hutě (vysoká pec se slévárnou) je zděná cihelná a kamenná budova čtvercového půdorysu o straně dlouhé 29 m. Je dispozičně rozdělena na devět čtvercových polí v rastru 3 × 3, z nichž střední tvoří zdivo a prostor vysoké pece. Ta má tvar mohutného hranolu o základně 10,5 × 10,5 m a o výšce na podlahu sazební 11,5 m. Na ni byly ještě vystavěny vysoké atiky s otvory, ukončené litinovým zábradlím osazeným mezi zděné sloupky. Atiky byly v minulosti strženy a nahrazeny nízkou jehlancovou střechou kryjící pec před povětrnostními vlivy. Atiky byly provedenou opravou obnoveny, a celková

Obr. 5: Dřevouhelná vysoká pec Barbora, interiér huti před obnovou, stav říjen 2021.

Obr. 6: Dřevouhelná vysoká pec Barbora, interiér zavážecí věže před obnovou, stav říjen 2021.

výška tak dosahuje od podlahy po vrchol zábradlí 16 m. Vlastní zdivo pece je provedeno z lomového kamene na vápennou maltu, v dolní části v tloušťce 4 m, nahoru se zužující na 3 m. Proti poškození zdiva hrozícímu teplotními změnami, při tavbě je uvnitř pece přes 1000 °C, je těleso pece staženo několika řadami plochých kovaných obručí, které jsou viditelné v krovu přístavků vystavěných po obvodu pece. Vnitřní prostor pece má tvar připomínající cylindr petrolejové lampy. Povrch je opatřen omítkou pokrytou v současné době zbytky strusky. V dolní části hranolu pece jsou na každou stranu, celkem tedy čtyři, z plných cihel klenuté zužující se výklenky. První proti vchodu vraty do budovy od severu sloužil k odpichu tavby z pece, zbylé tři k zavedení výfučny s dmychaným větrem. Ten vznikl pomocí dmychadel, zprvu dřevěných truhlových a od konce 20. let 19. století cylindrických litinových. Truhlové dmychadlo zkonstruovali Rudolf Vrbna, ředitel Rosenbaum ve spolupráci s profesorem Gerstnerem, koncem 18. století. Skládalo se ze tří truhlic, jejichž písty pohánělo do pohybu vodní kolo tak, že převod síly zabezpečovala tři excentrická železná kola, nasazená na hřídel vodního kola. Osy kol svíraly úhel 120° takže při každé otočce jedna nebo dvě truhlice vyfukovaly vítr do větrovodu. Dosáhlo se tím poměrně rovnoměrného proudu větru.⁹⁾

Vrchol pece je ukončen kamennou dlažbou s kruhovým otvorem lemovaným plnými cihlami, který sloužil pro odvod plynů při tavbě. Na otvor navazuje šikmá plocha, sloužící ke vsypu surovin před tavbou. Dlažba byla zakryta několika vrst-

vami dalších dlažeb a násypů a byla odhalena při stavebních pracích. Naopak žádné stopy po, v některé literatuře uvedených kolejnicích sloužících pro transport zavážecích vozíků, nebyly nalezeny.¹⁰⁾ Dá se tedy předpokládat že byly používány starší vozíky s dřevěnými koly, pouze okovanými.

Vysoká pec postavená ve středu dispozice je po celém obvodu obklopena přízemními přístavky tvořenými osmi velkými místnostmi, sloužícími jako pracovní prostory. Tyto přístavky se v jiných dochovaných hutních provozech obdobného stáří ve své době běžně neprováděly a práce probíhaly buď venku, nebo v sousedních, ale přímo nenavazujících budovách, viz např. u nás dochovaná Františčina huť u Adamova, nebo v Šindelové, okres Sokolov. Pojem přístavek by mohl evokovat drobné stavby, ale v tomto případě se jedná o monumentální stavební konstrukce půdorysného rozměru 10,5 × 10,5 m, obepínající vlastní pec, a vytvářejí tak celkem 8 velkých prostor, oddělených mezi sebou pouze klenebními pasy s tloušťkou obvodové stěny 1,3–1,6 m. Nebýt dodatečné vestavby kancelářů, později bytu, která dvě pole oddělila stěnami, byl by prostor kolem pece volně průchozí o šíři 8 m a výšce 6,5 m po vrchol klenb. Jižní střední díl tvoří zavážecí věž, ostatní byly, či případně ještě jsou zaklenuty klenbami. Ty byly původně provedeny nad všemi poli kromě věže, a to v rozích vždy českými klenbami a v polích mezi nimi klenbami valenými. Klenby jsou vyklenuty z plných cihel a zpevněny silnějšími žebry. Do dnešních dnů se nedochovala rohová klenba jihovýchodního

Obr. 7: Dřevouhelná vysoká pec Barbora, kanceláře, později byt před obnovou, stav duben 2016.

pole, rohová a střední klenba severozápadního a západního pole. Tyto byly odstraněny v souvislosti s vestavbou kancelář pro účely pily a zřízení dřevěných trámových stropů, čímž bylo umožněno snadnější vytopení prostor. Tomu též nasvědčuje zřízení, do dnešních dnů dochovaných, dvou komínových těles. V poli proti vchodu vraty ze severní strany, které sloužilo pro odpich tavby z pece je v klenbě proveden odvětrací otvor rámovaný litinovými nosníky. Zde se nacházelo licí pole pro housky surového železa a také licí jámy pro formování rozměrnějších odlitků. Ostatní prostory sloužily jako slévárna pro jiné druhy prací. Odvětrání všech prostor bylo zajištěno kruhovými otvory ve vrcholu klenb, na něž byly osazeny kovové trubky vyvedené nad střešní plášť.

Ve středu dispozice na jižní straně budovy je vystavěna až nad úroveň vysoké pece čtvercová zavázeční věž. Hřeben její jehlancové střechy dosahuje výšky 19 m nad terén. V tomto prostoru bylo zdvihací zařízení pro zavážení pece surovinami, což ještě dnes dosvědčují zazděné otvory ve stěně obrácené k peci a stopy po schodišti, které bylo obnoveno. Přísun materiálu do pece zajišťovaly dřevěné okované vozíky, zdvihané a spouštěné výtahem vedeným uprostřed věže. Pohon výtahu obstarávalo vodní kolo, stejně jako pohon dmychadel umístěných v prostorách přilehlých k výtahové věži. Přístup personálu nahoru věží na sazebnu byl zajištěn litinovým točitým schodištěm a výše dřevěným schodnicovým schodištěm vedeným okolo výtahu. Schodiště ani výtah se nedochovaly a byly obnoveny až v souvislosti s celkovou opravou hutě. Z posledního podlaží věže je pak přímý vstup vraty na sazebnu.

Původní krovy, až na část nad jihovýchodním polem, se na objektu hutě nedochovaly, současné zřejmě pocházejí ze zmiňované opravy střechy provedené v 50. letech 20. století. Střecha nad věží je stanová, včetně krovu provedená nově při opravě v roce 2019 o původní výšce, neboť v minulosti byl krov při některé opravě snížen. Krokve jsou podporovány pozednicemi a vaznicovým věncem podepřeným svislými sloupky osazenými na vazné trámy, vodorovné ztužení je zajištěno kleštinami. Krov nad přístavbami je pultový, krokve jsou osedlány na pozednice, mezilehlou a vrcholovou vaznici. Mezilehlá vaznice je podepřena sloupky osazenými, tam kde nejsou klenby na vazné trámy, v místě klenb na bačkory položené na ztužující klenbové pasy. Sloupky vrcholové vaznice jsou pomocí bačkor uloženy na vlastní těleso pece. Jediná starší, možná i původní

z doby výstavby hutí, zajímavá konstrukce krovu je nad jihovýchodním polem, kde v místě zaniklé klenby jsou vaznice vynešeny vzpěradly, a to mezilehlá jednoduchým s jedním věšadlem a vrcholová se dvěma věšadly rozepřenými rozpěrou. Původní bobrovka se nedochovala, ve 20. století byla nahrazena maloformátovou vlnitou taškou typu Holland.

K objektu hutí je na jižní straně přistavěn ještě jednoduchý přístavek zastřešený pultovou střechou. Dle dochovaných plánů z přestavby na pilu z roku 1886 je v něm umístěno vodní kolo sloužící pro pohon pily. Přístavek je zachycen i na nejstarších ikonografických zobrazeních hutí a na mapách stabilního katastru z roku 1839, zřejmě byl tedy vystavěn již s hutí nebo nedlouho po jejím dokončení. Namísto vodního kola byla pak již pro účely pily osazena Francisova turbína, dochovaná do dnešních dnů. Někdy v první polovině 20. století byl ještě na východní straně přístavku přistavěn další, menší, ve kterém byla osazena druhá Francisova turbína. K oběma vedou podzemní klenuté štolky přivádějící a odvádějící vodu ještě k původnímu vodnímu kolu. Pro účely napájení turbín byly pak do nich vloženy ocelové trubky napojené přímo do rybníka troubou o průměru cca 0,5 m odhalenou při zemních pracích, v minulosti zasypanou vrstvou zeminy, nyní prezentovanou na povrchu terénu. Tyto indicie nasvědčují též faktu, že vodní kolo a štolky k němu byly zřízeny již od počátku a sloužily k pohonu hutí, bez něž by její provoz nebyl reálný.

Fasády objektu jsou provedeny poměrně zdobně, připomínající spíše zámeckou architekturu. Severní, patrně hlavní vjezdové pětiosé průčelí se středním mírně předstupujícím rizalitem, je v ose prolomeno půloválně sklenutým vjezdem, opatřeným kamenným ostěním s římsovými náběhy v patkách nízkého záklenku a s lichoběžníkovým klenákem ve vrcholu. Dochovala se původní dvoukřídlová vrata s lící stranou složenou z diagonálně (symetricky střechovitě a klasovitě) kladených prken. Nad vjezdem byla ve zdi zasazena litinová deska s nápisem: „ERBAUET von RUDOLPH GRAFEN VON WRBNA IM IAHRE 1810“, která jako zážrakem přežila a je dnes uložená v Okresním muzeu Příbram. Po pravé straně vrat je pravouhlý vchod do pozdějších kanceláří s vysokým půlkruhovým světlíkem v nadpraží, v ostatních osách jsou vysoká půlkruhově zaklenutá okna s plochými šambránami v šikmo ven se rozvírajících špaletách. Fasáda je dále členěna lisenami, předstupujícím soklem a bohatě profilovanou korunní římsou. Východní i západní průčelí budovy jsou shodně pětiosé se čtyřmi vysokými stejně sklenutými okny, v poslední jižní ose, je ze západní strany půloválně sklenutý vjezd do zavázeční věže, ve kterém nikdy nebyla osazena vrata, na západní straně je otvor o velikosti protilehlého vjezdu, ale s parapetem a zříceným záklenkem, který byl nyní obnoven. Patrová věž na jižní straně hutí je zdobena nárožní omítkovou kvádřovou rustikou, profilovanými pásovými římsami a římsou korunní. Věž je na západní a východní straně prolomena dvojicí obdélných oken v plochých šambránách, na jižní straně celkem čtyřmi, na severní jsou provedeny vratové otvory pro přístup na sazebnu.

Oprava objektu

Snahy o záchranu probíhaly už od roku 1962, ale byly vždy neúspěšné. Až po odkoupení objektu v roce 2017 současným vlastníkem Městyssem Jince se po letech chátrání podařilo objekt opravit. Stav objektu před opravou byl velmi vážný a neutěšený, málokdo si představoval, že bude ještě možné objekt opravit a nově využít. Do objektu zatékalo, krov byl poškozen hnilobou a dřevokazným hmyzem. Atiky sazebny byla odstraněny či

Obr. 8: Dřevouhelná vysoká pec Barbora, pohled od jihozápadu po obnově, stav březen 2024.

se zřítily krátce po druhé světové válce a byly nahrazeny nízkou jehlancovou střechou. Ze stavebních konstrukcí se dochovaly stěny, čtyři klenby, tři se zřítily či byly odstraněny a dřevěný strop nad byty, ten byl ale též v havarijním stavu, trámy poškozeny hnilobou, podbití s omítkou povětšinou zřícené. Cihly kleneb byly poškozeny zvýšenou vlhkostí a mrazovými cykly, jejich lícová strana byla odloupaná. Venkovní a vnitřní omítky stěn a kleneb byly prakticky kompletně odpadlé. Dochovalo se jediné okno v prostoru huti a jedno v zavážecí věži. Dále se dochovaly vstupní dveře ze severní strany a ze stejné i dvoukřídlá dřevěná vrata. Vše ale bylo ve stavu prakticky kompletní destrukce. Žádné vnitřní dveře, parapety ani jiné vybavení se nedochovalo. Ze všech podlah se dochovala pouze část cihelné dlažby v chodbě u bytu. Ze schodišť se dochovalo pouze přímé dřevěné z chodby bytu do půdního prostoru a dva litinové stupně točitěho schodiště. Přístavek na jižní straně objektu se až na malou východní část kryjící Francisovy turbíny, které díky tomu přežily, zcela zřítily. Dále se dochovalo několik tyčí a kol transmise pohonu pily.

Ihned po nabytí do majetku Městys Jince byla zahájena příprava rozsáhlé opravy objektu s cílem uvést budovu do maximálně původního stavu a vybudovat v objektu expozici přibližující podbrdské železářství a geopark Barrandien. Součástí záměru bylo též obnovit sousední budovu výrobního objektu, v minulosti strženou, která s hutí bezprostředně souvisela a bude sloužit jako zázemí expozic. Po získání finančních prostředků od Středočeského kraje byla v roce 2019 opravena střecha včetně krovu, neboť do objektu zatékalo a hrozilo poškození statiky objektu. Novodobé střešní tašky typu Holland byly nahrazeny původní bobrovkou, krov nad prostory při vysoké peci byl lokálně tesařsky opraven. Novodobý nízký krov na zavážecí věži byl nahrazen novým, tvarově respektujícím doložené historické řešení. Zároveň s tím byly odstraněny vikýře, které nebyly součástí původní stavby.

Na konci roku 2019 byla oprava střechy dokončena a řešilo se další využití hutě. Ve spolupráci s Ekologickým centrem Orlov se začal připravovat projekt do plánované, ale tehdy ještě nevyhlášené výzvy Fondů EHP a Norska. Městys Jince dal podnět k zajištění základní projektové dokumentace, která byla nutností pro podání žádosti o dotaci, kterou vypracoval Ing. arch. Milan Šindler. Na základě dohody o spolupráci vypracovalo Ekologické centrum Orlov pro Městys Jince žádost do dotačního programu. Bylo vhodné pro projekt najít i případného partnera, který by šance na získání grantu zvýšil. Zástupci městysu díky spolupráci s Ministerstvem kultury ČR navštívili Norsko, kde našli partnera pro projekt ve společnosti Fjellugla Kompetanse, která se věnuje zachování starých řemesel a podílí se na oživení starých hornických a hutních staveb. Celá žádost se všemi přílohami byla podána v dubnu 2020 a v prosinci 2020 bylo potvrzeno, že projekt „Revitalizace huti Barbora“ byl doporučen zprostředkovateli programu k udělení grantu. Teprve 15. dubna 2021 Městys Jince obdržel dopis o schválení dotace pro obnovu Barbory. Nutností bylo vypsát výběrové řízení na dodavatele stavebních prací, kterým se v srpnu 2021 stala stavební společnost INVESSALES, spol. s r. o. a neprodleně byly zahájeny stavební práce na obnově objektu. V průběhu akce se podařilo získat další finanční podporu z Havarijního programu Ministerstva kultury ČR a Fondu obnovy památek Středočeského kraje. Nemalou měrou se na financování obnovy podílel vlastník objektu Městys Jince, jehož podíl se průběžně navyšoval s narůstající finanční náročností obnovy. Během čtyř let se podařilo objekt obnovit do takřka původního vzhledu a zpřístupnit jej veřejnosti. Cílem projektu bylo kompletně obnovit bývalou huť do stavu, v jakém mohla být při výrobě železa, ovšem bez vybavení, které se prakticky vůbec nedochovalo, a zřídit zde expozici hutnictví a uhlířství.

Na podzim roku 2021 proběhlo vyklizení a vyčištění objektu, vyvozeny byly tuny odpadků, srovnání terénu do úrovně pro

Obr. 9: Dřevouhelná vysoká pec Barbora, pohled od severozápadu po obnově, stav srpen 2023.

nové podlahy. Veškeré zdivo stěn a kleneb bylo zajištěno vyspárováním, poškozené cihly byly plombovány. Uvnitř objektu byly zbourány novodobé příčky, předstěny a vestavby. Okolo celého objektu bylo postaveno lešení za účelem opravy fasády. Uvnitř objektu bylo zahájeno provádění nových vnitřních omítek stěn a kleneb. Byly provedeny jako jednovrstvé na vápenné bázi z hrubozrnného písku, evokující dřívější použití strusky, zatočené dřevěným hladítkem. Jedna česká klenba byla ponechána bez omítky za účelem prezentace způsobu jejího zdění, byla pouze zastabilizována organokřemičitany.

V roce 2022 proběhla hlavní etapa oprav. Byla vyrobena a osazena nová dřevěná jednoduchá okna, zhotovená jako repliky dle několika málo dochovaných zbytků původních. Barevnost oken byla zvolena podle odstínu barvy nalezené na původních oknech, šedomodrá. Okna byla zasklena umělé zvlňným sklem, které má napodobovat dnes již nevyráběné tažené sklo, které je přirozeně hrbolaté. Kompletně byla obnovena fasáda pomocí jednovrstvé dřevem hlazené vápenné omítky, která byla vyráběna na místě z písku, drtě a vápenné kaše. Zrnitost omítky napodobuje strukturu původní, do které byla přidávána rozemletá struska. Barevnost omítky byla zvolena dle nejstaršího nalezeného nátěru na okenních špaletách. Tato barevnost též odpovídá barevnosti doložené na dochované litografii, to je plochy stěn terakotové, plastické vystupující prvky a římsy okrové. Sokl objektu byl natřen šedou barvou. Hlavní římsa byla doprofilována dle dochovaných částí a vytažena kovovou šablonou, doplněno dřevěné podbití střechy nad římsou.

V severní fasádě byl restaurátorsky opraven pískovcový portál vrat. Pískovcové kameny značně poškozené vlhkostí byly doplněny umělým kamenem, povrch byl opatřen vápenným

nátěrem v barvě fasády. Restaurátorsky byla též opravena dřevěná vjezdová vrata včetně kovaných závěsů. Nad vrata byla osazena replika původní cedule označující huť, jejíž originál je uložen v muzeu. Namísto otevřených vjezdů pro zavážení rudy v západní a východní fasádě byla osazena kovová vícetabulková okna průmyslového charakteru, na západní straně se vstupními dveřmi.

V bývalém bytě byly obnoveny dřevěné podlahy ze širokých prken, nově vyrobeny nedochované vnitřní dveře včetně obložkových zárubní. Na chodbě byla překládána z původních dlaždic cihelná podlaha. Před vstupem do chodby z vnějšího prostoru bylo osazeno nové schodiště ze žulových stupňů, jelikož se původní nedochovalo. Schodiště vyrovnávající výškový rozdíl do pracovních prostor provedené z plných cihel bylo opraveno.

Uvnitř objektu v pracovních prostorech byly z důvodu vysoké vlhkosti podloží a stěn provedeny větrané podlahy z tvarovek Iglů, odvod vzduchu z nich je zajištěn pomocí ocelových trubek vyvedených nad střešní plášť, nasávání otvory ve fasádě. Finální pochozí vrstva podlah je tvořena cihelnou dlažbou z plných cihel kladených naplocho do vápenné malty. V prostoru v minulosti upraveném pro provoz pily, to je v jižním křídle, byla obnovena dřevěná prkenná podlaha osazená na roznášecí dřevěný rošt vytvářející opět větranou mezeru.

Po lešení postaveném v zavážecí věži byla zpřístupněna sazebná, v minulosti provizorně zakrytá plechovou střešou. Po odstranění náletů, zeminy a násypů na podlaze bylo nalezeno několik vrstev dlažby cihelné i kamenné. Po skončení provozu hutě, a ohřevu jejího povrchu, nezakrytou sazebnou do hutě zatékalo, což bylo řešeno stálým přidáváním vrstev dlažby. Problém byl ale vyřešen až provedením nízké stanové střechy

pokryté plechem. Dlažby na sazebně byly odstraněny až na původní kamennou, která musela být zakryta, a chráněna tak před povětrnostními vlivy, protože současné zastřešení bylo následně odstraněno a obnoven původní stav sazebny při provozu huti. Na dlažbě byla provedena hydroizolace a položena nová dlažba do vrstvy šterkodrti. Šachta pece byla vyčištěna od nánosů suti a její vrchol byl dozděn z plných cihel, opravena byla šikmá plocha sloužící k vsypu materiálu na tavbu. Šachetní otvor včetně násypky, z důvodu prezentace veřejnosti, byl shora zakryt pochozím sklem a osvětlen. Na tělesu pece byla obnovena dle ikonografie v minulosti odstraněná nástavba sazebny. Byly vyzděny vysoké atikové stěny s otvory, na jejichž vrchol osazeno litinové zábradlí mezi zděné sloupky.

V rámci expozic se podařilo provést hypotetickou rekonstrukci dřevěného zavážecího výtahu ve věži, včetně výroby replik dvou dřevěných vozíků, které sloužily k dopravě rudy nahoru na sazebnu. Konstrukce výtahu je tvořena rámem zavětrovaným kříží, uvnitř se pohybují dvě výtahové klece, které se vzájemně vyvažují, jedna nahoru, druhá dolů. Výtah byl zprovozněn s pomocí elektromotoru, bude jej tedy možné ukazovat návštěvníkům v provozu. V zavážecí věži vedle výtahů bylo obnoveno ve spodní části litinové točité schodiště vyrobené podle dvou dochovaných stupňů. Na něj výše navazuje okolo konstrukce výtahů obnovené dřevěné schodnicové schodiště, umožňující přístup na sazebnu.

V krovu byla provedena dřevěná lávka zpřístupňující těleso pece z vnější strany s viditelným stahovacím systémem z plochých kovaných profilů provedených v několika řadách. Současně byl prostor krovu a těleso pece v něm nasvětleno, takže se návštěvníkům otevře unikátní pohled na vnější povrch tělesa pece pod střechou.

Na jižní straně objektu byl dozděn z větší části zaniklý přístavek, obnoven zřícený krov, položena nová střešní krytina z bobrovek, provedeno dřevěné podbití se štukovou omítkou na rákosu, položena betonová dlažba, zbytky původní betonové mazaniny byly ponechány na místě samém. Ve východní části přístavku se dochovaly dvě turbíny sloužící již k provozu pily, která byla zřízena po ukončení provozu hutě. Voda do turbín je přiváděna železným potrubím z blízkého rybníka nacházejícího se nad výrobním objektem. V rámci expozic byly turbíny repasovány a prezentovány jako exponát včetně několika kol a tyčí transmisy. Původní huť byla ještě poháněna vodním kolem s podzemním náhonem, ale z tohoto vybavení se do dnešní doby nic nedochovalo.

Uvnitř objektu huti byly pouze provedeny rozvody elektroinstalace, převážně po povrchu, rozvod elektrické zabezpečovací a požární signalizace, osazena osvětlovací tělesa. Dále byl proveden rozvod požární vody viditelně po povrchu v ocelovém potrubí a osazeny plechové hydranty. Jiné rozvody nebyly provedeny.

Při výkopových pracích okolo objektu byla nalezena původní valounová štětová dlažba, která byla překryta několika vrstvami zeminy a nánosů. V dlažbě byly provedeny povrchové dešťové žlaby odvádějící vodu od objektu do Litavky. Dlažba se bohužel nedochovala v uceleném stavu, každými následnými pracemi byla část odtěžena a již nevrácena zpět. Dlažba byla kompletně odhalena, očištěna a doplněna, včetně znovuoobnovení funkce povrchových dešťových žlabů.

V roce 2024 proběhla v areálu huti výstavba dřevěného přístřešku pro modely pecí na železo, pískoviště a suťoviště, zpevněné plochy pro milíř a spojujícího chodníku. Přístřešek je řešen jako dřevěná konstrukce spojená klasickými tesařskými

Obr. 10: Dřevouhelná vysoká pec Barbora, interiér huti po obnově, stav srpen 2023.

Obr. 11: Dřevouhelná vysoká pec Barbora, interiér zavázející věže po obnově, stav srpen 2023.

spoji, pobitá širokými prkny. Zastřešení je navrženo pultovou střechou pokrytou červeným falcovaným plechem. Pískoviště a suťoviště, která budou využita jako herní prvky pro děti, jsou nízké konstrukce, de facto jen 0,4 m vysoké kamenné zídky vystavěné po obvodu obdélného půdorysu, na jejich horní povrch jsou osazeny fošny k sezení. Zpevněná plocha pro mířů kruhového půdorysu je řešena pouze jako zhutněná zemina vymezená žulovými krajníky a bude sloužit pro ukázky výroby dřevěného uhlí. Spojující chodník mezi expozicemi a objektem návštěvnického centra je navržen ze žulových odseků lemovaných štípanými krajínky. Tyto venkovní expozice dotvářejí charakter areálu a zvyšují jeho atraktivitu pro veřejnost.

V sousedství huti na jižní straně byl současně vystavěn nový objekt, který bude sloužit jako zázemí pro návštěvníky a současně pro kulturní potřeby Městysu Jince. Novostavba volně kopíruje v minulosti strženou budovu výrobního objektu, který s hutí bezprostředně souvisel a je zachycen i na mapách stabilního katastru. Hmotové i architektonické řešení vychází z historické ikonografie. Budova je obdélná, podélně orientovaná ve směru západ – východ. Je vyzděna z keramických tepelně izolačních tvárnic bez vnějšího zateplení, tradičně omítaná, přízemní s podkrovím pod sedlovou střechou krytou bobrovkami na korunové krytí. V hřebeni jsou osazeny tři dřevěné obdélné párníky, navržené dle doložené ikonografie a známých řešení z 2. poloviny 19. století. Zateplení hambalkového krovu s plnými vazbami ve formě ležaté stolice, podélně zavětrovaného ondřejskými kříži, je provedeno nad krokvi, aby byl krov viditelný z interiéru. Základní členění fasád opět vychází z doložené historické ikonografie, pojetí dřevěných otvorových výplní respektuje typologii historických průmyslových vrat a oken. Pohledově se uplatňující dřevěné prvky byly opatřeny nátěrem fermezí nebo voskooleji a ponechány přirozenému zpatinování. Uvnitř je ale objekt zcela současný, je v něm umístěna velká dvoupodlažní do krovu otevřená návštěvnická místnost využitelná i pro pořádání kulturně – společenských akcí, sociální zařízení, kuchyně. Objekt je vytápěn tepelným čerpadlem, neboť se předpokládá jeho celoroční provoz.

Celkovou rehabilitací objektu bylo současně huti dáno nové kulturně společenské využití. Nová expozice zaměřená na podbrdské hutnictví a uhlířství umožní důstojnou prezentaci významné etapy výroby železa v českých zemích v autentickém prostředí.

Dokončením opravy objektů však práce v areálu nekončí. Bude ještě třeba provést opravu drobného objektu u říčky Litavky, sloužícího jako správní zázemí huti, který bude využíván jako informační centrum a pokladna. Dále bude nutné dokončit rehabilitaci celého areálu, spočívající v terénních

Obr. 12: Dřevouhelná vysoká pec Barbora, kanceláře, později byt po obnově, stav srpen 2023.

úpravách, vybudování zpevněných komunikací a chodníků, obnově oplocení, zřízení osvětlení celého areálu.

Již při dokončování oprav probíhaly dny otevřených dveří, a to 15. dubna a 20. května 2023, dne 6. května 2023 se konal první koncert v huti jako součást 54. ročníku Hudebního festivalu Antonína Dvořáka. Kolaudace proběhla v září 2023, od té doby probíhají v objektu pravidelné kulturní akce. Oficiální otevření pro veřejnost proběhlo 4. 5. 2024. Od té doby kromě společenských a kulturních akcí probíhá i pravidelný návštěvnický provoz.¹¹⁾

Ing. Otakar Hrdlička (hrdlicka.otakar@npu.cz),
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště
středních čech v Praze, Sabinova 373/5, 130 00 Praha 3

Literatura

- Městys Jince 2018: Barbora, vysoká dřevouhelná huť v Jincích. Jince (interní tisk).
Ekologické centrum Orlov, o. p. s. 2023: Historie hutě Barbora, část 1, Jinecký zpravodaj 41, únor/2023, Jince, s. 13–16.
Ekologické centrum Orlov, o. p. s. 2023: Historie hutě Barbora, část 3, Jinecký zpravodaj 41, duben/2023, Jince, s. 25–27.
Ekologické centrum Orlov, o. p. s. 2023: Historie hutě Barbora, část 1–5, Jinecký zpravodaj 41, únor–červen/2023, Jince, s. 13–16; 9–12; 25–27; 7–10; 12–15.

Majer, J. – Rasl, Z. – Černý, K. 1987: Technické památky Středočeského kraje. Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, Praha.

Internetové zdroje

- https://www.jince.cz/e_download.php?file=data/editor/221cs_1.pdf&original=HISTORIE%20HUTI%20BARBORA.pdf
<https://www.jince.cz/kultura-a-skolstvi/jinecky-zpravodaj>

Poznámky

1. J. Majer – Z. Rasl – K. Černý, Technické památky Středočeského kraje. Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, Praha 1987, s. 24.
2. *Městys Jince*, Barbora, vysoká dřevouhelná huť v Jincích. Jince 2018, s. 6, 14 (interní tisk).
3. *Ekologické centrum Orlov, o. p. s.*, Historie hutě Barbora, s. 3. [https://www.jince.cz/e_download.php?file=data/editor/221cs_1.pdf&original=HISTORIE%20HUTI%20BARBORA.pdf]
4. Tamtéž, s. 8.
5. Tamtéž, s. 3.
6. Tamtéž, s. 9.
7. Tamtéž, s. 10.
8. *Městys Jince*, o. c. v pozn. 2, s. 40, 42, 44.
9. Tamtéž, s. 30.
10. Tamtéž, s. 30; *Ekologické centrum Orlov, o. p. s.*, o. c. v pozn. 3, s. 9.
11. Obnova huti Barbora byla v roce 2024 nominována na cenu Patrimonium pro futuro v kategorii Záchrana památky.

Barbora Ironworks in Jince

The Barbora Ironworks with a furnace and foundry was built at the initiative of Rudolf, Count of Vrbno, between 1805–1810. Iron smelting was terminated in 1874 when the charcoal furnace could no longer compete with coke-based iron production. The structure fell into disrepair after 1886. In 2017, the Jince Township bought it and decided on an extensive reconstruction project and the establishment of a permanent exhibition on the metallurgy and iron industry of the Podbrdsko Region. The work was begun in 2019. In April 2021, a grant for the restoration of the entire compound was received from the EEA and Norway Grants. Subsequently, the main stage of the renovations was initiated, lasting from autumn 2021 to September 2023.

Fig. 1: Barbora charcoal furnace, south-western view before renovation, situation in 2020 (all photos by O. Hrdlička).

Fig. 2: Jince (Příbram District), Barbora charcoal furnace, sawmill conversion plan from 1886, floor plan.

Fig. 3: Barbora charcoal furnace, sawmill conversion plan from 1886, vertical section through the southern part.

Fig. 4: Barbora charcoal furnace, north-western view before renovation, situation in 2020.

Fig. 5: Barbora charcoal furnace, ironworks interior before renovation, situation in October 2021.

Fig. 6: Barbora charcoal furnace, loading tower interior before renovation, situation in October 2021.

Fig. 7: Barbora charcoal furnace, offices, later a flat, before renovation, situation in April 2016.

Fig. 8: Barbora charcoal furnace, south-western view after renovation, situation in March 2024.

Fig. 9: Barbora charcoal furnace, north-western view after renovation, situation in August 2023.

Fig. 10: Barbora charcoal furnace, ironworks interior after renovation, situation in August 2023.

Fig. 11: Barbora charcoal furnace, loading tower interior after renovation, situation in August 2023.

Fig. 12: Barbora charcoal furnace, offices, later a flat, after renovation, situation in August 2023.

KOSTELNÍ LHOTA – VÍTEŽ EVROPSKÉ CENY OBNOVY VESNICE 2024

Vojtěch Láška

Obec Kostelní Lhota (okres Nymburk) získala v roce 2022 titul Vesnice roku v krajském kole soutěže v rámci Středočeského kraje. V odůvodnění tehdy byla zdůrazněná péče o kostel, který obec získala do správy a který byl péčí obce kvalitně opraven. Kostel tu jednoznačně určuje charakter i jinak pozoruhodně rozlehlé návsi, jejíž půdorys je určen velkorysým vrcholně středověkým založením. Kostelu byla opravou vrácena jeho někdejší ušlechtilá podoba, místo ploché estetic-ky i technicky degradované fasády byla obnovena střízlivá a zároveň působivá klasicistní fasáda. Členění tehdy navrhla a nakreslila podle dostupných dokladů zaniklé podoby v rámci dohledu Ing. Markéta Gottwaldová, památková garantka územního odborného pracoviště středních Čech NPÚ. Také prosadila jednobarevnost, která podstatně přispěla k ušlechtilosti výrazu fasády. Oprava tak podstatně podpořila vzhled kostela, návsi i příznivého působení celé obce.

Kostelní Lhota pak postoupila do celostátního kola soutěže a posléze získala první místo a titul Vesnice roku na celostátní úrovni.

Vítěz národního kola pak postoupil do soutěže na evropské úrovni. Na té ještě nikdy žádná obec z České republiky nezvítěžila. V červenci 2024 se objevila zpráva, že Kostelní Lhota získala první místo na evropské úrovni. Tato soutěž má sice jiný název, jde o Evropskou cenu obnovy vesnice a také poněkud jiná kritéria, spíše ekologická. Zvláště letošní ročník se nesl pod mottem „chuť do budoucnosti“. Zdálo by se, že v tomto se předchozí hodnoty tolik neuplatní. Je ovšem nepochybné, že hodnocení je vždy odvislé od celkového dojmu, jakým sídlo působí, a právě k příznivému působení obce na kohokoliv musí přispívat ušlechtilá podoba kostela, která ráz obce udává, ať si to pozorovatel uvědomuje či nikoliv. Bez toho by dojem z obce nebyl přesvědčivý.

K vítězství Kostelní Lhoty na krajské i na národní úrovni jednoznačně přispěla kvalitně provedená oprava kostela. Výsledky působení pracovníků památkové péče tak přinášejí úspěchy i tam, kde je nečekáme, a to bez ohledu na skutečnost, zda si to ostatní účastníci uvědomují a přiznávají.

Obr. 1: Kostelní Lhota (okres Nymburk), pohled na návěs s kostelem Nanebevzetí Panny Marie (foto V. Láška, 2023).

Kostelní Lhota – Winner of the European Village Renewal Award 2024

The Czech village of Kostelní Lhota triumphed in the international contest European Village Renewal 2024. The high-quality reconstruction of the church has indisputably contributed to the victory of Kostelní Lhota at the regional and national levels. In the rebuilding, the church has regained its noble form, replac-

ing the aesthetically and technically degraded façade with an austere yet impressive classicist one.

Fig. 1: Kostelní Lhota (Nymburk District), view of the village square with the Church of the Assumption of the Virgin Mary (photo by V. Láška, 2023)

STARÉ CESTY V KRAJINĚ – TEORIE, A CO PRAXE?

Vojtěch Láska

Staré cesty se těší rostoucímu zájmu odborníků i širší veřejnosti. Tomu však neodpovídá způsob, jak se s takovými cestami v praktické realitě zachází. Příspěvek nabízí pohled na staré cesty jako na kulturní památky, včetně uplatnění hodnotících kritérií, která se v praxi památkové péče běžně užívají. Zkušenosti z památkové péče tu mohou pomoci i při rozpoznání ohrožení i při nalezení způsobů, jak staré cesty ochránit a jak o ně pečovat. V závěru jsou k diskuzi navržena konkrétní opatření, která znamenají posun starých cest mezi uznaný předmět památkové péče.

Klíčová slova: staré cesty – kulturní památka – hodnota památky – ohrožení – památková péče – diskuze

Old Paths in the Landscape – theory, and what about practice?

Old paths have gained increased interest from both experts and the wider public. Yet, the way these roads are treated in practice does not match it. The contribution presents old paths as cultural monuments, including the evaluation criteria commonly used by heritage care. The experience of the latter can also help to identify the threats and find a way to protect and tend to these old paths. In the conclusion, specific measures are proposed for discussion which entail moving old paths to a recognised subject of heritage care.

Keywords: old paths – cultural monument – monument value – threats – heritage care – discussion

<https://doi.org/10.56112/psc.2024.2.07>

„...Útěcha polní cesty je nyní zcela zřetelná: Mluví duše? Mluví svět? Mluví Bůh?...“

Martin Heidegger, Polní cesta, 1953

Málokteré téma se těší rostoucímu teoretickému zájmu tak jako téma starých cest, svědčí o tom četné publikace i výzkumné úkoly z poslední doby.¹⁾ Starým cestám se ovšem i dříve věnovala řada badatelů, nemálo knih i odborných i populárních statí bylo napsáno, dokonce v Brně se konaly pravidelné semináře na toto téma.²⁾ Ostatně až do citovaného díla *Staré cesty v krajině středních Čech* se tento zájem odehrával v daleko větší míře na Moravě než v Čechách. Nemnohé téma má ovšem tak mizivou odezvu v praxi, jako právě fyzické nakládání s cestami v realitě české krajiny. V památkové praxi (alespoň středočeského územního pracoviště) byly a stále jsou staré cesty spíše na okraji zájmu. Ve Středočeském kraji je zapsána v ústředním seznamu jediná stará cesta.³⁾ Zároveň cesty byly a dosud jsou jedním z nejohroženějších prvků krajiny. A právě tyto řádky jsou jedním z projevů snahy na tento stav upozornit a v konečném horizontu tento stav i změnit.

V období socialistické zemědělské velkovýroby byly polní cesty bezohledně zaořádány, úplně mizely v moři bezbřehých lánů. Hluboké úvozy, které svědčí zpravidla o velkém stáří cesty (srov. publikaci *Staré cesty v krajině středních Čech*) byly zasypávány (konkrétní příklady jsou uvedeny v rukopisném dokumentu *Krajina v paměti – též připojené foto*). Dnes těžko chápeme, že památková péče v této situaci stála úplně mimo hru. Asi můžeme najít ospravedlnění v tom, že pojetí památkové péče v obecném mínění bylo tehdy přece jen užší. Bylo tenkrát obtížné prosadit zásadu, že je třeba chránit historické sídelní útvary mimo městské památkové rezervace, ochrana nerezervačních měst a posléze i vesnic byla tenkrát asi maximum, kterého bylo možno dosáhnout. Avšak ani v novém období, po roce 1989, není zacházení s cestami uspokojivé. Památková péče, ale ani ochrana přírody nemá žádnou ucelenou metodiku, jak zacházet s cestami, i když tu jsou metodiky dílčí.⁴⁾ Avšak vyzkoušené způsoby a zkušenosti, podobné jako jsme desetiletí shromažďovali a tříbili při opravách stavebních památek, tu úplně chybí. Nemáme však povědomí o tom, že

by podobné metodiky existovaly v jiných resortech, evidentně nejsou s výjimkou jmenovaných ani v ochraně přírody. Na druhé straně je třeba vidět i to, že se mnohé poměrně rychle mění. Nedávno jsem tvrdil, že při rekonstrukcích cest, někdy za peníze Evropské unie, vidíme žalostné výsledky. Avšak za poměrně krátkou dobu, ve které se problematikou krajiny a potažmo starých cest zabývám, se až překvapivě mnoho změnilo. Naposledy jsem se o tom přesvědčil v rámci sou-
těže Vesnice roku 2023 a zejména 2024. Tím se budeme ještě v následujícím textu zabývat.

Cesta jako kulturní památka

Předně si musíme poněkud ujasnit pojem „staré cesty“, jak rozumět přívlastku „staré“. To je stejný problém jako u stavebních památek, „věková hranice“ památek značně kolísá, avšak v průměru se zkracuje. Na rozdíl od vzdálenější minulosti dnes považujeme za památky i stavby staré několik desetiletí. V pojetí, které zde nabízím, rovněž nehraje věková hranice zásadní roli. Spíše preferuji jiné hodnoty, tak jako tomu je i u hodnot památky. Takže jako je už dnes zavedené slovní spojení „*krajina jako kulturní památka*“, stejně tak můžeme užít slovní spojení „*cesta jako kulturní památka*“. To neznámá, že by mělo jít o nějaké prohlášené kulturní památky. Na druhé straně však, podobně jako u krajiny, tu můžeme staré cesty poměřovat stejnými hodnotovými kritérii jako u tradičních památek. O těchto kritériích již bylo napsáno hodně a ještě by se hodně dalo napsat, to by ovšem přesahovalo rámec této statě. U cest ovšem bude specifická jejich úloha v krajině, ta pokud vezmeme v úvahu především stránku vizuální, by se dala zařadit do kategorie hodnot estetických. S estetickou hodnotou hodně souvisí i hodnoty vztahové, i když ty mají i další kořeny. Kořeny tohoto vztahu mohou ležet ve vzpomínkách, můžeme hovořit o vzpomínkové hodnotě, která je etymologicky vzato nejvládnější památková hodnota. Ta může vyústit až k hodnotě

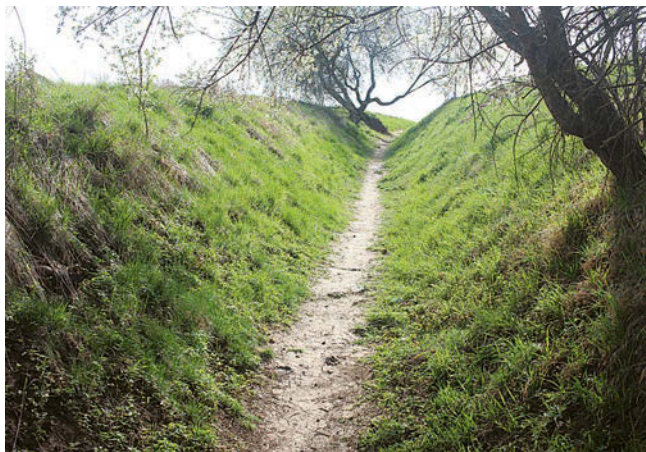
Obr. 1: Žlunice (tehdy okres Nový Bydžov, dnes Jičín), úvozová cesta, která dnes už existuje jen v paměti a na této a několika dalších fotografiích. Stará cesta mimochodem zachycená na druhém vojenském mapování sloužila tehdy tak jako tzv. Zadní cesta vedoucí ze Žlunice do lesa, sloužila pro pěší i pro povozy směřující na pole u lesa. Snímek zachycuje stav těsně před založením JZD, rok 1957 (foto z archivu autora).

Obr. 2: Cesta úvozem postupně ztrácela funkci, jezdilo se po vedlejším poli. Úvoz byl zanášen odpadky, trvalo poměrně dlouho, než byl definitivně zavezen a uzavřen opěrnou zdí. Foto zachycuje postupný zánik úvozu „v přímém přenosu“. Náhodný snímek je bohužel nekvalitní, ale naprosto unikátní, stav 1987 (všechny snímky V. Láska, není-li uvedeno jinak).

Obr. 3: Žlunice, současná situace úvozové cesty. Cesta, jak je vidět, byla zaslepena dokonce pevnou opěrnou zdí. Ta vlastně určuje výšku úvozu. Prostor před zdí směrem ke stanovišti je vlastně zbytkem úvozu. Pravý bok je ovšem vybagrovaný, levý bok s keří je asi jediným zbytkem autentického úvozu, stav 2021.

Obr. 4: Roztoky u Prahy – Žalov (okres Praha-západ), vzácně zachovaný úvoz, který ztratil v minulosti funkci a kterému byla nedávno vrácena. Zarostlý a neprůchodný úvoz byl zpřístupněn péčí spolku pro ochranu přírody a krajiny Jestrábník a města Roztoky, stav 2024.

existenciální, jak o ní hovoří Ivo Hlobil, a o které se již hodně napsalo jinde. A tak snad tu má své oprávnění i citát Martina Heideggera, jenž je pokládán za „otce existencialismu“.

Hodnota starých cest z různých pohledů může být rozmanitá, ne všechny staré cesty naplňují všechna hodnotová kritéria. Ale vraťme se na zem, v následujícím odstavci si ukážeme, jak i současná podoba funkce i stav starých cest se může velmi lišit.

Staré cesty v dnešní krajině

Jak ostatně uvádějí i autoři citované publikace *Staré cesty*, mnohé ze starých cest se staly na konci 18. století a začátkem 19. století silnicemi. Ostatně je známo, že staré cesty předznamenaly mnohé významné dnešní silniční tahy. Často ovšem starou cestu připomíná jenom trasa, a také ne celá, nehledě na novodobé obchvaty měst. Zajímavé je sledovat, do jaké míry byly staré trasy využity. Velice názorný příklad představuje stará benešovská silnice, neboť na prvním vojenském mapování je současně zakreslena stará trasa i trasa tehdy nově budované císařské silnice. Ale jsou tu méně exponované vedlejší sinice, ty si častěji zachovaly některé atributy starých cest, např. zůstaly boční svahy někdejších hlubších úvozů. Většinou jen na jedné straně, někdy na obou (příkladem je silnice vedoucí z Dřevčic do Popovic na okrese Praha-východ, ale také např. silnice vedoucí obcí Boháňka na okrese Jičín. U té je např. zachován i výjezd na pole, vymezený kamennou opěrnou zdí). Není třeba zdůrazňovat, že tyto svahy jsou enormně ohrožené – padnou patrně za oběť nejbližší rekonstrukci a rozšiřování silnice, nebo i budování inženýrských sítí. Avšak i samotné některé nejstarší silnice jsou významnými technickými díly se značnou dokumentární i krajinotvornou hodnotou. Zpravidla bývají citlivě zasazené do krajiny, ve svazích se vinou v působivých serpentínách, rozdílů proti okolnímu terénu bývají vyrovnány mírnými svahy, méně náspy (na rozdíl od železnic). Na rovině lemovaly silnice nepříliš hluboké příkopy, dříve a do nedávné doby vždy zatravněné a málokdy zarostlé křovím. Silnice později často lemovaly telegrafní dráty a téměř vždy byly doprovázeny stromořadím. To s výjimkou horských oblastí bylo téměř vždy ovocné, převážně tu byly jabloně. Ty byly donedávna významným komponentem české obdělávané krajiny. Výjimkou byly aleje pyramidálních

topolů, zejména u císařských silnic. Ty jsou ještě mnohde ve zbytcích zachovány. Ještě lépe bývají dodnes zachované cílené aleje, zejména barokní, převážně lipové či kaštanové. O těchto alejích je jinde už dostatečně pojednáno, jsou vesměs dobře dokumentované a jejich ochrana je zpravidla zajištěna a často jsou hlavními komponenty krajinových památkových zón. Na druhé straně ovocná stromořadí, zdá se, nemají ochranu vůbec žádnou. Že se ovocné aleje podél silnic dostávají do určitého zájmu veřejnosti, vyplývá z mnoha signálů, různých zmínek v nejrůznějších mediích, takových „spontánních expertíz“, které bývají nejvýstižnější. Nejvíce takových zmínek i celých pořadů jsem zaznamenal na ČR2. Jako velmi příznačnou a výstižnou ukázkou uvádím rozhovor Zbygnieva Czendlika s Martinou Pavelkovovou, která reprezentovala projekt „Sázíme stromy“ v pořadu dne 23. 1. 2023, reprízovaného 1. dubna 2024. Ovocné aleje u silnic také významně bodují v soutěži Alej roku. Nejpočetnější ovšem je a též vyplývá z citovaného rozhovoru, že zatímco někde skomírají poslední zbytky ovocných stromořadí, jinde se sází u silnic ovocné aleje nové. Zcela zásadní význam tu mají obecní samosprávy a také neziskové organizace. Ke starým silnicím se někdy vázaly i různé kamenné zídky, zvlášť časté byly do nedávna zachované na Kolínsku a Kutnohorskú. Krajinářsky cenným, i když novějším prvkem, jsou kamenné patníky, ty bývají ještě nedávno poměrně hojné a dnes jsou zachované spíše jen vzácně a hlavně neustále mizí. Nejstarší silnice však patrně nevznikaly jen na místě starých cest, i když velice často. Některé silnice vznikaly takříkajíc na zelené louce, zvláště když se prohlubovala potřeba spojení mezi menšími obcemi i osadami. Vznikla tak patrně jedna z nejhustších silničních sítí na kontinentu, což ovšem má i nepříznivý důsledek v obtížnosti a náročnosti údržby, která mnohdy chybí. Nové silnice vznikající od konce 18. stol., často ne přesně kopírovaly starou cestu. V některých místech se odchylovaly a my můžeme najít i stopy staré cesty vedle dnešní silnice, ta vybíhá a zase podbíhá (dokumentováno např. u silnice Brník – Molitorov – Kourim na okrese Kolín).

Spíše jako poněkud úsměvnou kuriozitu možno uvést případ, kdy starou cestu nahradila dálnice. Rovný úsek dálnice D10 předurčila stará cesta, která tu byla ve stejné poloze a již tehdy nebývale rovná. Byla to totiž cesta, které vedla císařským hvozdem ze Staré Boleslavi směr Benátky nad Jizerou, všechny pozemky kolem byly císařské a trasa se nemusela na nic ohlížet. Byla vedená rovně v určité vzdálenosti od lesa, patrně kvůli bezpečnosti. Navíc tu byl pohledový cíl – kostel Nanebevzetí P. Marie ve Staré Boleslavi.

Polní cesta – útěcha nebo problém?

Nejčastěji se se starými cestami setkáváme jako s polními a nebo lesními cestami. Tyto cesty mají největší význam v obraze krajiny a lze jim přisuzovat prakticky všechny složky památkové hodnoty, tak jak jsme je v předchozím definovali. Jsou to jak hodnoty dokumentu a hodnoty díla, hodnoty krajinotvorné, tak hodnoty vztahové a doslova symbolické. Hodnotu polní cesty jako symbolu např. velice působivě evokuje známá poeticko-filozofická stať Martina Heideggera „Polní cesta“. Podoba cest polních i lesních je rozmanitá. Pojem staré cesty je zpravidla spojován s hlubším nebo i mělkým úvozem. Toto spojení je více méně oprávněné, jak dovozují i autoři publikace *Staré cesty*. Nezáleží však jen na stáří, ale i na mnoha dalších faktorech, jako tvrdost horniny, sklon atd. Je zřejmé a v mnoha případech i doložené, že i velmi staré cesty mohou být v úrovni terénu (je to zejména v rovině a v podmáčených místech, kde se naopak

Obr. 5: Popovice (okres Praha-západ), mnohé úvozy starých cest přežily jen díky tomu, že se cesta změnila v silnici. Je ovšem nasnadě, že takové jsou velmi zranitelné, pokud dojde k rekonstrukci silnice, stav 2019.

Obr. 6: Boháňka (okres Jičín), stará jednostranná úvozová cesta se změnila na silnici, výjezd na pole musel překonat výškový rozdíl, zde je výjezd již nefunkční, ale přesto se dodnes zachoval včetně podezděnění pískovcovými kvádry, stav 2024.

Obr. 7: Frýdštejn – Voděrady (okres Semily), neodmyslitelným komponentem české krajiny byla ještě do nedávné doby ovocná stromořadí u silnic. Zvláště výrazné byly třešňové aleje. Ty se zachovaly však již jen velmi vzácně, za příkladem musíme jet až na Turnovsko, kde je u Frýdštejna a Voděrad unikátně zachovaná třešňová alej, která dokonce získala titul Alej roku Libereckého kraje 2022, stav 2012.

povrch přisypával). Také úprava cest je rozmanitá, mohou být více či méně zpevněné, štětové jsou však ve venkovském prostředí výjimečně, jak potvrzují autoři Starých cest, a spíše se jedná o cesty mladší, tedy alespoň v Čechách. Ve skutečnosti však některé ze zdánlivě štětových cest původně štětové nebyly. Může jít o cesty, jejichž skladba již dříve než při budování prvních silnic byla obdobná, jako byla obvyklá u pozdějších klasických trojvrstvých válcovaných silnic a jak jsme se ještě učili v obecné škole (štět, štěrk, písek či jemná drť). Jemná frakce

padla za oběť erozi či opotřebení, a tak často zbývá odhalena spodní štětová vrstva. Pozornost si zaslouží i materiálová stránka vozovek, ukazuje se, že ta bývá zpravidla určována dostupností místních materiálů, a to jak pokud šlo o povrchovou jemnější frakci, která se většinou zachovala jen v nepatrných zbytcích. Může jít o jemný štěrk, nebo jemné oblázky v oblastech, kde se těžily, někde je to směs písku, jílu a jemných oblázků. Někdy tvoří vozovku skalní podklad, úvoz je vysekán v měkké skále. Ty jsou nejčastěji na Kokořínsku,⁵⁾ stejně jako v Českém ráji.

Obr. 8: Nejčastěji vidíme u silnic z bývalých ovocných stromořadí jen žalostné zbytky. Lokalitu snad není třeba uvádět, takových situací můžeme vidět snad ve všech krajích České republiky bezpočet, stav 2024.

Obr. 9: V nastalé situaci jsou zvláště potěšitelné příklady, kdy u silnic jsou vysazovány ovocná stromořadí nová, jako tomu je např. v Úholičkách (okres Praha-západ) u silnice, která mimochodem vznikla v trase významné staré dálkové cesty z Prahy na sever. Třešňová alej tu jakoby symbolicky nahradí věhlasnou Roztockou alej, před několika desetiletími drasticky zlikvidovanou, stav 2024.

Obr. 10: Žlunice, polní cesta, která vede do dětství. Cesta, ze které už zbyla jen vzpomínka na dětství a tento obrázek. Podobných cest zaniklo v české krajině v době kolektivizace zemědělství na stovky kilometrů. Zde jde o pokračování zmíněné zadní cesty směrem k lesu. Dnes je dokonce trasa cesty u lesa přehrazena drátěným plotem (foto A. Lásková, kol. roku 1939).

Měkký pískovec tu podléhá snadnému opotřebení, takže na těchto vozovkách najdeme řadu stop. Nejsou to jen stopy po kolech, nebo po bocích vozů, nýbrž také např. po brzdných trámech (upozornila M. Hauserová). Dílčí skalní výchozy v roli vozovky najdeme i jinde. Avšak přímo ikonickou podobu mají polní cesty v obdělávané krajině, kdy jsou tvořeny vyježděnými kolejemí, uprostřed kterých je travnatý pás. Přes velký úbytek se odvážím tvrdit, že takových cest jsou zachovány v naší krajině stovky kilometrů a hrají nezastupitelnou roli v obraze české krajiny. K tomu není třeba žádná statistika či analýza – stačí pohledět na řadu obrazů krajiny od starých mistrů počínaje, až po krajináře současné, pohledět do obrazových publikací, reprezentačních, odborných či komerčních, včetně kalendářů. Ostatně i titulní přebal citované knihy *Staré cesty* nese zobrazení takové polní cesty. Polní cesty této kategorie se objevují i na titulní i závěrečné stránce publikace Radana Květa „*Duše krajiny*“. Tato shoda není náhodná. Jestliže jinde hovoříme o malebnosti jako o zvláštní způsoblosti k malířskému zobrazení a o fotogeničnosti jako o zvláštní způsoblosti k fotografickému zobrazení, pak právě pro tyto polní cesty to platí v míře vrchovaté.

Staré polní cesty mohou být v nejrůznějších krajinných urbanistických souvislostech. Tak jako se některé staré cesty „povyšily“ na silnice, tak se někdejší dálkové cesty „degradovaly“ na polní cesty. Příkladem může být úsek staré dálkové cesty označované Ivanem Vávrou jako *Polská cesta* – severní varianta, spolehlivě doložená též např. na Müllerově mapě a prokázaná stopami v terénu. Ta v úseku Podmokly – Úmyslovice je překryta trasou silnice č. 324 až ke křížení se silnicí č. 32 Poděbrady – Jičín, a dále již pokračuje jako polní cesta (i když jen několik desítek metrů, pak se obě trasy rozcházejí). Nejen dálkové i další lokální staré cesty časem získaly charakter polních cest, a mnohdy tak fungují dodnes. Některé dochované polní cesty však již od doby svého vzniku nebyly ničím jiným než polními cestami. Někdy se setkáváme na starých katastrálních mapách s označením „*Feldweg*“, tedy polní cesta, která uprostřed polí končila a končí i dnes, pokud se takové vzácně dochovaly. O to více i tyto skutečně polní cesty zasluhují pozornost a je zřejmé, že i přes masivní objem bádání o starých cestách bývají spíše stranou zájmu.

Cesta jako hranice

V hodnocení krajiny je podobně jako u historických sídelních celků v popředí zájmu historický půdorys a parcelace. To vše vyčteme na půdorysném zobrazení města, stejně jako na půdorysné mapě krajiny, ať už jde o mapy staré, tak i mapy současné. Hranice mezi parcelami anebo i mezi katastry jsou linie, které vytvářejí do značné míry strukturu a obraz krajiny. Mohou to být meze mezi jednotlivými obdělávanými poli, jednotlivými porosty, mezi lesem a polem a také hranice intravilánu. A právě cesty jsou prvkem, který může tyto hranice fixovat či podpořovat.

Není řídkým jevem, že cesty vedly po hranici katastrů. Podobný původ a účel mají cesty, které kopírovaly hranice parcel středověkých pluzin. Někde je to poslední hmatatelný prvek v krajině, který fixuje hranici mezi parcelami v rámci středověkých pluzin (např. Kostelní Lhota, Opočnice, Lány). Podobně specifickou situaci a funkci mají cesty „*za humny*“, které jsou také spíše stranou zájmu badatelů. Právě tyto cesty měly důležitou roli ve struktuře vesnických sídel i krajiny. Vlastně po dlouhou dobu vymezovaly hranici intravilánu, oddělovaly zahrady usedlostí od volné obdělávané krajiny. Zdá se, že nabývaly

Obr. 11: Chloumek (okres Jičín), ještě dnes najdeme poměrně dost zachovaných polních cest, ne vždy však v takové typické doslova ikonické podobě, jako tato z Chloumku u Hořic vedoucí do lesa, stav 2017.

Obr. 12: Někde jsou polní cesty posledním hmatatelným zbytkem středověkých plužin, když fixují hranici mezi jednotlivými pozemky. Tak tomu je i u plužiny u obce Opočnice (okres Nymburk), kde je plužina složená s dlouhých podélných parcel ještě čitelná na současných leteckých pohledech, zatímco v normálních horizontech není zřetelná. Cesta na snímku tvoří dodnes rozhraní mezi dvěma sousedními pozemky středověké plužiny, stav 2017.

Obr. 13: Škvorec (okres Praha-východ), na panských pozemcích byly v barokním období zakládány cesty přímé, zpravidla kompozičně vztažené k architektonické dominantě. Tak je tomu i u pomyslného trojzubce cest, které se vztahují k baroknímu kostelu ve Škvorci. Z těch se zachovala jediná, lemovaná travnatými pásy s ovocným stromořadím. Tato cesta naštěstí zatím unikla rekonstrukci, na rozdíl od dalších cest v okolí Škvorce, stav 2021.

na významu spíše až na konci středověku, kdy se rozvolňovaly přímé vazby usedlostí na přilehlé dlouhé úzké pruhy středověkých plužin. Umožňovaly pak komunikaci z kterékoliv zahrady na kterýkoliv pozemek v okolní krajině. I tak mohou být cesty „za humny“ poměrně staré, jsou to někdy i úvozové cesty, a do zahrad pak směřují více či méně strmé vjezdy. Zde

cesty „za humny“ zmiňujeme zvláště proto, že tyto cesty jsou nejvíce ohroženy. V minulosti často zmizely beze stopy (viz Krajina v paměti), nebo se mění v novodobé ulice v případě zástavby zahrad. Přesto se zachovaly vzácné dokonce úvozové cesty (Boháňka, okres Jičín, ale také např. Dolní Měcholupy, hl. město Praha).

Obr. 14: Boháňka, staré cesty „za humny“ se zachovaly jen vzácně a jsou stále ohroženy. Někdy bývají i úvozové, jako tato cesta „za humny“, která lemuje zahrady vesnice, stav 2023.

Obr. 15: Boháňka, zvláštní roli v krajině hrají cesty kolem lesa, i těch mnoho zmizelo a jsou stále ohroženy. Stará a na všech starých mapováních dokumentovaná cesta kolem lesa na katastru obce Boháňka a Chloumek je dosud částečně zachovaná, stav 2022.

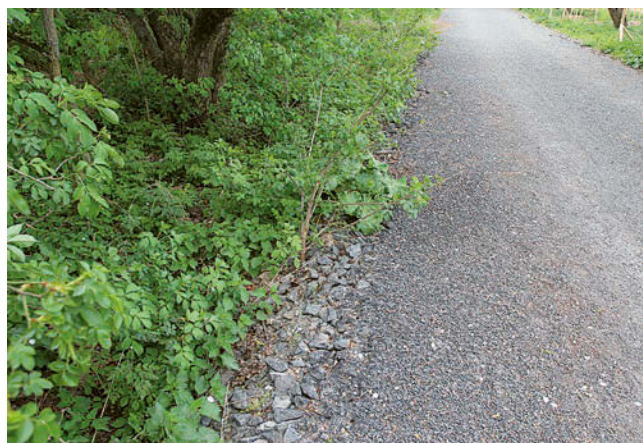
Obr. 16: K. ú. Stránka (okres Praha-východ), některé staré cesty se proměnily v asfaltové cyklostezky. Tato stará cesta u Stránky byla před rekonstrukcí mírně úvozová. Při proměně na cyklostezku se úroveň vozovky zvedla, takže efekt mírného úvozu byl téměř setřen. Okraj asfaltu je kamenitý, takže plynulá návaznost na travnatý okraj byla porušena a vlastně okraj ani nešel sekat, a ten tedy zarůstá plevellem. Pohodlná jízda je tu vykoupená ztrátou požitku z příznivého obrazu krajiny, stav 2019.

Zvláštní krajinotvornou roli mají cesty „kolem lesa“, tedy cesty lemující jeho okraj. V minulosti zpravidla oddělovaly les, který zpravidla náležel k dominikálu, od ostatních obdělávaných pozemků různých majitelů i držitelů. Dnes mají zvláštní význam v půdorysné struktuře území i důležitost pro obraz i přístupnost krajiny. A právě i tyto cesty jsou ohroženy anebo již byly zlikvidovány (srov. Krajina v paměti).

Ze špatných příkladů se poučme, dobré následujeme

O všech lesních i polních cestách platí, že jsou jedinečné svojí úlohou v krajině, ale zároveň jsou i dnes mimořádně zranitelné. Ještě nedávno jsme se nejčastěji setkávali s tzv. obnovou polních cest, často s podporou nejrůznějších dotací, peníze Evropské unie nevyjímaje. Takto se polní cesty a také lesní cesty často změnil na asfaltové silničky, které s původními cestami mají společnou jenom trasu. Srovnej výstižný komentář Jana Moravce „Žít s asfaltem“ – (viz Ekolist.cz z 18. 12. 2018). Kromě argumentů uvedených v článku je třeba uvést další nešvary: těleso je vyvýšeno nad původní úroveň, materiál je navršen nad úroveň dnešní vozovky. Je tak narušen plynulý vztah mezi vozovkou a okolním lemem, původně zpravidla travnatým, v případě mělkého úvozu se tak sníží relativní výška břehů a celkový obraz cesty velmi utrpí. Také dojde k tomu, že na okrajích je zvýšené těleso kamenité, tam postupně vyrostle plevel, který se nedá sekat. Neseká se ovšem tak jako tak, brzo zaroste invazní zelení a výsledek je horší než před úpravou (viz foto polní cesty v okolí Škvorce na okrese Praha-východ). Stejně tak jsou ohroženy cesty lesní. Nepoužívané cesty zarůstají a někdy už nejsou použitelné ani pro pěší (srov. dokument Krajina v paměti). Vyhráno nemají ani lesní cesty používané. Bývají devastovány těžkou technikou, zejména v době likvidace kůrovcové kalamity. Někdy jsou těžkou technikou zbrzděny i dosud zachované úvozy starých cest. Jsou tu pak nové úvozy, jejichž profil není dokladem staleté existence cesty, ale je dán profilem těžké novodobé techniky.

Nejsou ovšem jen negativní příklady. Předně je pozitivní, že se již v mnoha případech obnovily staré a později zaniklé cesty,

Obr. 17: Škvorec, rekonstrukce starých cest na asfaltové cyklostezky nebo polní cesty přináší řadu negativ. Vozovka bývá zvýšená, na okraji pak vyčnívají kameny. Přirozená vazba cesty k okraji je tak přerušena, stav 2019.

Obr. 18: Úholičky, v současnosti přibývá dobrých příkladů obnovy zaniklých cest. Zdařilá a citlivá je obnova cesty z Úholiček do Únětic, stará cesta zanikla v období kolektivizace a v minulých letech byla obnovena péčí obce Úholičky, stav 2021.

nejvíce ovšem v okolí Prahy (Praha-východ, Praha-západ). Jsou ovšem oblasti, kde si o tom můžeme nechat jen zdát (konkrétně fragment krajiny zkoumaný v dokumentu Krajina v paměti). V rámci identifikace hodnot krajiny jsou zaznamenány obnovy cest v katastru Suchdola (ještě HMP), dále Žalova, Úholiček, okres Praha-západ, dále v katastru Popovic a Cvrčovic, resp. Brandýsa nad Labem v okrese Praha-východ. Již dávno bylo možno zaznamenat zcela mimořádné působení pana Roberta Blížence v Novohradských Horách. V těchto jmenovaných příkladech nejsou takto pořizovány asfaltové „silničky“ či chodníky. Buď je ponechán přirozený povrch, nebo v případě pana Blížence šlo o vysoce sofistikovanou a náročnou úpravu, včetně vykopání kufru (zachyceno fotodokumentací). Nově lze zaznamenat úpravu a prezentaci Jiráskovy stezky u Městce Králové. Zde dimenze nové stezky neodpovídá dimenzi staré cesty, jde spíše o pěšinu, ale profil staré cesty zůstal zachován. Navíc je nově cesta osazena ovocným stromořadím starými odrůdami. Je zde využit princip adopce stromů občany. Jinak jde spíše

o příklad „konzervace“ staré cesty, ze které se přirozeným procesem stala spíše pěšina, používaná i pro jízdu kol. Dalším pozitivním příkladem je projekt obce Úhlejev „*Stromořadí Růžovka*“. Ten řeší revitalizaci a rozšíření stávajícího stromořadí u místní komunikace, přecházející v polní cestu. (Jde tedy spíše jen o stromořadí než o vlastní cestu, ta se nemění, při srovnání s jinými jmenovanými projekty je v tom vlastně přednost). Příkladem je obnova cest v rámci projektu „*Holistický přístup k obnově krajiny v obci Chorušice*“ na okrese Mělník, realizovaný dle projektu Ateliéru zahradní a krajinářské architektury – Land05. Tyto úpravy byly vysoce hodnoceny v rámci soutěže Vesnice roku 2023, kdy obec získala „*Zelenou stuhu*“.

Toto jsou ovšem jenom spíš náhodně vybrané příklady. Je potěšitelné, že pozitivních příkladů přibývá, doslova i v průběhu psaní tohoto textu. Jak již bylo předesláno, tak v období několika minulých let došlo k výraznému posunu. Ten se odehrává spíše na úrovni obecného mínění, obecních samospráv a zejména neziskových občanských sdružení, Svaz ochránců přírody nevyjímaje. Řada i dalších dobrých příkladů byla zachycena i v rámci soutěže *Vesnice roku*.

Staré cesty pohlcené příkrovem věků

Toto vše vylíčené v předchozích odstavcích se týká cest užívaných anebo alespoň dosud existujících. Ty se také nejvíce uplatňují v obraze krajiny. Jiná je ovšem problematika cest zaniklých, po kterých zůstaly viditelné stopy v terénu. Jedná se tedy o ty prvky krajiny, které bychom nejspíše zařadili do kategorie krajiny „*reliktní*“. Ty také mají nejbližší k oblasti archeologických památek. Je to také kategorie těch nejstarších cest, které jsou nejvíce v popředí zájmu badatelů, tedy především

archeologů. Nejvýraznějším reprezentantem tohoto typu jsou úvozy, zpravidla již bez funkčních cest. Jsou zachovány zpravidla v lesích, ale také mimo něj. U zvláště starých cest jsou časté paralelní úvozy, které doprovázejí starou cestu, která může být také zaniklá, nebo dosud funkční. Nejčastěji jde o celé svazky úvozů, často paralelně s funkčními cestami, které pak vypovídají o jejím značném stáří. Příklady i vysvětlení geneze takových svazků úvozů jsou v citovaných publikacích a také v předchozí stati publikované v minulém čísle tohoto časopisu. Zvláště pěkným příkladem takového reliktu je úvoz cesty u Žalova. Tam právě dochází k obnově cesty z iniciativy občanského sdružení Jestřábník a obce Roztoky.

Zdálo by se, že tento typ reliktních památek není ohrožen jako cesty funkční. Mělo by to tak být. Ale i zde se objevují zprávy, nebo někde zjistíme sami, že tam či onde se zavází starý úvoz. Toto se dokonce objevilo v publikaci *Staré cesty*. Pokusili jsme se na tuto situaci reagovat dopisem. V dopise je upozorněno na konkrétní příklad, který ovšem ilustruje obecnou situaci ochrany tohoto typu památek, nejen cest. V lesích jsou pak tyto i další reliktní památky ohroženy lesními pracemi – na to upozorňuje např. Tomáš Klír v případě fragmentů zaniklé vesnice Kří u Sadské.⁶⁾ V průběhu psaní tohoto textu se projevilo ohrožení a i přímé poškozování těchto reliktních v důsledku těžby související s kůrovcovou kalamiitou ještě intenzivněji (např. svazky úvozů v lese na katastru Radějovice – viz již publikovaný článek).

Staré cesty v katastrálních mapách

Poslední kategorií uchování starých cest je existence, dnes bychom mohli říci, virtuální. Cesty fyzicky a prakticky beze stop

Obr. 19: Popovice, citlivá obnova staré Pražské cesty na katastru obce. Obnova je naprosto minimalistická. Lze tu vidět paralelu k metodě „*minimální intervence*“ v památkové péči, stav 2019.

Obr. 20: Bukovany u Týnce nad Sázavou (okres Benešov), svazek úvozů v kombinaci s funkční lesní cestou. Tato situace na jihozápadním okraji katastru obce Bukovany u Týnce nad Sázavou spolu s nedalekým hlubokým úvozem dokumentuje starou cestu směřující z Týnce nad Sázavou směrem na jih. Vysoký les tu nebyl dosud zasažen kůrovcovou kalamitou. Proto je také zvláště naléhavé takové situace včas a kvalitně dokumentovat, stav březen 2024.

zanikly (i když stále citlivější lidary mohou i zde najít stopy), ale zachovaly se v dosud platných katastrálních mapách. Pozemky po těchto fyzicky zaniklých cestách v mnoha případech zůstaly ve vlastnictví obcí. To také usnadňuje případnou obnovu, což se také dnes děje v případech nikoliv ojedinělých. Zároveň však dochází i k tomu, že v rámci souhrnných pozemkových úprav tyto cesty někde mizí z katastru. Katastrální mapy byly dříve dosud přetrvávajícím obrazem krajiny minulosti, přežily období totality a je smutné, že dnes jsou úpravami o tyto informace ochuzovány. A to již v době, kdy sílí hlasy o nezbytné rekonstrukci krajiny.

Značkové turistické cesty

Je tu ještě jedna kategorie cest, které zaslouží pozornost. Jde o značkové turistické cesty, které zejména v České republice jsou významným fenoménem historickým, geografickým i kulturním. Jejich význam i výjimečnost se v poslední době stále více dostává do povědomí. Hovoříme-li stále více o vztahových hodnotách a citových vazbách v souvislosti s památkami, pak pro značkové cesty to platí naprosto a beze zbytku. Péče o turistické cesty je jednou z mála oblastí péče o cesty zpravidla v tom stavu, jaký pokládáme z hlediska péče o krajinu jako kulturní památku za optimální. Na druhé straně z různých zpráv i rozhovorů se dozvídáme, že tyto cesty jsou ohroženy jak ze strany zemědělců (spíše dříve), tak ze strany cyklistických loby (spíše nyní). Při přebudování na cyklostezky mizí jejich přirozená podoba a stávají se spíše asfaltovými chodníky. Ty pak už ztrácí optimální povrch pro pěší chůzi a údajně dochází k případům, kdy turistickou trasu kvůli podobným zásahům nutno přeložit (odposlechnuto na ČR2 v rozhovoru s místopředsedou Klubu českých turistů). Zároveň je známo, že Klub českých turistů již dlouhodobě usiluje o přijetí zákona o značených turistických cestách. Je nasnadě, že tento požadavek by měl rezort kultury podpořit.

Ochrana a péče o cesty – a co památková péče?

V závěru zbývá poslední otázka – a to otázka nejdůležitější. Jaká by měla být optimální (památková) péče o staré cesty v krajině. Asi nám je všem zřejmé, že k uspokojivé odpovědi máme dosud velmi daleko. Že to nebude odpověď snadná a jednoduchá, ukazují třeba jenom protichůdné názory, které reagují na zmíněný článek Jana Moravce. Oproti stavebním památkám tu nemáme žádnou zkušenost a jsme úplně na počátku. Zároveň na rozdíl od stavebních památek je zřejmé, že toto nebude úkol jen náš, dokonce ani převážně náš. Památková péče bude spíše jedním z mnoha hlasů. Na druhé straně však v žádném případě nemůže stát stranou.

Hovoříme o obnově cest, ale již zde můžeme uplatnit svoje zkušenosti památkářské, alespoň v principiálním přístupu. Klademe důraz na průzkumy a hodnocení památek. Máme k dispozici hodnotící kritéria, která lze v určité modifikované podobě aplikovat i na krajinu včetně cest. Po desetiletí se tříbí struktury a pojetí hodnot památek. Jejich aplikací na krajinu a potažmo i na cesty se zabývá rozpracovaná studie „*Krajina jako kulturní památka*“. Volně navazuje na publikovanou studii autora „*Hodnota, autenticita a integrita stavebního díla minulosti – teorie a praxe*“⁷⁾ Pojmy jako hodnota, autenticita i integrita se dají aplikovat i na krajinu a cesty. Zvláště inspirující i pro problematiku krajiny včetně cest je jeden z důležitých závěrů, že hodnoty ve svém vzájemném vztahu často generují rozpory, které musí památkář při svých výstupech zohlednit a řešit. V tom se domnívám má památková péče velkou zkušenost a ta je přenosná i na oblast krajiny i cest. Z rozdílných preferencí jednotlivých hodnot pak vyplývají i rozličné principiální přístupy k praktické péči. Např. u památek hovoříme např. o rekonstrukci, konzervaci, obnově, opravě, údržbě a snad i restaurování. Toto tradiční členění ovšem nahrazují novější termíny. Např. pojem konzervace a restaurování se v různých prostředích užívá v různé posunutém významu. Tak např. pojem konzervace má v evropské památkové péči daleko širší obsah, než je u nás obvyklé.

Obr. 21: Ukázka kvalitní nové polní cesty na katastru Pasek v Novohradských Horách. Pan Robert Blíženec tu v minulých desetiletích obnovil řadu starých cest a též zřídil polní cesty nové, vše na vysoké technické i estetické úrovni, stav 2011.

Naopak přístup, kterým se památka změní naprosto minimálně, se nověji užívá termín „metoda minimální intervence“. Pro to vše můžeme najít ekvivalenty i v případě péče o krajinu i péče o cesty. Právě metoda minimální intervence má v péči o cesty veliký potenciál.

V první řadě je ovšem nutné soustředit a vyhodnotit všechny dosavadní poznatky i publikované výsledky výzkumných úkolů a provést systematickou identifikaci starých cest v terénu, včetně konkrétního vyhodnocení jejich současného stavu. K tomu jsme již postoupili první krok v rámci zpracovávané plošné identifikace hodnot území.

Závěry k diskuzi

1. Prosadit uznání, že staré cesty jsou předmětem zájmu památkové péče a jsou důležitou součástí památkového fondu. *Myšlenka není nová, např. staré cesty jako součást památkového fondu se objevují v „Územních průmětech k Prognóze památkové péče do roku 2000“, ve výstupu úkolu, který byl zpracován pod vedením Jaroslava Svatoně na konci osmdesátých let minulého století. Na průmětech se tehdy podílela řada předních odborníků, hlavní středověké cesty do tohoto průmětu tehdy zakresloval Dr. Líbal. Přesto jsou staré cesty od té doby až do dneška spíše mimo praktický zájem památkové péče.*

2. Stanovit, kam budou v rámci oboru památkové péče agendy starých cest zařazeny. *Zatím jsou předmětem agendy archeologických pracovišť, ta ovšem zabezpečují, pokud vůbec, jen jeden dílčí segment problematiky.*

3. Shrnout dosavadní poznatky o starých cestách, zejména se zřetelem k jejich roli ve struktuře a v obrazu krajiny a potřebám ochrany a péče o tyto cesty. Využívat výsledky výzkum-

ných úkolů a prací všech badatelů, pokud jsou pro danou oblast k dispozici. Jinak postupně systematicky mapovat síť starých cest v krajině a provádět identifikaci těchto cest v současném terénu. Využívat přiměřeně Metodickou příručku vydanou Centrem dopravního výzkumu v Brně v roce 2013, směřovat k vytvoření modifikované metodiky v rámci metodik NPÚ. *Pokusit se vytvořit tým odborníků, který by v rámci metodiky dokončil výzkum cest na zbytku území Čech, které nezahrnul citovaný výzkum NAKI.*

4. Postupně vyhodnocovat stav a situaci konkrétních zachovaných starých cest v terénu, zvláště vzhledem k zachování jejich památkových hodnot (viz struktury hodnot) a hodnot krajinyotvorných včetně vyhodnocení rizik jejich znehodnocení i potenciálu zhodnocení (např. obnova polozaniklých cest, rehabilitace znehodnocených atd.).

5. Vytvořit databázi příkladů zacházení se starými cestami, se zvláštním důrazem na dobré příklady na straně jedné a na příklady zvláště odstrašující na straně druhé. Tyto příklady se nemusí vázat na zvolené sledované území, mohou být i odjinud, eventuálně i ze zahraničí.

6. Na základě získaných poznatků a zkušeností směřovat k vytvoření metodiky ochrany a péče o staré cesty v krajině. Ta by měla mít všechny atributy, jaké jsou pro péči o veškerý památkový fond obecně platné.

7. Z pozice rezortu kultury podpořit snahy o přijetí zákona o značených turistických cestách.

Ing. arch. Vojtěch Láška (laska.vojtech@npu.cz),
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště
středních Čech v Praze, Sabinova 373/5, 130 00 Praha 3

Poznámky

1. Ze zvláště aktuálních lze uvést např. P. Bolina – T. Klimek – V. Cílek, *Staré cesty v krajině středních Čech*. Praha 2018; J. Martínek a kol., *Historické cesty*. Projekt NAKI: Výzkum cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech. Olomouc 2011–2014; *titiž*, *Poznáváme historické cesty*. Brno: Centrum dopravního výzkumu 2014.
2. Aktivita v Brně byly spojeny se jménem Radana Květa, který z pracovních setkání připravoval abstrakta a soubory referátů těchto setkání. Jeho obsáhlé dílo je zmapováno v poslední publikaci R. Květ, *Duše krajiny. Staré stezky v proměnách věků*. Praha 2003. Posledním publikovaným dílem je jeho *Atlas starých stezek a cest na území České republiky*. Brno 2023. Bohatá bibliografie k uvedenému tématu je pak uvedena ve všech citovaných publikacích. Tématu starých cest se věnovala i Mezinárodní konference *Krajina – Sídlá – Památky 2024*, kterou pořádal Ústav architektury Fakulty stavební Vysokého učení technického v Brně.
3. Na druhé straně je třeba přiznat, že právě prohlášení cest za kulturní památky není tou cestou, která by efektivně vedla k nějakému uspokojivému výsledku. Nepochybně by tu byly na místě nové formy ochrany, jaké dosavadní památková legislativa dosud nezná. To se ostatně týká i širší památkové péče o krajinu mimo památkové zóny. Inspirací mohou být zákony o ochraně přírody. Chybějící legislativa ovšem nic nebrání tomu, aby tato forma ochrany byla dlouhodobě koncepčně připravována. Máme tu zkušenost s ochranou nerezervačních měst a vesnic – to bylo řadu desetiletí bez jakéhokoli legislativního podkladu koncepčně připravováno, než dosáhlo legislativního zakotvení v současném památkovém zákoně. Je zde na místě znovu připomenout, že vize a koncepce by měly jít o krok napřed před legislativou.
4. V ochraně přírody např. metodika Zabezpečení tahových cest obojživelníků, a dále standard „zpevnění cest a povalové chodníky“ v rámci návštěvnické infrastruktury atd. V památkové péči je nová metodika K. Zlatuška a kol., *Cesty s nestmeleným povrchem v památkách zahradního umění*. Odborné a metodické publikace sv. 62. Praha: NPÚ 2015, která se týká cest v parcích, i ta je velmi užitečná. Za pozornost v této souvislosti stojí zejména metodika A. Schubert a kol., *Péče o památkově významné venkovní komunikace*. Odborné a metodické publikace sv. 33. Praha: NPÚ 2007. Ta se týká především městských dlažeb. Tuto metodiku by bylo možno rozšířit i o venkovské komunikace. Řada zásad se navíc dá aplikovat i na cesty v krajině.
5. Srov. J. Adamovič – A. Schubert, *Historie zapsaná do skal – cesty zasekané do pískovcových skal v oblasti mezi Mšenem a Vidímí*, *Památky středních Čech* 26, č. 1, 2012, s. 27–38. Článek je významným příspěvkem ke sledovanému tématu a jeho závěry mají i širší platnost a souzní se smyslem našeho textu, jak dokládá např. následující citace: „*Staré cesty náleží mezi památky, které je třeba důkladně poznat a zachovat dalším generacím*“.
6. Z dopisu Tomáše Klíra ze dne 3. 7. 2018 „... rád bych upozornil na relikt středověkých plužin, které jsou uchovány v lesním porostu, jenž konzervoval stav z pozdního středověku. Myslím, že tato kategorie památek je mimořádně ohrožená, protože ji ničí těžba a sadba moderními technologiemi. ... Každá těžba v posledním čtvrtstoletí doslova vygumovala terén...“. Tato slova jsou reakcí na tehdejší situaci a doslova prorocká, když uvážíme, že byla napsána ještě před kůrovcovou kalamitou. Škoda, že nedoznala již tehdy většího ohlasu a hlavně dopadu v praxi.
7. V. Láška, *Hodnota, autenticita a stavebního díla minulosti – teorie a praxe*, *Památky středních Čech* 14, č. 2, 2000, s. 1–27. Příloha: Dopis naše č.j. NPU-321/11184/2020 ze dne 5. 2. 2020 adresovaný Městu Bělá pod Bezdězem jako vlastníku dotčeného pozemku a Archeologickému ústavu ČSAV na vědomí.

Old Paths in the Landscape – theory, and what about practice?

Old paths have gained increased interest from both experts and the wider public. Yet, the way these roads are treated in practice does not match it. The contribution presents old paths as cultural monuments, including the evaluation criteria commonly used by heritage care. The experience of the latter can also help to identify the threats and find a way to protect and tend to these old paths.

First, one must focus on and evaluate all existing findings published and the results of research assignments and conduct a systematic identification of old paths in the countryside, including a concrete evaluation of their current condition. In this respect, a first step was taken within the conducted aerial identification of territory values.

The last issue remains of what should the optimal (heritage) care for old paths in the landscape look like. We all probably feel that we are still very far from a satisfactory answer. Compared to architectural monuments, we are at the very beginning, having no experience here. Moreover, unlike the architectural monuments, it is evident that this task will not be only ours, not even primarily ours, but heritage care will rather be one of the many contributing voices. On the other hand, it cannot stay aloof. A debate will revolve around specific measures that shall categorise old paths as a recognised object of heritage care.

Fig. 1: Žlunice (previously Nový Bydžov District, today Jičín District), a sunken lane that has survived only in people's memories and in several other photographs. Incidentally, the old path, plotted in the Second Military Survey as the "Back Road", led from Žlunice to the forest and was used by pedestrians and wagons heading for the field near the forest. The photograph shows the situation shortly before the United Agricultural Cooperative (JZD) was established; 1957 (photo from the author's archive).

Fig. 2: Over time, the sunken lane lost its importance, and the nearby field was used for transport. The land was filled with waste, and it took quite a long time before it was backfilled and enclosed by a retaining wall. The photo depicts the "live" gradual decline of the sunken lane. Unfortunately, this random photo is of poor quality, yet completely unique; situation in 1987 (all photos by V. Láška if not stated otherwise).

Fig. 3: Žlunice, the sunken lane's current situation. The path, as can be seen, was even sealed by a strong retaining wall which de facto defines the lane's height. The space in front of the wall towards the stand is the residue of the sunken lane. However, the right side has been dredged up, so the left side is most likely the only authentic residue of the sunken lane; situation in 2021. Fig. 4: Roztoky u Prahy – Žalov (Prague-West District), a rarely conserved sunken lane which lost its function in the past and

has recently regained it. The Jestřábník Nature and Landscape Protection Association and the town of Roztoky made the overgrown and impassable sunken lane accessible; situation in 2024. Fig. 5: Popovice (Prague-West District), many sunken lanes have survived only because paths were transformed into paved roads. Yet, it is obvious that they are very vulnerable in case of road reconstructions; situation in 2019.

Fig. 6: Boháňka (Jičín District), an old one-sided sunken lane was turned into a paved road; the exit onto the field had to overcome the height difference, and here the exit is no longer in operation, but it has survived, including the sandstone ashlar underpinning; situation in 2024.

Fig. 7: Frýdštejn – Voděradý (Semily District), until recently, fruit tree alleys lining paved roads have been essential components of the Czech countryside, cherry tree alleys being the most noticeable. However, they are very rare nowadays; to find an example, one must travel to the Turnov District where a cherry tree alley has survived near Frýdštejn and was granted the Tree Alley Award of the Liberec Region in 2022; situation in 2012.

Fig. 8: Most often, only woeful residues of former fruit tree alleys can be seen along roads. It is unnecessary to state the concrete locality, as multiple examples of this kind can be seen throughout the Czech Republic; situation in 2024.

Fig. 9: In this situation, seeing new fruit tree alleys planted along roads is especially gratifying like in Úholičky (Prague-West District) – along a road which, by the way, was built on the site of an old significant distant route from Prague to the north. The cherry tree alley shall symbolically replace the renowned Roztoky Alley, removed drastically a couple of decades ago; situation in 2024.

Fig. 10: Žlunice, an unpaved road that leads one back to their childhood. Only a childhood memory and this photograph have remained. Hundreds of kilometres of similar roads disappeared in the Czech countryside during the collectivisation of agriculture. This one connects to the back road towards the forest. Today, a wired fence even blocks the road near the forest (photo by A. Lásková, ca 1939).

Fig. 11: Chloumek (Jičín District), one can still find quite a few preserved unpaved roads, though not always in such a typical, even iconic, form as this one leading from Chloumek near Hořice to the forest; situation in 2017.

Fig. 12: Somewhere, unpaved roads are the last physical remnants of medieval block fields, strengthening the borders between lands, just like that near Opočnice (Nymburk District) where the block field made of longitudinal plots of land is still visible from contemporary aerial views, while it is unclear in normal horizons. Today, the road in the picture forms a border between two neighbouring lands of a medieval block field; situation in 2017.

Fig. 13: Škvorec (Prague-East District), direct paths, ordinarily related to an architectural dominant, were established on mano-

rial lands in the Baroque period, as can be seen on the imaginary trident of paths leading to the Baroque church in Škvorec. Only one of the paths has remained, flanked by grass strips with a fruit tree alley. Fortunately, this path has escaped reconstruction, unlike other paths near Škvorec; situation in 2021.

Fig. 14: Boháňka, old paths running “beyond the backyards” have rarely remained and are still endangered. Some are sunken lanes like this “beyond the backyard” path that lines the village gardens; situation in 2023.

Fig. 15: Boháňka, paths near forests play a special role in the landscape. Many have disappeared and many are still endangered. Plotted on all old maps, this old path along the forest in the cadastre of the villages of Boháňka and Chloumek has remained partly preserved; situation in 2022.

Fig. 16: Stránka Cadastre Office (Prague-East District), some paths have changed into asphalt cycle routes. This old road near Stránka was slightly sunken before the reconstruction. When turning it into a cycle route, its level was elevated, so the effect of a slightly sunken lane almost disappeared. The edges of the asphalt are rocky, which has disturbed the smooth continuity with the grass verge; in fact, it could not be mowed and is overgrown with weeds. The comfortable ride is paid for by the loss of enjoyment of the favourable landscape; situation in 2019.

Fig. 17: Škvorec, the reconstruction of old paths into asphalt cycle routes or unpaved roads brings many negatives. The pavement is elevated, and the roads have rocky edges. This disturbs the path's natural continuity with the edges; situation in 2019.

Fig. 18: Úholičky, the number of good examples of the renovation of vanished paths has recently increased. The path from Úholičky to Únětice has been renovated successfully and sensitively, the old path perished during the collectivisation era and has recently been renewed by the village of Úholičky; situation in 2021.

Fig. 19: Popovice, sensitive renovation of the old Prague Road in the village's cadastre. The renovation is minimalist, suggesting a parallel to the ‘minimal intervention’ method of heritage care; situation in 2019.

Fig. 20: Bukovany near Týnec nad Sázavou (Benešov District), a cluster of sunken lanes in combination with a forest track in operation. This situation at the south-western edge of the cadastre of the village of Bukovany near Týnec nad Sázavou along with a nearby deep sunken lane documents the old path going to the south of Týnec nad Sázavou. The local tall forest has not yet been affected by a bark beetle calamity. It is therefore imperative to document such situations, in a timely and quality manner; situation in 2024.

Fig. 21: A new quality unpaved road in the cadastre of Paseky in the Nové Hrády Mountains. Mr Robert Blíženec has restored many old paths there over the past decades and established new unpaved ones; all are on a high level of technology and aesthetics, situation in 2011.

Ohlédnutí za restaurátorskými pracemi akad. sochaře Davida Janoucha ve středních Čechách

Ladislav Janouch

Před pěti lety 4. 11. 2019 se nešťastně uzavřel život restaurátora akad. sochaře Mgr. Davida Janoucha. Při restaurátorském průzkumu propadl shnilou podlážkou na lešení a na následky zranění zemřel. Během čtvrtstoletí činnosti se převážně věnoval práci restaurátorské, ale bohatá je i jeho činnost v oblasti volné sochařské tvorby. Uspořádal několik samostatných výstav (Rakovník, Praha, Hluboká, Bechyně ad.) a účastnil se mnoha výstav kolektivních. Jeho restaurátorská činnost probíhala hlavně v Praze, Brně, Plzni, Liberci, na Litoměřicku či Českolipsku. Připomeňme na tomto místě jeho dvacetiletou restaurátorskou činnost ve středních Čechách.

Jako první uvádíme obnovu velmi zdevastovaného gotického okna v kostele sv. Vavřince v Mělníku-Pšovce. Nádherné profilované raně gotické okno muselo být očištěno od pobořených stavebních částí, zbaveno nečistot a starých krust. Chybějící části byly doplněny speciálními organokremičitými tmely a celé okno chemicky zpevněno. Na závěr bylo nově vyzděno a osazeno oválným mřížovým oknem. Na práci společně s Davidem Janouchem pracoval akad. sochař a restaurátor Petr Dufek, s nímž spolupracoval na mnoha dalších úkolech. V roce 2000 D. Janouch samostatně restauroval raně gotický portál na boční stěně kostelíka ve Strážišti u Březnice. Po vybourání zazdívků byl odhalen pravděpodobně pozdně románský portálek, jehož zaslepení proběhlo nejspíše při barokní přestavbě. Portál byl zhotoven z místní žuly a přetřen vrstvami vápenných a štukových vysprávek. V rozích byly umístěny dva sloupky, z nichž levý byl v půlce dělený. Bohužel, patky sloupků přečnívající fasádu byly v minulosti sesekány. Čočkovité hlavice byly naštěstí zachovány v dobrém stavu. Zvětralé části byly zpevněny organokremičitanem a ulomené kousky přilepeny, praskliny injektovány a chybějící části doplněny tmelem ve stejné barvě jako původní materiál.

Opět společně s Petrem Dufkem se pustili v Mladé Boleslavi v roce 2001 do obnovy portálu, jenž je součástí západního průčelí kostela sv. Jana Nepomuckého. Členitý portál je sestaven ze dvou pootočených profilovaných polopilířů zakončených akantovou hlavicí a dvěma bočními volutami. Polopilíře jsou zastřešeny římsou, na níž jsou osazeny dvě kuffsteinové vázy zdobené rostlinnými motivy. Nad dveřním překladem se nachází štítový nástavec se třemi andílkami. Portál je vytvořen vápenným štukem a vázy jsou tvořeny z kuffsteinu. Spodní polovina polopilířů byla vlivem povětrnosti zbavena členité profilové modelace. Bylo také narušeno zdobení hlavic, chyběly části volut a povrch kuffsteinových váz byl v horních partiích silně zkorodován. Proto bylo přistoupeno nejprve k očištění a odstranění fasádních barev. Neprokázala se žádná původní barevnost. Z důvodů nestability architektonických a sochařských prvků byly tyto partie ošetřeny zpevňovacím prostřed-

Obr. 1: Sochař David Janouch při práci v Hřímězdicích (okres Příbram) (všechny fotografie z pozůstalosti Davida Janoucha poskytl autor článku).

kem. Nepůvodní vysprávky byly odstraněny a dutá místa navrtána a vyplněna injektážním prostředkem. Po technologické přestávce byly chybějící části doplněny ruční vápennou maltou a po jejím vyzrání vyspravená místa povrchově upravena jemným vápenným štukem.

K sochařsko-restaurátorským pracím patří vytváření kopií, v některých případech i bronzových plastik umístěných na veřejnosti, u nichž byla oprávněná obava z jejich odcizení. Především šlo o bustu malíře Ludvíka Kuby (dílo sochaře Karla Otáhalu) v Březnici. David Janouch vytvořil přesnou laminátovou kopii, která byla patinovaná na bronz a znovu umístěna v roce 2005 na žulový sokl. Stejný osud a postup měla v roce 2009 busta Hanuše z Kolovrat, opět provedená z laminátu do vytvořené formy podle originálního bronzového umístěného v depozitáři města Březnice.

Príspevkem k obnově krajiny utvářené od období baroka drobnou architekturou patří restaurování tří křížků na Rakovnicku v okolí obce Šípy. Otlučené části křížku v obci Bělbožice byly obrostlé mechem a pokryté zvětralými krustami. Bylo zapotřebí křížek rozebrat, vytvořit nový betonový základ, chemicky očistit od mechu a krust. Naštěstí korodující železný křížek neroztrhal kámen, v němž byl upevněn. Po očištění a chemickém zpevnění byly kamenné části doplněny organickými tmely. Takto opravený křížek mohl být znovu osazen na betonový základ. V kamenném zrcadle byl obnoven nápis a ošetřena novým nátěrem kovová část s pozlaceným Kristem. V obci Milíčov restauroval D. Janouch další dva křížky. U prvního z nich byl na nový betonový základ umístěn očištěný a vyspravený kamenný fundus, na nějž byl posazen nově vysekaný kamenný křížek. Pod nikou (bez sošky) byl obnoven nápis „Bůh žehnej“. Druhý křížek byl nalezen rozpadlý na rozcestí obce Milíčov, takže na nový základ byla umístěna zachovaná spodní část kamenného křížku. Střední část byla celá podle rozdrobené původní části vysekána z hoříckého pískovce. V gotizujícím zrcadle byl umístěn nápis a na nově vysekanou profilovanou hlavici umístěn kamenný křížek s kovovým Kristem.

V roce 2008 David Janouch s Petrem Dufkem restaurovali sochu sv. Jana Nepomuckého v centru obce Šípy. Po očištění od povrchových nečistot a nepropustných krust a mechu a zpevnění vlastní sochy byla spodní devastovaná část draperie a ulomené části nohy a soklu domodelována organickými tmely. Socha byla na závěr napuštěna hydrofobizačním přípravkem. Restaurovaná socha byla převezena zpět na místo a umístěna na nový kamenný podstavec navržený D. Janouchem místo rozpadajícího se nepůvodního příliš masivního zděného podstavce

Další úkol přivedl zmíněnou dvojici v roce 2011 opět do Březnice na restaurování barokních soch Kalvárie, Panny Marie Bolestné a sv. Dismase z dílny sochaře Jana Karla Hammera (1697–1759?) a klasicistní sochy sv. Jana Nepomuckého z roku 1812. Pískovcové sochy jsou umístěné na žulových soklech na kamenném mostě vybudovaném v roce 1899. Sochy na most byly přeneseny z mostu původního. Socha Kalvárie z roku 1750 patří svojí členitou kompozicí v Březnici k nejvýznačnějším. Lze předpokládat, že autor znal sochu sv. Luitgardy z Karlova mostu. Atleticky vypracované tělo Krista kontrastuje s měkce modelovanými postavičkami andělů. Po pravici klečící postava

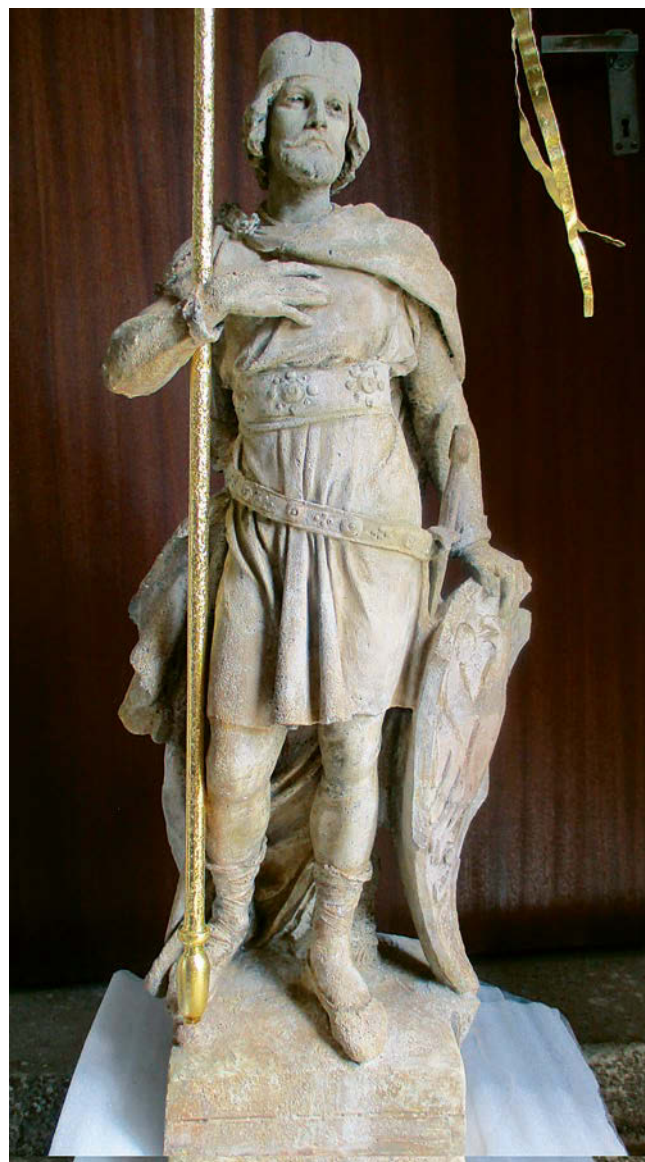
Obr. 2: Křížek v obci Milíčov (okres Rakovník) před restaurováním.

Obr. 3: Restaurovaný křížek v obci Milíčov.

Obr. 4: Socha sv. Václava z vily Libochvíle v Kladně před restaurováním.

Obr. 5: Restaurovaná socha sv. Václava z vily Libochvíle v Kladně.

Máří Magdalény její celkový výraz svědčí o oddanosti Kristu. Socha vytvořená z hrubého pískovce byla značně narušená, zejména na zadní části, a také na postavě Máří Magdalény byly zjištěny druhotné doplňky. Bylo tedy zapotřebí celou sochu zpevnit organokřemičitými prostředky a po jejich vyžrání byla očištěna od nánosů mechů a povrchových černých krust. Po chemických zkouškách byly odpadlé části doplněny tmely a barevně sladěny s originální barevností kamene. Práce na obnově čtyř soch probíhaly průběžně v letech 2011–2012. Ostatní tři sochy nebyly poškozeny v takové míře jako Kalvárie, přesto čištění, zpevňování a doplňování proběhlo obdobným postupem se závěrečnou hydrofobizací všech čtyř soch. Za zmínku stojí, že u sochy Panny Marie Bolestné scházela ulomená ruka s částí draperie, která byla domodelována na místě speciálním tmelem.

V roce 2016 David Janouch s Petrem Dufkem restaurovali v Medonosech sochu sv. Ludmily, kterou přisoudil historik umění Emanuel Poche sochaři F. X. J. Linnemu (1802–1848). Linn (někdy také psán jako Lien) byl prvním učitelem sochaře Václava Levého. Pískovcová socha pravděpodobně z 1. poloviny 19. století byla očištěna od hrubých nečistot, drobná poško-

zení vyspravena organokřemičitými tmely, zpevněna a ošetřena proti mechům. Hlavní práce zde čekala na rekonstrukci novogotického štukového soklu. Zpuchřelé části byly odstraněny, vlastní korpus zpevněn a znovu doplněn novogotickými prvky vymodelovanými ze štukové směsi. Poničená deska pod sochou byla odstraněna a nahrazena římsovou kamennou. Při obnově této sochy pomáhal také kamenosochař Jan Šmídek, častý spolupracovník Davida Janoucha, zejména v severních Čechách.

V témže roce byl D. Janouch osloven majitelem vily Libochvíle v Kladně k restaurování sochy sv. Václava od sochaře Antonína Poppa (1850–1915). Socha byla umístěna ve venkovní nise vily Libochvíle na rohu Palachova náměstí v Kladně. Socha vysoká 75 cm byla vytvořena litím z tzv. kuffsteinského vápna s vnitřní kovovou armaturou. Ta byla také příčinou rozrušení sochy. Špatně ošetřená kovová armatura zasažená korozí rozrušila povrch sochy a ve spodní čtvercové části ji dokonce roztrhala. Mráz a zatékání vody vytvořil na soše síť prasklin, v nichž se usazovala nečistota a vznikla zčernalá krustová pole. Na pravé ruce byl odlomen loket, který se však zachoval. Povrch sochy byl na mnoha místech opatřen druhotným nátěrem cihlové barvy. Po odstranění maltoviny byly pečlivě roze-

brány jednotlivé uvolněné kusy soklu a socha sejmuta a převezena do ateliéru restaurátora. Součástí sochy jsou kovové a měděné atributy praporce. Před započítím restaurátorských prací byla provedena důkladná fotodokumentace, která provázela průběžně všechny etapy restaurátorského zásahu tak, jak je u restaurování obvyklé. Povrch byl ošetřen biocidním prostředkem a zbytky fasádních nátěrů šetrně odstraněny skalpelem. Všechny odhalené armatury byly zbaveny rzi a ošetřeny nátěrem. Na základě chemických zkoušek byla vybrána směs pro domodelování a doplnění chybějících tvarů sochy. Vlasové trhliny byly injektovány vápnem. Na závěr byla socha ošetřena zpevňujícím prostředkem a byly provedeny lokální barevné retuše. Očištěný povrch praporce byl ošetřen bezoplachovým odrezovačem, natřen základovou barvou a pozlacen plátkovým zlatem. Takto zrestaurovaná socha byla předána k interiérové prezentaci. Po dokončení restaurátorských prací na originálu byla zhotovena kopie určená na původní místo na fasádě vily Libochvíle. Z originálu byla opatrně sejmuta silikonová forma zpevněná lehkou laminátovou skořepinou. Vzhledem k subtilnosti modelace a četnosti detailů byl jako nejvhodnější materiál zvolen románský cement s jemným křemitým plnivem. Při nalití byla forma jemně vibrována, aby se odstranily případné vzduchové bubliny. Odlitek byl vyztužen nerezovou armaturou. Po vytvrdnutí a vyjmutí z formy byla socha retušována a barevně upravena stálobarevnými pigmenty tak, aby barevnost co nejvíce odpovídala originálu. Socha byla doplněna kopií praporce, jehož povrch byl pozlacen plátkovým zlatem. Na závěr byla socha umístěna na fasádu vily a opatřena ochranou dřevěnou stříškou podle původního návrhu.

V téže roce D. Janouch restauroval i pískovcovou sochu sv. Františka z roku 1798 z Dobré Vody u Březnice. Práce pravděpodobně patří do dílny rodiny Hammerů působící právě v Dobré Vodě, kam se roku 1759 nastěhovali. Jedná se o bratry Jana, Václava, Ignáce a Františka. Vlastní čištění sochy proběhlo pomocí biocidních prostředků za pomoci tlakové vody. Zvětřalé části povrchu byly zpevněny a citlivě doplněny, zejména v obličejové části sochy. Restaurování bylo provedeno včetně dobového soklu.

Rok 2019 byl bohatý na množství restaurátorských prací, které David Janouch prováděl. Ve Středočeském kraji to bylo restaurování barokního sloupu se sochou Panny Marie před kostelem sv. Ondřeje v Lochovicích (okres Beroun) a reliéf sv. Anny na zámku v Osečanech. Restaurátorský průzkum a záměr sloupu v Lochovicích provedl restaurátor MgA. Václav Štochl, který si ke spolupráci přizval Davida Janoucha a Martina Čermáka. Na dvoustupňovou podestu dosedá profilovaný čtvercový dřív ve spodu rozšířený a nahoře zakončený profilovanou římsou. Na předním čele je sekaný nápis a v hlavičce vsazen kovový svícen. Vlastní lazurně barvený sloup je ukončen prostou hlavičkou s kovovým očkem. Vrchol sloupu je osazen velice kvalitní barokní sochařskou prací Panny Marie. Na skulptuře s esovitou křivkou těla s bohatě našasenou draperií se zakloněnou hlavou k pravému rameni s extatickým pohledem k nebi byly dochovány stopy polychromie. Socha byla nejprve ošetřena organokřemičitým přípravkem, aby při čištění nedocházelo k dalším úbytkům povrchu. Dále proběhlo očištění od volných nečistot a biologického napadení (peroxid vodíku s přídavkem čpavkové vody). Poté byly provedeny zkoušky původní barevnosti. Následovalo chemické odstranění tmavých krust. Starší vysprávkování byly šetrně odstraněny a poškozená místa opětovně zpevněna organokřemičitým nástřikem. Množství jemných prasklin bylo injektováno vápenným pojidlem. Poškozená místa byla doplněna umělým kamenem s barevnými pig-

Obr. 6: Základ barokního sloupu se sochou Panny Marie před kostelem sv. Ondřeje v Lochovicích (okres Beroun) v průběhu restaurování.

menty blízcími se co nejvíce odstínu originálu. Byla zafixována původní polychromie a lazurně doplněna modrá barevnost vnitřní strany draperie. Následovalo ošetření kovových prvků proti rzi a pozlacení očištěné svatozáře plátkovým zlatem. V průběhu restaurování bylo zapotřebí rozebrat a znovu přeložit oba stupně podesty, z nichž spodní žulový je pravděpodobně nepůvodní. Spoje byly retušovány minerálním pojivem.

Poslední restaurátorskou prací, kterou David Janouch prováděl společně s akad. sochařem a restaurátorem Danem Talaverou, bylo obnovení barokního reliéfu sv. Anny na zámku v Osečanech (okres Příbram). Reliéf sv. Anny je umístěn nad vstupním portálem do zámecké kaple v Osečanech. Známořuje v kontrapostu stojící postavu sv. Anny v kompozici s dívčí postavou Panny Marie, která se natahuje ke knize v pravé ruce sv. Anny. Nad nimi se vznášejí v obláčích dva andělé s rozetvřenou draperií, kteří drží nad sveticí ozdobnou korunu. Sousoší je osazeno nad kamennou kartuší s kovovým středem a nápisem. Po obou stranách jsou reliéfy erbů zdobené okřídlenou hlavičkou cheruba. Oba erby patří manželům Janu Václavu Bubnovi z Litic a Marii Karolíně Anně de Beck, kteří zámek zakoupili v roce 1732.

Před vlastním čištěním reliéfu soch bylo provedeno konsolidování kamene organokřemičitým prostředkem. K vlastnímu čištění soch od biologického porostu byly použity biocidní prostředky za pomoci tlakové vodní páry. Druhotné, průzkumem zjištěné olejové nátěry, byly odstraňovány mechanicky za pomoci skalpelů a horkovzdušné pistole. Zbývající nátěr povrchů byl odstraněn chemickými prostředky. Vše bylo ošetřeno tlakovou vodní parou a směsí peroxidu vodíku a čpavku. Konečná fáze čištění byla provedena zábalom buničinou s destilovanou vodou. Před vlastním doplněním scházejících částí soch (poloviny hlaviček obou andělů, části draperie a křídel a také ruky s knihou sv. Anny a levé ruky Panny Marie), byl kámen opět konsolidován pomocí organokřemičitého prostředku a injektážní směsí v místě prasklin. Z restaurátorského hlediska byla zajímavá práce na domodelování chybějících částí soch, provedená na místě. Na opatrně sejmuté hlíněné doplňky hlaviček a dalších částí byly vytvořeny lukoprénové formy, do kterých byly provedeny výdusky z umělého kamene. Ty byly k sousoší bodově přilepeny epoxidovou pryskyřicí a zajištěny nerezovým čepem. Doplněná modelace v umělém kameni byla barevně stálopevnými pigmenty retušována do barevnosti originálního kamene.

Obr. 7: Restaurovaný barokní sloup se sochou Panny Marie v Lochovicích.

Obr. 8: Původní stav reliéfu sv. Anny nad vstupním portálem do zámecké kaple v Osečanech (okres Příbram).

Na restaurování kovové části nápisové desky pracoval Mgr. Ing. Ondřej Šimek. Po mechanickém a chemickém očištění byla deska konzervována tanátovým prostředkem, po němž byl povrch dvakrát natřen základním nátěrem a emailovou barvou. Písmo bylo vyzlaceno plátkovým zlatem. Před předáním majiteli a objednateli (Martin Stropnický) byl proveden ochranný hydrofobizační nátěr tak, jak je obvyklé při dokončování restaurátorských prací v kameni.

Obr. 9: Reliéf sv. Anny v Osečanech, po restaurování.

Na závěr bych zmínil, že k častým pracím restaurátora patří restaurátorské průzkumy. Těch prováděl David Janouch mnoho, ale na závěr bych chtěl připomenout jeden z nejvýznamnějších. V roce 2018 prováděl průzkum šedesáti dvou soch a balustrády baziliky na Svaté Hoře v Příbrami.

Zemřel, bohužel, ve věku, kdy se před ním otvíralo mnoho možností a plánů jak ve volné tvorbě, tak v oboru restaurátorství, kde mohl zhodnotit bohaté zkušenosti z práce i studia. Měl organizační schopnosti, uměl jednat s lidmi, u nichž měl přirozenou autoritu, a svojí pečlivostí a poctivostí v práci měl všechny předpoklady pro kvalitní sochařskou a restaurátorskou činnost.

Životní jubilea, ale i obecně působení osobností naší památkové péče by neměla být jen předmětem bilancování, gratulací a obdivování. Měla by nám sloužit mimo jiné jako příležitost k zamyšlení o svébytnosti přínosu těchto osobností a jeho odrazu v našem vlastním památkářském konání včetně jeho smyslu.

V roce 2024 dosáhlo kulatého věku hned několik výrazných osobností oboru: Především **docent PhDr. Josef Štulc, CSc.**, zasloužilý nestor památkového ústavu, bývalý prezident Českého národního komitétu ICOMOS, pedagog a památkový emisar. Dále **Ing. Petr Macek, Ph.D.**, průzkumník a historik architektury patřící k expertům stavebněhistorického průzkumu, obětavý a studenty uznávaný pedagog Ústavu pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

Bohužel nás ale opustil jiný doyen stavebněhistorických průzkumů, **docent Ing. arch. František Kašíčka, CSc.**, jehož mnohé průzkumy lze nalézt i v archivu středočeského územního odborného pracoviště.

Následující řádky patří dvěma jubilujícím osobnostem, vynikajícím památkářům, jejichž přínos není možná nikde okázale slaven, a přece získává nepředstíraný respekt a vliv, protože je faktický, široce prospěšný a nezištný. Oba přitom mají hluboký a dlouholetý vztah právě ke středočeskému pracovišti památkového ústavu.

Ing. Jan Žižka, současný ředitel našeho pracoviště, se za 44 let v jeho službách stal zaručeně jedním z nejzkušenějších středočeských památkářů, jehož rady patří k hodnotným a potřebným. Jeho kompetence je postavena na veliké znalosti

historické architektury, včetně kulturně historických souvislostí, místopisu, typologie, historických konstrukcí, stavitelství, a to vše ověřené zvláště ve středočeském terénu. Zároveň však Jan Žižka ovládl veškerou škálu praktických památkářských zásahů a jejich výstupů. Dává nám je skromně k dispozici také díky své neobyčejné paměti. Co však z něj dělá opravdového památkáře, nejsou jen výše naznačené znalosti a dovednosti, ale v první řadě jeho pracovitost, píle, obětavost a přirozená starost o dlouhodobý celospolečenský zájem více než o svůj vlastní.

Když jsem před mnoha lety potřeboval v přednášce pro budoucí restaurátory vysvětlit poměrně komplikovaný proces vyjadřování k restaurování památky, stal se mi nejlepším podkladem Žižkův několikastránkový praktický metodický návod. Žádný jiný odborník či instituce do té doby nic podobného nese-psali. Podobně garantky a garanti na našem pracovišti stále používají desetistránkový přípis Ing. Žižky, týkající se možností a podmínek budování fotovoltaiky a dalších renovací na stavbách v krajinné památkové zóně Osovska. Ten obsahuje charakteristiky až na úroveň jednotlivých obcí. (Mimochodem, text vznikl před dvěma roky, ještě před sestavením mnohem obecnější a méně aplikovatelnější verze „metodického vyjádření“ NPÚ.) Také Žižkova nejzásadnější vědecká publikace, jímž je encyklopedický soupis a typologický rozbor hospodářských dvorů v Čechách zhodnocující jeho celoživotní zájem, nese punc střídavého, věcného, až ochránářského přístupu. Zároveň je příznačné, že úctyhodný počet popularizačních a lokálních přednášek jubilanta, jež zprostředkovávají opomíjené hodnoty dvorů pro širší veřejnost, převažuje nad počtem jeho prezentací na prestižních vědeckých fórech.

Ing. Jan Žižka přednáší v kapli sv. Anny v Panenských Břežanech (foto V. Tutr).

Každou takovou práci, ať už jde o výzkum celostátního dosahu, obecnější návod nebo návrh profilace hlavní římsy kapličky, vykonává přitom její autor jako službu památkám i těm, kteří se o ně starají, prostě proto, že je v praxi potřeba. A zazněla-li ojediněle kritika rozhodování Jana Žižky, pak její reflexe nakonec vždy prokázala jeho profesionální i lidskou odpovědnost.

Postihnout prospěšnost působení **docentky Ing. arch. Mileny Hauserové, CSc.**, pedagožky, badatelky v oborech dějin architektury, památkové péče i péče o krajinu, není snadné vzhledem k různorodosti aktivit jejího angažování. Už přístup paní architektky k výzkumu historických staveb a krajiny, který je výjimečný v šíři zapojených hledisek integrovaných v jakémsi modelu příběhu prostoru, je velmi dobře propojitelný s uvažováním památkáře. Přesto si dovoluji připomenout zejména její specifickou památkářskou roli. S určitou nadsázkou lze říci, že paní docentka představuje památkářku na vysoké škole. Není praktickou památkářskou profesionálkou v terénu, ale akademickou expertkou, která na základě komplexního zkoumání památek a nakládání s nimi koncipuje teoretické a metodologické postuláty památkové péče. Ty následně aktivně uplatňuje ve výchově studentů. Pokud bychom hledali kvality jejích publikací, jimiž převyšuje úvahy většiny zejména akademických odborníků vyjadřujících se rovněž k památkové péči, pak jsou to kromě jiného myšlenkové přesahy do témat společensko-kulturního rázu, které však vždy tvořivě a trefně integruje s praxí. Právě uplatnění vlastní památkářské zkušenosti a konfrontace se soustavně sledovanou aktuální oborovou praxí, oborovými výstupy i diskusí o nich, ukotvují a osvědčují formulované závěry Mileny Hauserové. Zmíněný široký záběr uvažování je ovšem povýšen koncepčním myšlením, neobyčejnou invencí, schopností hlubokého vhledu a vystižení klíčových problémů a souvislostí, nezřídka dosud nepojmenovaných.

Vše výše uvedené se plně odráží v práci paní architektky. Její texty i živá vystoupení nejsou povrchní, kompilační či pouze glosující. Vždy nám předkládá domyšlený, strukturovaný a hutný koncept, rozvážně podaný literárně obrazným, ale přeci výstižným a srozumitelným jazykem. Nic není nadbytečné, popisné, na efekt. Pokaždé jde o nové pohledy, myšlenky, souvislosti a charakteristiky, na které se lze spolehnout, brát je vážně. Nadčasová studie *Koncepce památkového zásahu do stavebního díla, její úloha a východiska*, třebaže publikovaná před více než 37 lety (ještě pod jménem Radová), je vůbec nejlepším textem z metodologie památkové péče, který kdy byl u nás napsán. Ostatně autorka je fakticky dnes jediným odborníkem zabývajícím se systematicky metodologií (neplést s metodami či teorií) památkové péče. Takových textů či přednášek nemůže poctivý vědec napsat mnoho, jejich přínosnost a vliv je ale trvale prokazován.

Bylo již naznačeno, že až osvícensky pojatá pedagogická činnost docentky Hauserové přímo prospívá památkové péči. Soudě minimálně dle kvalit absolventů jejího domovského ústavu, kteří posílili řady středočeského pracoviště NPU, se v rámci našich univerzit jedná o nadstandardní výchovu v porozumění historickým stavbám a krajině a péči o ně. Je zřejmé, že Milena Hauserová sehrála mimo jiné zásadní úlohu ve formo-

Ing. arch. Milena Hauserová, CSc. vede seminář na Fakultě architektury ČVUT (foto V. Jesenský, 2023).

vání profilu Ústavu památkové péče FA ČVUT a jeho studijního modulu Památková péče.

Paní docentce je vzdálená kariérní revnivost, ješitnost a boj o funkce, což jsou vlastnosti naneštěstí dosti rozšířené i mezi akademiky. Připočteme-li jistou kritičnost paní architektky, která ale nevyvěrá z egoismu, nýbrž z vysokých nároků na poctivý výzkum, výuku i studium, lze pochopit její dostavující se pochybnosti o dalším efektivním působení. Uvážíme-li však, že Milena Hauserová je nejdůvěryhodnějším akademickým odborníkem schopným nezávislého kritického pohledu na naši památkovou péči, měla by mít naši plnou podporu.

Opakovaně se přesvědčuji, že my, spolupracovníci, studenti i další lidé z okolí výše jmenovaných, kteří jsme zapojeni do péče o památky, přijímáme tyto osobnosti jako respektovaný vzor, čerpáme z jejich zkušeností a myšlení. Hlavně bychom se ale jimi měli cítit zavázáni k odpovědnosti.

MONOGRAFIE

1. **Blažková Kateřina, Jiřík Jaroslav, Bezáková Jana a kol.**, Královské klenoty ze Mšece a Řevničova. Unikátní nálezy z období stěhování národů ze středních Čech. Rakovník: Muzeum T. G. M. Rakovník, Rakovník, 255 s. *Kniha je věnována všestrannému rozboru a vyhodnocení výjimečných detektorových nálezů, které učinili spolupracovníci muzea v Rakovníku, bratři Slámovi, při trase zřejmě velmi starobylé, od středověku doložené cesty spojující pražskou kotlinu s Pomoháním. V červenci 2020 došlo v lese u Mšece k nálezu zlaté přezky a zlatého prstenu, zdobených v technice cloisonné, v dubnu 2021 byl na louce ve vzdálenosti necelých 2 km od prvního objevu, již na katastru Řevničova, nalezen pozlacený závěs koňské ohlávky.*
2. **Fiedlerová Ludmila**, Zámecký park Vrchotovy Janovice. Ostrov v čase. Praha: Národní muzeum, 176 s. *Publikace o zámeckém parku je rozdělená na několik částí. První se věnuje déle než osm set let trvající historii janovického panství. Druhá nabízí procházku parkem – nejen jeho současnou podobou, ale i dlouhou, proměnlivou minulostí. Na příloženém plánu parku z let 1922–1949 je vyznačeno 58 zastavení s mozaikou informací a zajímavostí. Procházku a vyprávění doprovází bohatá obrazová dokumentace – archivní snímky (mnohé fotografie jsou publikované poprvé), plány a skici. Na konci publikace je připojený soupis zahradníků a myslivců a hajných tak, jak je zachovala matrika, a také přehled vlastníků panství spojený s jednotlivými kapitolami úvodní historie.*
3. **Jaroš Jaroslav, Hůrka Martin, Hyka Jiří, Kratochvílová Ivana, Kryšková Eva**, Selské brány brandýského Polabí. Brandýs nad Labem – Stará Boleslav: Oblastní muzeum Praha-východ, příspěvková organizace, 161 s. *Prostřednictvím úvodního pojednání a následného katalogu představujeme téměř 200 klenutých zděných „selských“ bran brandýského Polabí, z nichž naprostá většina se do dnešní doby nedochovala (např. z 13 doložených čečelských klenutých bran je dodnes dochována jen jedna jediná). Tyto brány zde vznikaly především v období cca 1780–cca 1880, alespoň to naznačují doložené letopočty u přibližně 30 z nich. Zkoumali jsme přes 30 lokalit. U plných 27 z nich jsme byli úspěšní.*
4. **Kratochvílová Ivana, Hůrka Martin (eds.)**, Lhota v Našem Polabí. Lhota: Obec Lhota ve spolupráci s Oblastním muzeem Praha-východ, příspěvkovou organizací, 22 s. *Výběr textů excerptovaných z praporepublikového časopisu pro školní mládež Naše Polabí a rozdělených do osmi bloků: Lesy, pole, louky (s. 2–7), Rozvoj obce (s. 8–10), Vzdělání a kultura (s. 11–13), Spolky a organizace (s. 14–15), První světová válka (s. 16–17), Příběhy a vyprávění (s. 18–23), Kronikářství (s. 24–27) a Pověry (s. 28).*
5. **Mencl Václav**, Dějiny evropské architektury IV. Praha: Národní památkový ústav, ÚOP středních Čech, 512 s. *Po předchozích třech dílech vychází čtvrtý díl Menclových Dějin evropské architektury, obsahující vývoj gotické architektury. Nejde o monografie jednotlivých staveb, ale výklad smyslu celkového architektonického vývoje, který*

autor vidí v souvislostech se středověkou spiritualitou a filosofií.

6. **Pokorný Adam, Skalický Petr, Šindlář Ondřej**, Středověké nástěnné malby Menší věže hradu Karlštejna. K realizaci restaurátorského průzkumu z let 2018 a 2019. Praha: Národní památkový ústav, generální ředitelství, 320 s. *Publikace je věnována nástěnné výzdobě kostela Panny Marie a kaple sv. Kateřiny v Menší věži hradu Karlštejna, kde došlo v letech 2018 a 2019 k realizaci hloubkového restaurátorského průzkumu za pomoci vesměs zcela nedestruktivních recentních metod. Kniha seznamuje čtenáře s řadou nových zjištění. Obsahem kniha míří primárně na širokou odbornou veřejnost různých profesí památkové péče. Pro bohatou a doposud v této šíři nepublikovanou fotografickou dokumentaci malířské výzdoby je ovšem určena též laickým zájemcům o hrad Karlštejn a jeho výzdobu.*
7. **Razím Vladislav**, Opevnění měst středověké Evropy. Praha: Národní památkový ústav, ÚOP středních Čech, 720 s. *Po trojdílné knize Středověká opevnění českých měst (Národní památkový ústav, Praha 2019–2022) předkládá autor volně navazující publikaci, která se zabývá tímto tématem v rámci celé Evropy. Kniha je zaměřená především na stavebně-historický vývoj městských hradeb od raného středověku až po úsvit renesance, nemůže však chybět ani pohled na předchozí, starověká období. Text je doprovázen množstvím fotografických, obrazových a plánových příloh, z nichž většinu autor pořídil v průběhu desítek let svého zkoumání a nyní je poprvé uceleně předkládá čtenářům.*
8. **Řepková Hana**, Skryté půvaby českých sídlišť. Architektura I urbanismus I památkový potenciál. Praha: Národní památkový ústav, ÚOP středních Čech, 351 s. *Kniha je rozdělena do čtyř základních částí. První úvodní část naznačí, kde se mohou na sídlišťích vůbec skrývat nějaké půvaby a jak je možné, že nám tak dlouho zůstávaly skryty. Druhá část, studie, je rozdělena do tří kapitol mapujících vývoj ideí a podoby sídlišť, vliv stavebníka a doby na jejich kvalitu, památkově chráněných sídlišť a sídlišť v památkovém zájmu. Třetí část je bohatým katalogem stavebních a funkčních prvků sídlišť, který odhaluje, kde všude se mohou skrývat dosud přehlížené půvaby. Čtvrtá část knihy přináší podrobnější pohled na deset českých a moravských sídlišť, která svými kvalitami vybočují z hlavního proudu. Katalog je malým výběrem zajímavých řešení shromážděných při výzkumu českých sídlišť.*

ČASOPISY A SBORNÍKY

9. **Bártík František**, Počátky tábora Bytíz. Podbrdsko 2023/30, 214–233. *Článek mapuje počátky nápravného pracovního tábora Bytíz (zal. 1953) podle písemného svědectví neznámého obchodníka, který byl odsouzen za protirežimní aktivity.*
10. **Beneš Zdeněk, Militký Jiří**, Týnec nad Labem a Kojice: aktivity ze starší doby římské na protilehlých březích

- Labe. ASČ 27/1, 165–182. V textu je představeno několik drobných nálezů ze starší doby římské, které byly získány jednak záchranným archeologickým výzkumem v podhradí hradiště Kolo u Týnce nad Labem v roce 2014 a následnými prospekciemi až do roku 2016, jednak povrchovými prospekciemi v nejbližším okolí. Pozoruhodné je, že všechny artefakty lze datovat do stupně B1 starší doby římské.
11. **Bernat Jiří**, Stříbrná Skalice, okres Praha-východ: první archeologické doklady středověké zástavby a opevnění městečka. ASČ 27/1, 221–250. K výsledkům a zjištěním ze záchranného výzkumu provedeného v letech 1997–2001 ve třech místních částech a to ve Stříbrné Skalici, v Hradci u Stříbrné Skalice a v Kostelních Strmelicích – nejvýraznější nálezové situace a nálezy z období vrcholného středověku až industriálního období v historickém sídelním areálu.
 12. **Bezáková Jana**, Nápisové prsteny z pohřebiště ve Zbečně a hradiště Dřevíč na Rakovnicku. AR 75, č. 2 (2023), 191–214. Příspěvek představuje tři nové nálezy mosazných nápisových prstenů ze dvou lokalit: kompletní prsten s nápisem v románské majusculi přelomu 12. a 13. století nalezený v jednom ze 123 hrobů na raně středověkém kostrovém pohřebišti ve Zbečně a fragmenty dvou nápisových prstenů ze systematických detektorových prospekci na hradišti Dřevíč.
 13. **Biegel Richard, Švácha Rostislav**, Stanovisko k přestavbě bývalé spořitelny v Kutné Hoře. ZSP LIII. (XXIV.) č. 2–3/2023, 31–33. Ačkoliv Klub Za starou Prahu nemá ve zvyku zasahovat do památkových událostí mimo Prahu, učinil v uplynulém období několik výjimek, které se týkaly výrazných kauz precedentního charakteru s celostátním dopadem. Projekt přestavby budovy bývalé České spořitelny totiž zahrnuje hned dvě důležitá obecnější témata – ochranu integrity památky Světového dědictví a také dosud zcela neprobádanou otázku památkových hodnot architektury devadesátých let dvacátého století.
 14. **Brůžková Jana**, Obnovená socha Krista Spasitele: v Mohelnici nad Jizerou. OJKT 2023/3, 13–19. Sochu Krista Spasitele nechali postavit v roce 1884 zdejší obyvatelé na místě dosluhující kapličky. Autorem je Matěj Beran z Mnichova Hradiště. V roce 2021 byla zrestaurována Mgr. BcA. Petrem Gláserem.
 15. **Doležal Miloš**, Arizace a znárodnění. Příběh obchodu Berty Ohrensteinové v Kutné Hoře. Roš Chodeš 4/2023, 8–9. K historii židovské rodiny Ohrensteinů z Kutné Hory – pokračování.
 16. **Doležal Miloš**, Sám v bílé noci. Portrét Eduarda Ohrensteina, otce básníka Jiřího Ortena. Roš Chodeš 3/2023, 8–10. K historii židovské rodiny Ohrensteinů z Kutné Hory.
 17. **Dražan Jaroslav**, Známký pro psy a daň ze psů v Příbrami a na Březových Horách. Podbrdsko 2023/30, 95–149. Známký pro psy jsou speciální okrajovou kategorií numismatiky. Článek se věnuje typům známek, výrobcům a dani ze psů. Ta byla dle zápisu v úředních knihách a dobovém tisku v Příbrami zavedena až v roce 1897. Obrazová příloha.
 18. **Dumková Jana**, Hospody v Mnichově Hradišti na přelomu 19. a 20. století. OJKT 2023/2, 23–31. Pohostinství, krčmy a zájezdní hostince v Mnichově Hradišti.
 19. **Dvořáček Daniel**, Raně středověké osídlení Kouřimi před založením vrcholně středověkého města. ASČ 27/2, 557–570. Cílem tohoto článku je publikace zjištěných nálezů a sídlištních objektů z doby mladohradištní, které se podařilo během výzkumu identifikovat. Článek je doplněn o shrnutí získaných poznatků raně středověkých sídlištních a pohřebních aktivit v jádru města z let minulých a z první poloviny 20. století. Dům s čp. 137 se nachází uvnitř prostoru vymezeného vrcholně středověkým městským opevněním a asi 25 až 30 metrů jižně od něj stála Malotická brána, která byla zbořená v roce 1875.
 20. **Dvořák Josef**, Fenomén RADAR aneb Radary na Brdech. Podbrdsko 2023/30, 234–247. Článek rozšiřuje informace ze sborníku Podbrdsko z roku 2010 o protiletadlových raketových oddílech v Brdech. Zaměřuje se na radiolokátory v oblasti, systémy, typy, technické parametry. S obrazovou přílohou.
 21. **Dvořák Miroslav**, Dvůr Semtín a rodina Pollaků. PBL 2, 22–25. Historie rodiny Pollaků a některých míst s touto rodinou spjatých, především Dvora Semtína.
 22. **Filip Facincani**, Reinterpretace kamenických značek městských bran v Berouně. Příspěvek k teorii lomových značek v Evropském kontextu. PSČ 2023, 37(2), 45–53. Příspěvek se věnuje tématu lomových značek a je rozdělen na dvě části. Praktická část reinterpretuje soubor kamenických značek ve tvaru schematizované špic-plošiny, evidovaných na portálech městských bran v Berouně a plošně přijímaných za značky osobně-účetního charakteru. Nově se pokouší doložit lomový původ zkoumaných značek, a tedy je považuje za funkční značení vzniklé v kamenolomu. Teoretická část shromažďuje základní badatelská stanoviska k tématu lomových značek a míry opracování dodávaného stavebního kamene.
 23. **Fojtík Pavel**, Architekt Boža Dvořák a jeho stopa v Polabí. VLPK 2023/1, 22–28. Pardubický architekt Boža Dvořák (1864–1954) patřil k největším stavitelům lesního vilového lázeňského městečka Kersko a dalších. Článek nalézá pravděpodobné vysvětlení aktivní stavební činnosti architekta i ve vysokém věku.
 24. **Frolík Jan**, Archeologický výzkum na parcele domu čp. 87 v ulici Krále Jiřího v Českém Brodě. ASČ 27/1, 251–286. K záchrannému archeologickému výzkumu na parcele domu čp. 87 v ulici Krále Jiřího v Českém Brodě. Přes obtížné podmínky se podařilo rozšířit představu o vývoji konkrétní českobrodské nemovitosti od počátku osídlení až do novověku.
 25. **Frolík Jan**, Archeologický výzkum bývalé radnice v Českém Brodě v letech 2017 až 2022. ASČ 27/2, 591–619. Objekt bývalé (staré) radnice v Českém Brodě (čp. 1) tvořící součást domovního bloku uprostřed náměstí Arnošta z Pardubic je jednou z nejvýznamnějších historických staveb tohoto města. Poznání jeho minulosti však byla dosud věnována nesoustavná pozornost. V souvislosti s chystanou rekonstrukcí objektu uplatnilo územní pracoviště NPU v roce 2017 požadavek na vyhloubení několika sond s cílem poznat charakter terénů pod novodobými podlahami jako jedno z vodítek pro její novou skladbu a eventuální další úpravy.
 26. **Grindl Tomáš**, Archeolog Dr. Jiří Waldhauser. OJKT 2023/3, 75–77. Dr. Jiří Waldhauser byl znalcem laténské kultury (období Keltů) a montánní archeologie (především těžby zlata). Působil v několika muzeích v ČR.
 27. **Hergesell Jan**, Zvon Pán Ježíš a polemiky o znaku města Čelákovic. SaZ roč. 11, č. 2 (2023), 99–108. K hypotéze některých badatelů, že výzdoba zvonu Pán Ježíš z roku 1603 představuje nejstarší doklad existence Čelákovického městského znaku.

28. **Heřman Jan**, Tvrz Kozmice. PBL 4, 12–13. Článek seznamuje s historií a možnou podobou zaniklé tvrze v obci Kozmice.
29. **Hložek Josef, Slabý Petr, Barnáš Tomáš, Melichar Martin**, Manský dům hradu Křivoklát. Od archeologického výzkumu k hmotové rekonstrukci a od hmotové rekonstrukce k expozici. RHS 18/1 (2021), 7–23. K historii a stavebnímu vývoji manského domu hradu Křivoklát.
30. **Hůrka Martin, Škába Martin**, Průzkum říčanských sklepů. SaZ roč. 11, č. 2 (2023), 111–117. Shrnutí dosavadního stavu průzkumu a nová zjištění zasazené do širšího srovnávacího kontextu dalších dvou měst odlišným vývojem i statusem ve východním zázemí Prahy – s Brandýsem nad Labem a Českým Brodem.
31. **Jetmarová Markéta**, „Pořádek musí být“ (IV. Spisová manipulace ve fondu Velkostatek Brandýs nad Labem. SaZ roč. 11, č. 1 (2023), 89–99. K fondu Velkostatek Brandýs nad Labem, který je uložen ve Státním oblastním archivu v Praze na Chodovci a je datován roky 1567–1949, respektive 1951. Příspěvek se věnuje pramenům spisovny Vrchního úřadu, jehož sídlem byl zámek v Brandýse nad Labem.
32. **Jindra Martin**, Římskokatolický kněz a politický vězeň Václav Bosáček (30. 3. 1923 – 3. 10. 1983). Podbrdsko 2023/30, 297–299. Odsouzený Václav Bosáček za účast v ilegální rozvratné skupině Adolf Herzinger a spol. na Příbramsku.
33. **Jiráň Jan**, Obnova střechy románské rotundy a gotické věže v Týnci. PBL 4, 14–16. Článek popisuje průběh oprav střechy rotundy i hradní věže v roce 2023.
34. **Jošková Tereza, Bartoš-Dvořáková Michaela**, A small piece of a jigsaw -puzzle. On Early La Tène figural brooches from Bohemia. SHE XXVII, 2/2023, 53–65. V příspěvku je představena poměrně nedávno objevená bronzová brož z Církvice (okres Kutná Hora), která jednoznačně souvisí s raně laténským výtvarným stylem. Jeho objev je o to zajímavější, že žádné další nálezy z počátku doby laténské nebyly zjištěny ani při záchraném výzkumu, který jej přinesl, ani v bezprostřední blízkosti naleziště. Nově objevený unikátní kus osobního ornamentu rozšiřuje stávající kolekci raně laténských broží. Navíc dobře zapadá do distribuce figurálních broží, v nichž severovýchodní čtvrt Čech vyniká řadou vlastních charakteristik.
35. **Koblasa Pavel**, Brandýské panství v rukou posledního rakouského císaře a českého krále. SaZ roč. 11, č. 1 (2023), 83–87. Příspěvek se ve stručnosti pozastavuje u osudů panství Brandýs nad Labem v době, kdy toto dominium patřilo do osobního majetku posledního rakouského císaře a českého krále Karla I. Vlastnictví se omezilo na dobu pouhého jednoho roku, takže je krátce zmíněna i éra panství předchozí.
36. **Kochánek Vít**, Kostel sv. Jiljí ve Vlašimi. PBL 4, 17–22. Popis a historie kostela sv. Jiljí ve Vlašimi.
37. **Košťová Nikola, Košta Jiří**, Tausované ostruhy z hrobu 161N na akropoli libického hradiště. Příspěvek k poznání vývoje ostruh v pozdně karolínském období. AR 75, č. 2 (2023), 153–190. Ústředním prvkem předložené studie jsou znovuobjevené ostruhy s garniturami řemení nalezené roku 1951 při archeologickém výzkumu pohřebiště na akropoli hradiště v Libici nad Cidlinou. Na povrchu artefaktů byly za pomoci rentgenového tomografu a spektrometrie odhaleny a podrobně dokumentovány pozůstatky bohaté výzdoby provedené stříbrem a slitinami barevných kovů, díky nimž se set řadí mezi nejcenější nálezy raně středověkých ostruh z českého území.
38. **Kozel Radek, Vrtiška Luboš, Zemanová Davidová Tereza**, K nálezu architektonického článku v Pravoníně. PBL 3, 13–14. Unikátní nález části kamenného portálu bývalé tvrze v Pravoníně.
39. **Krucký Marian, Omelka Martin, Řebounová Otakara**, Soubor medailek a křížů ze zaniklého hřbitova při kostele sv. Petra a Pavla v Unhošti. ASČ 27/1, 297–309. Cílem předkládaného rozboru novověkého materiálu, zachyceného sběrem v prostoru zaniklého hřbitova při kostele svatého Petra a Pavla v Unhošti, okres Kladno, v roce 1954, je v první řadě historickou a ikonografickou metodou upřesnit interval doby vzniku zachycených devocionálií, popsat jejich funkci a charakter. Publikování takových dílčích, úzce časově, regionálně a věcně zaměřených analýz může v budoucnu napomoci vytvořit soubor obecně použitelných zásad pro co nejpřesnější datování tohoto typu nálezů na našem území.
40. **Křížová Lenka**, Farní hřbitov na Loukovci. OJKT 2023/1, 67–71. Hřbitov kolem kostela Povýšení sv. Kříže v Loukovci, zajímavé náhrobky, náhrobní desky na kostele, osobnosti zde pochované.
41. **Křížová Lenka**, Počátky penzionátu v Příhrázích. OJKT 2023/2, 42–46. Výletní a rekreační místo pro svou snadnou dostupnost po železnici zaznamenalo svůj největší rozkvět na přelomu 19. a 20. stol. Lákalo především výletníky a horolezce.
42. **Křížová Lenka**, Farní hřbitov v Bosni. OJKT 2023/3, 20–24. Hřbitov se rozkládá okolo kostela sv. Václava, staré náhrobky patří k méně zachovalým. Větší množství dochovaných náhrobků je z doby první republiky.
43. **Kuchyňka Zdeněk**, Restaurování dveří z původního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Kladně. PSČ 2023, 37(2), 54–56. Příspěvek k restaurování dvojice dubových dveří z gotického kostela nacházejícího se v místech dnešní baziliky Nanebevzetí Panny Marie.
44. **Kypta Jan, Laval Filip, Neustupný Zdeněk**, K raně gotické podobě chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně. Nález fragmentů jižního portálu trojlodí. PP XXX–1/2023, 101–106. V článku je představen objev fragmentů raně gotického exteriérového vstupu na jižní straně trojlodí chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně. Portál byl zrušen při výstavbě boční kaple, a to patrně na počátku 15. století. Fragmenty ostění zrušeného vstupu se nacházejí pod prahem průchodu mezi trojlodím a kaplí.
45. **Lutovský Michal a kol.**, Terénní výzkumy Ústavu archeologické památkové péče středních Čech v roce 2022. ASČ 27/2, 655–690. Přehled zahrnuje základní informace o celkem 89 terénních výzkumech, které pod vedením archeologů z ÚAPPSC proběhly v roce 2022 na katastrálním území 59 obcí ve Středočeském kraji, v 5 případech pak i v hl. m. Praze. Snahou přitom bylo zveřejnit všechna pozitivní zjištění; vedle rozsáhlejších odkryvů tu lze proto nalézt i drobné akce zachycující kupříkladu jen fragment kulturní vrstvy či blíže nedatovanou pravěkou situaci. Z pochopitelných důvodů nejsou do přehledu zahrnuty stovky akcí s negativním výsledkem.
46. **Marounek Jiří, Kypta Jan**, Dvojice nedatovaných hradišť u Mcel na Nymbursku. PSČ 2023, 37(1), 1–12. Hlavním cílem článku je prezentace podrobných plánů dvou nedatovaných hradišť u vsi Mcely (okres Nymburk). Dokument-

- tace vychází z povrchového průzkumu, při kterém byla využita data leteckého skenování zemského povrchu.
47. **Marounek Jiří, Kypta Jan**, Středověká fortifikace u Rabyně ve středním Povltaví. *PSC* 2023, 37(2), 39–44. V článku je poprvé publikován plán fortifikace, která svou velikostí a charakterem ohrazení jednoznačně spadá mezi středověká sídla nižší šlechty. Fortifikace byla vybudována stranou vesnického osídlení na skalnatém ostrohu nad hlubokým údolím Vltavy. Hlavní komponentou obvodového opevnění je mohutný příkop.
 48. **Matoušek Josef**, Historik Jaroslav Mencl. *ZCRP* 2023/36, 120–141. *Biografická studie o historiku, učiteli, archiváři a památkáři Jaroslavu Menclovi (1893–1971). Působil na Sobotecku, Mnichovohradištsku a zejména na Jičínsku. Publikoval národopisné a historické stati.*
 49. **Matoušek Václav, Šrubař Michal**, Dobříchovice neobyčejné i obyčejné. Vývoj letoviska mezi lety 1920–1941. *SaZ* roč. 11, č. 2 (2023), 11–29. *Text upozorňuje na několik stránek vývoje dobříchovického letoviska, kterým dosavadní studium věnovalo jen okrajovou pozornost. Zaměřuje se proto i na další druhy a typy staveb budovaných pro potřeby individuální rekreace. Přednostně je pozornost věnována období po roce 1918.*
 50. **Mattiello Lucia, Němcová Andrea, Beran-Cimbůrková Petra**, Kostrový pohřeb v sídlištní jámě knovízské kultury z Turska, okres Praha-západ. *ASČ* 27/1, 133–156. *K zajímavému nálezu kostrového pohřbu, který byl učiněn koncem srpna 2021 v Tursku, okres Praha-západ.*
 51. **Mikota Petr**, Tvrziště u Radvančic. *Hláská* 2023/34/3, 44–46. *Příspěvek ke stavebním dějinám tvrziště, předhradí.*
 52. **Minář Ivan**, První nádraží Buštěhradské dráhy v Kladně. *PSC* 2023, 37(1), 38–49. *Příspěvek je věnován nejstarší stanici uhelné dráhy v Čechách, kterou vybuodovala společnost Buštěhradské dráhy v letech 1855–1856 východně od Kladna. Areál stanice umístěný v přímém sousedství uhelných dolů a hutí prošel za více než sto let svého fungování dramatickým vývojem, podobně jako jeho okolí. Památkově chráněná část stanice z roku 1872 byla nakonec bez povolení demolována, ale na místě se dochoval nejstarší objekt z první etapy, zapomenutý dnes v kladenské průmyslové zóně.*
 53. **Novotný Robert Radim**, Státní okresní archiv Kladno a jeho předchůdci. *SaZ* roč. 11, č. 2 (2023), 31–76. *První část předkládané studie je věnována činnosti městských kancelářů, druhá část se zaměřuje na vznik a působení dvou původních okresních archivů ve Slaném a Kladně.*
 54. **Nový Petr**, The Kostelec road to Dubá. The testimony of old roads. *HG* 49/2 (2023), 231–248. *Tento článek pojednává o vzájemných vztazích mezi cestami a sídly, konkrétně o Kostelecké silnici vinoucí se po skalnatých hřebenech vysoko nad Kokořínským údolím, která spojovala labské břehy u Liběchova s Dubou a pravděpodobně i vzdálenější Českou Lípou.*
 55. **Nusek Jindřich**, K vlašimské růžové zahradě – staré i budoucí. *PBL* 1, 22–23. *Historie a plánovaná obnova zámeckého parku ve Vlašimi, především tzv. Růžové zahrady.*
 56. **Obrdlíková Hana**, Matka M. Ludmila Petránková OSU (1873–1947), první provinciální představená voršilek. *KM* 2023/2, 9–12. *První představená Českomoravské provincie řádu sv. Voršily stála dlouhodobě v čele kutnohorského kláštera. Působení voršilek v Kutné Hoře*
 57. **Pátková Hana**, Dopravní nehody v čase potahů (a jak se o nich psalo). *Podbrdsko* 2023/30, 150–159. *Článek mapuje období od vydání předpisů pro jízdu cyklistů na veřejných cestách (1892) do 1. sv. války (1914) v časopise Horymír. Dle platných vyhlášek a předpisů místodržitelství se jezdilo vlevo, vyhýbalo se vpravo.*
 58. **Pátrová Karin**, Pobyt Karla I. v Brandýse nad Labem a Staré Boleslavi a jeho reflexe v regionálních pramenech. *SaZ* roč. 11, č. 1 (2023), 61–79. *Cílem příspěvku je ukázat, co o Karlově pobytu v Brandýse nad Labem a Staré Boleslavi zmiňují soudobé regionální prameny, jak ho popisují i jaká je relevance těchto pramenů. Jde rovněž o prezentaci písemností, které byly v dosavadní literatuře využity jen okrajově nebo vůbec a které tak mohou povědomí o císařově pobytu zde upřesnit.*
 59. **Pilař Daniel, Květina Petr**, Stavební komplex v kultuře s lineární keramikou? Analýza struktury výplně a keramického stylu na sídlišti Bylany. *AR* 75, č. 1 (2023), 24–39. *Cílem článku je kriticky zhodnotit stávající koncepci studia sídliště kultury s lineární keramikou (LBK), a to z pohledu charakteru zahloubených objektů, jejich výplně a výzdobného stylu keramiky. Implicitně bývá předpokládána stejná doba vzniku, zaplnění a zániku jam v okolí jednoho domu (tzv. stavebního komplexu), takže jejich výpověď bývá považována za srovnatelnou. Článek analyzuje formativní procesy keramického materiálu z jam s prostorovou vazbou na dům č. 88 v Bylanech u Kutné Hory.*
 60. **Pohanka Viktor**, Reprezentace kutnohorského havířského pořádku. *MHB* 25/1 (2022), 77–102. *Vzestupný trend doložení v druhé půli 15. století se však odrazil i v sílící pozici havířů uvnitř korporativně seskupeného městského organismu. Proměna mocenského postavení havířů s sebou přirozeně nesla rovněž adaptaci reprezentace společenství. Práce rozebírá širokou škálu prostředků, jejichž pomocí se havíři pokoušeli přesvědčit městskou obec o oprávněnosti jejich společenského postavení.*
 61. **Pospíšilová Jaroslava**, Zvěstovské kapličky. *PBL* 2, 29–30. *Seznámení s několika nově restaurovanými výklenkovými kaplemi v okolí Zvěstova.*
 62. **Preislerová Ivana**, Architekt Jaroslav Fragner a jeho stopy v Nespekách. *PBL* 1, 26–29. *Stručný životopis architekta J. Fragnera a seznámení s jeho stavbami v Nespekách.*
 63. **Prix Dalibor**, Kostel sv. Marka v Markovicích u Žlebů: 1370 – bod obratu. *PSC* 2023, 37(2), 1–22. *Příspěvek se soustředí na bližší poznání a hodnocení dochovaného presbytáře středočeského kostela sv. Marka v Markovicích u Žlebů (okres Kutná Hora). Navrhuje posun datování vzniku gotické stavby z první poloviny 14. století do doby kolem roku 1370, upřesňuje poznatky o úpravách a proměnách kostela od konce 18. do 20. století a přináší určení autorů novodobých změn. V závěru nabízí interpretaci nezvyklé podoby objektu, okolností výstavby a možné role držitelky patronátního práva urozené paní Anežky ze Žlebů.*
 64. **Prixová Dvorská Hana**, Kostel sv. Mikuláše v Hnidousích od varnsdorfského stavitele Antona Möllera. *PSC* 2023, 37(1), 13–26. *Kostel sv. Mikuláše v Hnidousích je jednou z mála secesních sakrálních staveb v Čechách a zároveň jednou z mnoha staveb varnsdorfského stavitele Antona Möllera. Jeho autorství nebylo v soudobé literatuře dosud reflektováno. Je archivně doloženo spolu s bohatou dokumentací svědčící o historických okolnostech vzniku stavby.*

65. **Profantová Naďa**, Zlacené kování s rytou výzdobou z Hraběšína, okres Kutná Hora. ASČ 27/1, 209–214. Článek se věnuje popisu, typologii a chronologickému zařazení erbovitého kování, nalezeného pomocí detektoru kovů zhruba 1,5 km severně od obce Hraběšín v poloze Dolní les poblíž cesty vedoucí přes Paběnický potok na Souňov, blíže k lesní cestě vedoucí do Krchleb.
66. **Provaz Lukáš**, Třebešický velkostatkář Dr. Ing. Vojtěch Vraný (1883–1967). KM 2023/1, 17–19. V letech 1910–1911 se podílel na vzniku Klubu československých absolventů vysokých škol zemědělských v Rakousku a později se stal předsedou jeho výboru. V zemědělské výrobě rád experimentoval a zaváděl nejnovější metody. V roce 1922 zvolen předsedou kutnohorského odboru Klubu Za starou Prahu. O rok později vystudoval zemědělské inženýrství na Vysoké škole zemědělské v Brně, v roce 1930 promován doktorem. Zastával četné funkce v řadě organizací z oblasti zemědělství. Svůj velkostatek proměnil ve vzorovou farmu. Provedl rekonstrukci třebešického zámku.
67. **Provaz Lukáš**, „Město jest jedním z nejslovutnějších v království.“ Jiří Kristián z Lobkowicz (1835–1908) a Kutná Hora. KM 2023/2, 3–9. K činnosti Jiřího Kristiána, knížete z Lobkowicz, vévody roudnického v Kutné Hoře, jejímž čestným občanem se stal v pouhých 24 letech. Z dějin Kutné Hory přelomu 19. a 20. století.
68. **red.**, Týn císaře a krále Karla IV. z pohledu staletí. DKČ 4, 4–7. Historie hradu Karlštejn doplněná množstvím archivních obrazových materiálů.
69. **Řezáč Milan, Fikrle Marek, Havlíková Markéta**, Spona s paprscitými výčnělky třídy Werner I F ze Sýkořic, okres Rakovník. ASČ 27/1, 197–208. V roce 2015 předal Milan Kopačka jednomu z autorů tohoto článku pro Západočeské muzeum v Plzni předmět vyhodnocený předběžně jako slovanská paprscitá spona ze 7. století. Artefakt byl nalezen pomocí detektoru kovů v Sýkořicích, okres Rakovník při pátrání po ústupových trasách wehrmachtu od Prahy podél Berounky na Plzeňsko na konci 2. světové války.
70. **Říman Slavomír**, Hospody a hostince Českého ráje. OJKT 2023/2, 47–53. Článek se zabývá několika pohostinstvími v Českém ráji: Hotel Štekl Hrubá Skála, Restaurace Koupák Sedmihorky, Penzion Espresso Skokovy a hospoda Olešnice.
71. **Sankot Pavel, Čecháková Kateřina**, New finds of Early La Tène brooches in the eastern part of Bohemia. SHE XXVII, 2/2023, 37–52. Nálezy doby laténské z Čech známé tradičně především ze západní části země jsou obohaceny také o nález dvou nových broží spojených se světem společenské elity v oblasti Benátek nad Jizerou a Hlušiček u Nového Bydžova ve východní části země a s jejich regionálním a meziregionálním kontextem.
72. **Sklenář Karel**, Oppidum Stradonice, Josef Ladislav Píč, and Joseph Déchelette. SHE XXVII, 2/2023, 7–36. Nález keltského oppida u Stradonic ve středních Čechách upoutal na přelomu 19. a 20. století pozornost českého archeologa J. L. Píče a poté francouzského badatele J. Déchelette, který přeložil do francouzštiny Píčovu knihu o Stradonicích. Pro další výzkum byla významná polemika o datování lokality, v níž se Píč pokusil interpretovat Stradonice jako sídlo germánského panovníka Marobudua z doby kolem přelomu letopočtu, zatímco Déchelette, podpořený archeologickými nálezy, správně označil Stradonice za keltské oppidum, které zaniklo před koncem 1. století před naším letopočtem. Článek dokazuje, že oba tyto výklady nevznikly pouze tehdy, ale měly v české archeologii hlubší tradici.
73. **Sládek Miloš**, Farní školy v Rakovnickém kraji na začátku 18. století. SO ročník 30 (130) 2023, 65–72. K dějinám a vývoji školství v daném regionu v 18. století.
74. **Smejtek Lubor, Daněček Vladimír**, Bronzový nůž typu Ennsdorf z Dřevčic u Dubé na Českolipsku. ASČ 27/1, 157–164. K zajímavému nálezu bronzového nože, který v roce 2018 nalezl neznámý hledač detektorem kovů v bezejmenném údolí mezi Lhotou u Dubé a Drchlavou (v katastrálním území Dřevčice). Nález byl vzápětí předán geologu Václavu Cílkovi, který artefakt představil v knize o regionálně blízké Vilhošti a následně předal k vyhodnocení a publikaci v odborném periodiku. Popis nálezů, typologie, chronologické zařazení.
75. **Smolová Věra**, Osud rodiny Jana Blažeje Santiniho-Aichela. Podbrdsko 2023/30, 44–68. Osudy členů rodiny proslulého architekta, o kterých se dosud nevědělo téměř nic. Až nyní se podařilo zjistit, že jejich stopy vedou na Příbramsko a do jižních Čech.
76. **Svoboda Stanislav**, Dřeviny hřbitovů okresu Nymburk ve středočeském kontextu. ZPP 82/2023/1, 26–43. Studie se věnuje opomíjené problematice dřevin na hřbitovech. Základní terénní výzkum proběhl v rámci okresu Nymburk, ale pro komparaci byly zvoleny další okresy ve středoevropském prostoru (Polsko, Rakousko a Maďarsko). Studium pramenů, literatury i hmotné podstaty hřbitovů se zaměřilo především na dobu od josefínských reforem do současnosti. Přestože je obecně známá skutečnost, že hygienické, provozní i legislativní změny výrazně ovlivnily podobu hřbitovů, vegetační složka, a zvláště dřeviny, je dosud na okraji zájmu (na rozdíl od kamenosochařské produkce). Jedná se přitom o výrazný kompoziční prvek, který má nepochybně i význam z hlediska urbanismu, památkové péče, turismu či ekologie.
77. **Svoboda Stanislav**, Ovocné dřeviny v letovisku Černošice na příkladu zahrady Jana Fundy. ZPP 82/2023/2, 147–158. Studie doplňuje nedávno vydanou publikaci Letní rezidence Pražanů, Černošice a vilová architektura 19. a 20. století. V rámci výzkumu se pozornost soustředila i na opomíjené téma ovocných dřevin, které byly takřka vždy součástí zdejších zahrad. Na rozdíl od okrasných dřevin se však málokdy těšily zájmu veřejnosti a v podstatě i pozdějších vlastníků. V rámci terénního průzkumu a při jednání s vlastníky zahrad, kteří byli mnohdy potomky původních stavebníků, byla nalezena řada dosud neznámých pramenů, které výrazně obohatily pohled na ovocné dřeviny a vlastně i pěstování ovoce v letoviscích.
78. **Šámal Zdeněk, Šlancarová Věra**, Zlatý prsten s motivem Memento mori z Rakovníka. ASČ 27/1, 287–296. Příspěvek k nálezu výjimečného exempláře, drobného zlatého prstenu s nápisem Memento mori, nalezeného detektorem kovů v roce 2020 na návrší Bendovka u Rakovníka při inventarizačním průzkumu bojiště z třicetileté války. Typologie, kontext, dobové a kulturní zařazení.
79. **Šašínková Marcela**, Rekonstrukce Haurowitzovy letní vily v Tichém údolí v Roztokách. MC 1–2, 93–106. Příspěvek se zabývá historií a nedávnou stavební rekonstrukcí dvou letních vil z 19. století v Roztokách.
80. **Šíma Jiří**, Historie bývalých lázní Šternberk a jejich držitelé. SO ročník 30 (130) 2023, 44–64. Pokračování souhrnné studie o historii bývalé tvrže před vznikem lázní a majitelé tvrže.

81. **Šimek Rudolf**, Mapa okresu březnického. Podbrdsko 2023/30, 87–94. *Několik měsíců po nastoupení na učitelské místo v Březnici (1872) nakreslil František X. Kubík Mapu okresu březnického, kterou nechal 1873 vytisknout.*
82. **Šimůnek Michal V.**, Z Kutné Hory do Bratislavy – a zpět. Příběh jedné knihy v neklidných časech. KM 2023/4, 17–21. *K historii a zajímavému osudu osobní knihovny E. Beneše, spojené s Kutnou Horou.*
83. **Šimůnek Michal V., Hořejš Miloš**, Od svítiplynu k zemnímu plynu. Městská plynárna, „národní plynová síť“ a „Hitlerovy trubky“, 1945–1970. KM 2023/3, 9–12. *K historii plynofikace se zřetelem na Kutnohorskou*
84. **Škrancová Markéta**, Josef Kumpán a slánská perla meziválečné zahradní architektury. SO ročník 30 (130) 2023, 78–94. *Slánská vilová zahradní architektura Josefa Kumpána.*
85. **Švábová Klára**, Obnova vnějšího pláště kostela sv. Václava ve Veliši. Památky. Východní Čechy 2/2023/2, 77–79. *Krátký příspěvek k obnově a stavebnímu vývoji kostela.*
86. **Švejcar Ondřej, Křišťuf Petr, Trefný Martin, Kuljavceva Hlavová Jana, Průchová Erika, Papac Luka, Ernée Michal**, Vícečetné hroby únětické kultury. Nové objevy z Roudnice nad Labem (okres Litoměřice) a z Chlebu (okres Nymburk). PA CXIV (114), 2023, 37–89. *Předmětem článku je zpracování a genetická analýza dvou hromadných hrobů únětické kultury (z Roudnice nad Labem a z Chlebu) a jejich možná interpretace. Oba hroby lze zařadit do staršího období únětické kultury a z běžného rámce jejího pohřebního ritu vybočují především velkým počtem identifikovaných pohřbených jedinců (18 a 15–18).*
87. **Tošnerová Marie**, Klášter benediktinů ve Svatém Janu pod Skalou. Podbrdsko 2023/30, 5–43. *Historie kláštera od založení v roce 1020. Přestavba v 18. stol. podle Kiliána Ignáce Dientzenhofera. V roce 1781 zrušen císařem Josefem II., poslední mniši opustili klášter v roce 1786. Konvent pak přešel do soukromých rukou s různým využitím. Od roku 1948 tábor nucených prací, posléze věznice. V roce 1994 budova vrácena církvi.*
88. **Trantina Václav**, Jaroslav Ježek, keramik, držitel Grand Prix EXPO 58. Podbrdsko 2023/30, 300–303. *Biografická vzpomínka na významného keramika Jaroslava Ježka.*
89. **Ungerová Magdalena**, Životní pouť Richarda Tesaříka. Podbrdsko 2023/30, 160–178. *Biografická studie o veliteli tankových pluků 1. československého armádního sboru v SSSR Richarda Tesaříka, velitele úspěšné bitvy o Dukelský průsmyk v roce 1944. Po válce se stal profesorem na Vysokém vojenském učilišti v Praze, v 50. letech byl odsouzen za způsobení zranění v podnapilém stavu a ztrátu zápisníku s utajovanými údaji. Poté působil jako velitel tankové divize v Milovicích-Mladé, následně v Táboře, pokouší se studovat v Moskvě, pro kázeňské přestupky je však ze studia vyloučen. Kázeňských přestupků se dopouští i v dalším životě, jsou spojeny s vysokou konzumací alkoholu. V roce 1960 je propuštěn v hodnosti generálmajora do zálohy.*
90. **Vavrušková Kateřina**, Městská plynárna v Kutné Hoře. KM 2023/3, 3–8. *Historie plynofikace v Kutné Hoře a stavební vývoj bývalé plynárny vybudované v r.1881 a demolované v letech 1964–1968.*
91. **Velfl Josef**, 210 let od založení Ševčinského dolu, národní kulturní památky. Podbrdsko 2023/30, 69–86. *Článek se zabývá historií Ševčinského dolu z roku 1813, technickým vybavením používaným k těžbě, technologiemi a zázemím pro horníky.*
92. **Veselý Jan, Kypta Jan**, Krov nad presbytářem kostela Narození Panny Marie v Miličíně. Síla tradice a nesnadné přijímání konstrukčních inovací. PP XXX–2/2023, 53–62. *Článek je věnován staršímu krovu kostela Narození Panny Marie v Miličíně. Ten je zajímavý především užitím ve své době značně anachronické konstrukce s klasovými vzpěrami a podélným rámem v osově rovině, která patří typologicky ještě do středověku. Je však navíc kombinovaná s velmi regresivním typem ležaté stolice, a to v době, kdy již v Čechách převládá užití plně rozvinutého typu této konstrukce.*
93. **Veselý Jan, Kypta Jan, Šimůnek Robert**, Zvonice u kostela sv. Šimona a Judy ve Viticích u Kouřimi. PSC 2023, 37 (2), 23–38. *Předmětem článku je zvonice u farního kostela sv. Šimona a Judy ve středočeské vsi Vitici. Podle výsledků dendrochronologické analýzy vznikla stavba na konci 60. let 17. století. Pozornost je věnována hlavně konstrukcím stěn patra a krovu.*
94. **Veverka Lukáš**, Odbor Klubu Za starou Prahu při městském osvětovém sboru v Kutné Hoře. KM 2023/1, 3–15. *Působení Klubu Za starou Prahu v Kutné Hoře – k dějinám památkové péče*
95. **Veverková Irena**, Hlavní nádraží Kladno. SO ročník 30 (130) 2023, 73–77. *Ke kritickému stavu nádražní budovy Kladno-hlavní nádraží a o možné demolici. Stanice Kladno je významnou částí železniční historie, stala se však překážkou v modernizaci dráhy – do roku 2029 by Kladno mělo být propojeno s Prahou dvoukolejnou, elektrifikovanou tratí s odbočkou na ruzyňské letiště.*
96. **Vošahlík Arnošt**, Po stopách kameníků a zaniklých lomů kolem Milína aneb V kraji kamenného chleba. Vzpomínka na domov. Podbrdsko 2023/30, 179–204. *V oblasti kolem Milína se tradičně dobývala žula (granit). Stať se zabývá kamenickými dílnami v 19. a 20. století.*
97. **Zápalková Eva**, Stavitel Emil Průckner z Nymburka a jeho stopa v Lysé nad Labem. PSC 2023, 37(1), 27–37. *Článek přináší poznatky o málo známém architektovi a staviteli Emilu Průcknerovi, zejména o jeho vzdělání a stavební aktivitě na přelomu 19. a 20. století, s důrazem na jeho působení a realizace v Lysé nad Labem. Nové informace poskytl zejména studium archivních materiálů ze Státního oblastního archivu v Praze – Státního okresního archivu Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem.*
98. **Zápotocký Milan**, Dlouhé mohyly a kamenné hrobky kultury nálevkovitých pohárů – nejstarší monumentální pohřební stavby v Čechách (ca 40./39. – 34./33. stol. před Kr.). ASČ 27/2, 373–539. *Hlavním tématem práce se staly dvě kategorie pohřebních staveb: v první části to jsou příkopová ohrazení typu dlouhých mohyl, zkráceně dlouhé mohyly (kap. 1), ve druhé hroby KNP s kamennou konstrukcí, mohylovým náspem původně kryté (kap. 2). Dle nich rekonstruovaný katastr staroeneolitických mohyl se pak snaží kompletovat případy hrobů, pro jejichž příslušnost do této kategorie památek svědčí přímé či nepřímé indicie.*
99. **Žegklitz Jaromír**, Protireformační kachlová kamna z hospodářského dvora v Nebřenicích (okres Praha-východ). SP 39, 2/2023, 31–51. *Při výzkumu společnosti Archaia Praha v areálu zámku v Nebřenicích bylo nalezeno redeponované torzo kamnového tělesa, související s nejstarší fází výstavby hospodářského dvora kolem přelomu 1. a 2. čtvrtiny 17. století. Skladba dochovaných kachlových reliéfů nasvědčuje tomu, že ikonografický program kamen*

byl vědomě koncipován jakožto protireformační. Takovému hodnocení odpovídá i osoba tehdejšího majitele a nejpravděpodobnějšího objednavatele kamen Ondřeje Hannewalda z Eckersdorfu, příslušníka pražského císař-

ského dvora, tajného rady císařů Rudolfa II. a Matyáše a přesvědčeného katolíka nenáviděného stavovskou opozicí.

ZKRATKY A SLEDOVANÉ ČASOPISY A SBORNÍKY

- AR:** Archeologické rozhledy; 75/1, 2. Praha, Archeologický ústav AV ČR
- ASC:** Archeologie ve středních Čechách; 27/1, 2. Praha, Ústav archeologické památkové péče středních Čech
- HG:** Historická geografie; 49/1, 2 (2023). Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i.
- Hláška:** Hláška. Zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka; 2023/sv. 34. Plzeň, Klub Augusta Sedláčka
- KM:** Krásné město. časopis přátel Kutné Hory; 2023/1–4. Kutná Hora, Město Kutná Hora
- MC:** Monumentorum custos. Časopis pro památky severozápadních Čech; 2023. Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně a Národní památkový ústav, územně odborné pracoviště v Ústí nad Labem
- MHB:** Mediaevalia historica bohemia; 25/1 (2022). Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i.
- OJKT:** Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí; 2023/1–4. Turnov, Paměť Českého ráje a Podještědí, z. s.
- PA:** Památky archeologické; CXIV (114), 2023. Praha, Archeologický ústav AV ČR
- Památky. Východní Čechy:** Památky. Východní Čechy; 2/2023. Praha, Národní památkový ústav
- PBL:** Pod Blánkem. Vlastivědný časopis Benešovska, Vlašimska, Voticka, Českého Meránu a Dolního Posázaví; roč. 27 (49). Vlašim, Český svaz ochránců přírody Vlašim a Muzeum Podblanicka
- Podbrdsko:** Podbrdsko; 2023/30. Příbram, Státní oblastní archiv v Praze, Státní okresní archiv Příbram, Hornické muzeum v Příbrami, Městské muzeum Sedlčany
- PP:** Průzkumy památek; XXX – 1, 2/2023. Praha, NPÚ, ÚOP STC v Praze
- PSČ:** Památky středních Čech. Časopis Národního památkového ústavu, Územního odborného pracoviště středních

Čech v Praze; 2023, 37 (1, 2). Praha, NPÚ, ÚOP STC v Praze

RHZ: Rakovnický historický sborník; 18/1 (2021). Rakovník, Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Rakovník

Roš Chodeš: Roš Chodeš. Věstník židovských náboženských obcí v Českých zemích a na Slovensku; roč. 85/2023. Praha, Federace židovských obcí v ČR

SAZ: Studie a zprávy. Historický sborník pražského okolí; roč. 11, č. 1, 2/2023. Praha, Státní okresní archiv Praha-východ, Státní okresní archiv Praha-západ, Státní okresní archiv Kladno, Státní okresní archiv Nymburk, Oblastní muzeum Praha-východ, Regionální muzeum v Jílovém u Prahy, Městské muzeum Čelákovice

SHE: Studia Hercynia; XXVII, 1, 2/2023. Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta

SO: Slánský obzor. Ročenka společnosti Patria a Vlastivědného muzea ve Slaném; ročník 30 (130) 2023. Slaný Společnost Patria, Vlastivědné muzeum ve Slaném, Státní okresní archiv Kladno

SP: Staletá Praha; ročník 39, 2023. Praha, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v hlavním městě Praze

VLPK: Vlastivědné listy Pardubického kraje; 2023/1–4. Pardubice, Sdružení přátel Pardubického kraje

ZCRP: Z Českého ráje a Podkrkonoší. vlastivědná ročenka; 2023/36. Semily, Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily, Státní oblastní archiv v Zámruku – Státní okresní archiv Jičín, Regionální muzeum a galerie v Jičíně, p. o.

ZPP: Zprávy památkové péče; 82/2023/1–4. Praha, Národní památkový ústav

ZSP: Za starou Prahu. Věstník Klubu Za starou Prahu; LIII. (XXIV.) č. 1–3 /2023. Praha, Klub Za starou Prahu

MÍSTOPISNÝ REJSTŘÍK

Bašť (okres Praha-východ)	45
Bělá pod Bezdězem (okres Mladá Boleslav)	45
Benátky nad Jizerou (okres Mladá Boleslav)	71
Beroun	22
Boseň (okres Mladá Boleslav)	42
Brandýs nad Labem – Stará Boleslav (okres Praha-východ)	30, 31, 35, 58
Brandýs nad Labem (okres Praha-východ)	45
brandýské Polabí	3
Brdská vrchovina	20
Březnice (okres Příbram)	81
Budiměřice (okres Nymburk)	45
Bukovno (okres Mladá Boleslav)	45
Buštěhrad (okres Kladno)	52
Bylany u Českého Brodu (okres Kolín)	45

Bylany u Kutné Hory (okres Kutná Hora)	59
Bytíz (Příbram)	9
Cerhenice (okres Kolín)	45
Církvice (okres Kutná Hora)	34
Čelákovice (okres Praha-východ)	27
Čelákovice-Záluží (okres Praha-východ)	45
Černošice (okres Praha-západ)	45, 77
Červený Újezd (okres Praha-západ)	45
Česká Lípa	54
Český Brod (okres Kolín)	24, 25, 30, 45
Dobříchov (okres Kolín)	45
Dobříchovice (okres Praha-západ)	49
Dománovice (okres Kolín)	45
Drahelčice (okres Praha západ)	45
Dražice (okres Mladá Boleslav)	45
Dřevčice (okres Praha-východ)	74
Dřevíč (okres Rakovník)	12

Dubá (okres Česká Lípa)	54	Praha-východ (okres)	30
Evropa	7	Praha-západ (okres)	49
Hlušičky u Nového Bydžova (okres Hradec Králové)	71	Pravonín (okres Benešov)	38
Hnidousy (okres Kladno)	64	Předměřice nad Jizerou (okres Mladá Boleslav)	45
Horky nad Jizerou (okres Mladá Boleslav)	45	Přerov nad Labem (okres Nymburk)	45
Horní Stakory (okres Mladá Boleslav)	45	Příbram	88, 89, 91
Hraběšín (okres Kutná Hora)	65	Příbramsko	17, 32, 57, 75
Hradové Střimelice (okres Praha-východ)	45	Příhrazy, část obce Žďár (okres Mladá Boleslav)	41
Hrubá Skála (okres Semily)	70	Příšimasy (okres Kolín)	45
Chleby (okres Nymburk)	86	Ptice (okres Praha-západ)	45
Chotětov (okres Mladá Boleslav)	45	Pučery (okres Kolín)	45
Choťovice/Žehuň (okres Kolín)	45	Rabyně (okres Benešov)	47
Jičín	48	Radovesnice (okres Kolín)	45
jižní Čechy	75	Radvančice (okres Kutná Hora)	51
Karlštejn (okres Beroun)	6, 68	Rakousko	76
Kersko (okres Nymburk)	23	Rakovnicko	73
Kladno	43, 53, 95	Rakovník	1, 78
Kolín	44, 98	Roudnice nad Labem (okres Litoměřice)	86
Kolín (okres)	30	Roztoky (okres Praha-západ)	79
Kostelní Střimelice (okres Praha-východ)	45	Říčany (okres Praha-východ)	30
Kounice (okres Nymburk)	45	Sadská (okres Nymburk)	23
Kouřim (okres Kolín)	19	Sedmihorky (okres Semily)	70
Kovanice (okres Nymburk)	45	Seletice (okres Nymburk)	45
Kozmice (okres Benešov)	28	Semice (okres Nymburk)	45
Křivoklát (okres Rakovník)	29	Semtín (okres Benešov)	21
Kutná Hora	13, 15, 16, 56, 60, 67, 82, 83, 90, 94	Skokovy, část obce Žďár (okres Mladá Boleslav)	70
Lázně Šternberk (okres Kladno)	80	Skřípel (okres Beroun)	45
Liběchov (okres Mělník)	54	Slánsko	84
Libice nad Cidlinou (okres Nymburk)	37	Sobotka (okres Jičín)	48
Lišany (okres Rakovník)	45	Sojovice (okres Mladá Boleslav)	45
Lošany (okres Kolín)	45	Stará Boleslav (okres Praha-východ)	45
Loukovec (okres Mladá Boleslav)	40	Stradonice (okres Kladno)	72
Lysá nad Labem (okres Nymburk)	45, 97	Stříbrná Skalice (okres Praha-východ)	11, 45
Maďarsko	76	Svatý Jan pod Skalou (okres Beroun)	45, 87
Malíkovice-Hvězda (okres Kladno)	45	Sýkořice (okres Rakovník)	69
Markovice u Žlebů (okres Kutná Hora)	63	Tábor	89
Mcely (okres Nymburk)	45, 46	Tetín (okres Beroun)	45
Mělník	45	Třebešice (okres Benešov)	66
Miličín (okres Benešov)	92	Tursko (okres Praha-západ)	50
Milín (okres Příbram)	96	Týnec nad Labem (okres Kolín)	10
Milovice-Mladá (okres Nymburk)	89	Týnec nad Sázavou (okres Benešov)	33
Mladá Boleslav	26	Úhonice (okres Praha-západ)	45
Mnichovo Hradiště (okres Mladá Boleslav)	18, 48	Úmyslovice (okres Nymburk)	45
Mohelnice nad Jizerou (okres Mladá Boleslav)	14	Unhošť (okres Kladno)	39
Mukařov (okres Praha-východ)	45	Veleň (okres Praha-východ)	45
Nebřenice (okres Praha-východ)	99	Velim (okres Kolín)	45
Nespeky (okres Benešov)	62	Veliš (okres Benešov)	85
Nučice u Rudné (okres Praha západ)	45	Velké Přílepy (okres Praha-západ)	45
Nymburk (okres)	76	Velký Osek (okres Kolín)	45
Olešnice (okres Semily)	70	Vitice (okres Kouřim)	93
Ondřejov u Prahy (okres Praha-východ)	45	Vlašim (okres Benešov)	36, 55
Pardubice	23	Vrátkov (okres Kolín)	45
Pašinka (okres Kolín)	45	Vrchotovy Janovice (okres Benešov)	2
Plaňany (okres Kolín)	45	Všestudy (okres Mělník)	45
Polsko	76	Vyžlovka (okres Praha-východ)	45
Praha	89	Zbečno (okres Rakovník)	45
Praha-Benice	45	Zdice (okres Beroun)	45
Praha-Břevnov	45	Zvěstov – oblast (okres Benešov)	61
Praha-Lipence	45		
Praha-Řeporyje	45		
Praha-Třeboradice	45		

Zpracovatelé: Dita Roubíčková (ed), Linda Hajžmanová,
Irena Nováková, Martina Sanetníková

PAMÁTKY STŘEDNÍCH ČECH

THE MONUMENTS OF CENTRAL BOHEMIA

The journal of the National Heritage Institute,
Regional Office for Central Bohemia in Prague

A peer-reviewed periodical

Indexed in the EBSCO database (as of 2021)

Vedoucí redaktorka: Mgr. Hana Prixová Dvorská

Výkonná redaktorka: PhDr. Olga Klapetková

Redakční rada: Mgr. Jana Berková, PhDr. Richard Biegel, Ph.D., Miroslav Brožovský, Ing. arch. Milena Hauserová, CSc., JUDr. et PhDr. Pavel Kroupa, PhDr. Květa Křížová, PhDr. Zdeněk Kuchyňka, Ing. arch. Vojtěch Láška, Ing. arch. Jan Pešta, Mgr. Hana Prixová Dvorská, Ing. Alfréd Schubert, PhDr. Vladislav Razím, Mgr. Vladimír Řišlink, Ing. Jan Žižka

Překlad anglických anotací a resumé: Mgr. Lucie Kasíková

Adresa redakce: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze,
Sabinova 373/5, 130 11 Praha 3, IČO: 75032333,
telefon 274 008 283, e-mail: klapetkova.olga@npu.cz

Distribuce: telefon 274 008 285, e-mail: nesmerakova.hana@npu.cz

Tisková a grafická příprava: Jiří Sládeček

Návrh obálky: Vojtěch Hytha

Tisk: PBtisk, a.s.

Za původnost a věcnou správnost uveřejněných příspěvků odpovídají autoři.

Studie a materiále procházejí nezávislým lektorským posouzením.

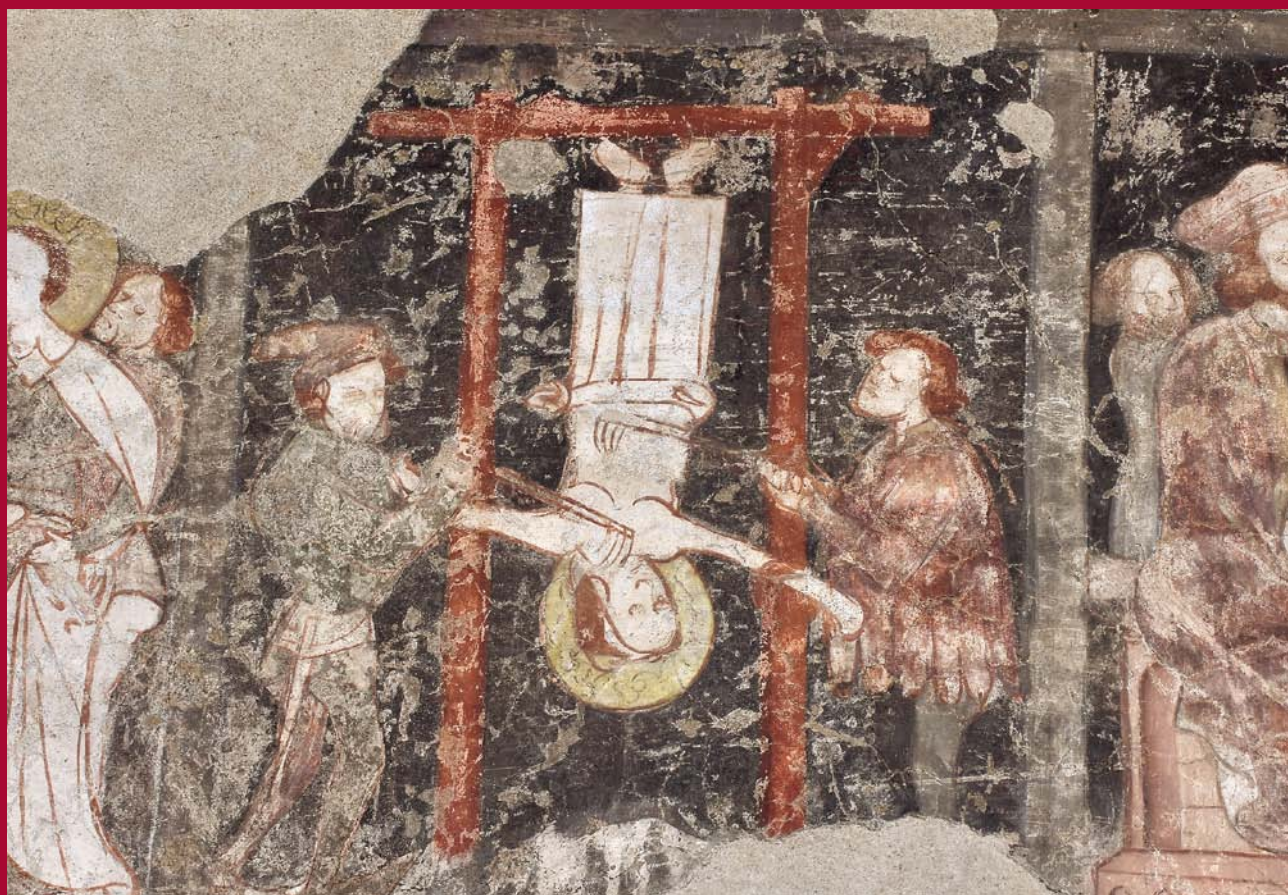
Registrace povolena pod č. MK ČR E 6835 – ISSN 0862–1586

Ročník 38, číslo 2 vyšlo 12. 12. 2024

Vydání 38. ročníku bylo podpořeno úkolem DKRVO Prezentace výsledků výzkumu a vývoje NPÚ a podpůrná vědecká činnost pro výzkumné a vývojové pracovníky NPÚ – podpora recenzovaného periodika Památky středních Čech.

4. strana obálky: Rakovník, kostel sv. Bartoloměje, nástěnná malba v presbytáři, Legenda o sv. Dorotě, detail, mučení sv. Doroty, kolem 1400 (foto archiv NPÚ ÚOP STČ, Š. Kolářová, 2020).

4th page of the cover: Rakovník, Church of St Bartholomew, mural in the presbytery, Legend of St Dorothy, detail, St Dorothy's martyrdom, ca 1400 (NPÚ ÚOP STČ, photo archive, Š. Kolářová 2020).

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE
STŘEDNÍCH ČECH V PRAZE

ISSN 0862-1586

47>